Ah40

W. AHLBRINCK C.s.s.R.

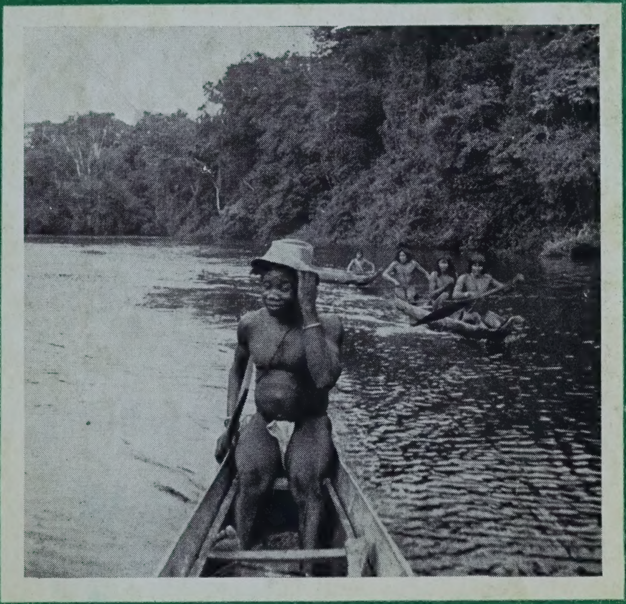

OP ZOEK NAAR DE INDIANEN

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TROPEN, AMSTERDAM
MEDEDELING No. CXVIII
AFDELING CULTURELE EN PHYSISCHE ANTHROPOLOGIE No. 52
1956

OP ZOEK NAAR DE
INDIANEN

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

MAY 19 1979

JUN 25 1979

L161—O-1096

Toepiep, de Wajana-jongen, die de wespenproef doorstond. Dr. Geijskes bracht hem later mee naar Paramaribo, waar voor het Gouvernementshuis de foto genomen werd.

W. AHLBRINCK C.s.s.R.

SCHRIJVER VAN
ENCYCLOPÆDIE DER KARAIBEN

OP ZOEK NAAR DE INDIANEN

VERSLAG VAN EEN EXPEDITIE
NAAR DE ZUIDGRENS VAN SURINAME
TER OPSPORING EN BESTUDERING
VAN TWEE ONBEKENDE INDIANENSTAMMEN:
DE WAMA'S EN DE WAJANIKOELE'S

CUM PERMISSU SUPERIORUM

1956

UITGEGEVEN MET STEUN VAN HET PRINS BERNHARD FONDS
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TROPEN, AMSTERDAM
MEDEDELING CXVIII
AFDELING CULTURELE EN PHYSISCHE ANTHROPOLOGIE
nr. 52

572.9881
Ah40

INHOUD

blz.
Voorwoord 9

DE HEENREIS

De expeditie 11
De Marowijne-rivier 11
De heenreis 12
De Lawa-rivier 13
De Djoeka's 13
De Bonni's 14
De Litani 16

1 DE WAJANA'S

De kennis over de Wajana's is verre van compleet 17
Het woongebied van de Wajana's 18
Ruilhandel van de Braziliaanse Wajana's 19
De weg over het Toemoekhoemak-gebergte 20
Bevolkingsaantal 20
Verband tussen de naam van deze stam en de naam van het land 21
Wijze van behandelen der stof 22
Hammann 22
Koelawaita, de Wajana-jongen 22
Uiterlijk voorkomen van de Wajana 23
Over geheimenissen van 't bos 23
De vreemde blik van het Wajana-oog 24
De Wajana's zijn echte natuurmensen 25
Leer over God, over het ontstaan van de mens 26
Bouw van het boven-magazijn 26
Koelawaita en de wespen 27
Het wezen van de wespenproef 27
Voorbereidingen tot de wespenproef 28
Het vastklemmen van de wespen in de mat 31
Een nacht van dansen 32
De wespenproef 34
Kritiek over de wespenproef 35
Invloeden van een bedorven civilisatie 36
Na de wespenproef 36
Een sprong van midden-augustus naar midden-oktober 37
Bij de Koemaroe-val 38
Kamperen in 't bos 38

	blz.
Iets over de pakira	39
Indianen in actie	40
De boot van de Wajana	40
De namiddag-opsmuk	40
De vuurboor	42
Princiep bij het namen-geven	42
De wet der gelijkenissen	42
Olijkerds op het gebied van eer en plicht	43
Degelijkheid in het bos-lopen	44
Vertrek van de Koemaroe-val	44
Over dorpen, hun ligging, naam	44
Over potten bakken, manden vlechten, katoen spinnen	45
Landbouw	45
Jacht en visserij	46
Over de hoofdmannen bij de Wajana's	47
Het dorp der doden	48
Opnieuw twee maanden verder	50
Een gezelschap Wajana's trekt naar Brazilië	50
Het eigenaardige karakter van de Indiaan	51
Feeststemming bij de Wajana's	52
Speelgoed voor kinderen	53
Muziekinstrumenten voor volwassenen	53
Een voorganger van het ijzer	55
De Feti-kreek	55
Iets over ornamentiek	55
Aanvulling van de spijskaart	59
De medicijnman of geestenbezweerder	60
Spoken en koude rillingen	61
De dode wordt òf begraven òf verbrand	61
De verbranding in het bos	63
Het hiernamaals	63
Het gebruik van het Schwirrholz	64
Bereiding en gebruikswijze van het oerali-gif	64
Een kunstzinnige dans	67
Een boot vol drank	67
Het vangen van de wespen voor de wespenproef	68
De malakè	70
Waarom men malakè is	71
Algemene regels bij de wespenproef	71
Dans van de wespenhalers. Overreiking van de wespen	73
De malakè-patiënten worden ingeleid	75
De reiniging	77
De aankleding	78
Aanvang van de nachtelijke dans	79
De nachtelijke dans	80
Eerste herinnering aan de wespen	82
Tweede herinnering aan de wespen	83

blz.
Het drinkgelag 83
Laatste dans vóór de proef 84
De wespenproef 85
De morgen na de plechtigheid 88
De middag na de plechtigheid 88
De dagen na de plechtigheid 89
Over het wezen en doel van de wespenproef 90
Is de wespenproef een magisch-religieuze ritus? 91
Laatste afscheid van de Wajana's 92

2 DE WAMA'S

Eerste sporen van Indianen 95
Brandende vuren 96
Ontmoeting met de Indianen 97
Omgang met de mensen 99
Wederzijds wantrouwen 100
Onzekerheid onzerzijds wat te doen 102
De volgende dag 102
Onwilligheid der Indianen 102
Bosbewoners 103
De aangetroffen Indianen zijn Wama's, van de Karaïbse taalfamilie 103
Uiterlijk voorkomen van de Wama's 104
Kleding en opsmuk 105
Geen connectie met de civilisatie 107
De Wama's zijn nomaden 108
Gereedschappen en werktuigen 110
Werkzaamheden van de vrouw 114
Over het ontbreken van alle huisraad 116
Gemeenschappelijke maaltijd 118
De Wama is arbeidzaam 118
Soberheid van de Wama 119
Diefachtigheid 120
Liefde tot het kind 122
Smaak voor het schone 123
Gedachten aan een ander leven 125
De grenzen van het Wama-gebied 127
Over de „grote weg" 127
De Wama en de hem omringende natuur 129
De Wama en de toekomst 130
Een afscheidsfoto 130

3 DE WAJARIKOELE'S

Waarom deze Indianenstam 't laatst wordt besproken 133
Een Wajarikoele in de civilisatie 134
Een geciviliseerde midden in de wildernis 134

blz.
Wilde Indianen 135
Aanleiding tot een nieuwe expeditie 135
Malawni 136
Verlangen naar de tocht 137
Voorbereidingen tot de tocht 138
Spoorzoeken in de boeken 138
Van de oude schrijvers naar tijdgenoten 145
Malawni als getuigenisgeefster 146
Op route 146
De Bonni's 147
De Wajana's 147
Wat Hammann vertelt 148
Wat rivier en bos vertellen 149
De tocht door de Oelemari 149
De tocht door het Loë-gebied 151
Langs de bronrivieren der Loë 153
Langs de middelloop van de Loë 155
Langs de Feti-kreek 157
Bij het scheiden van de markt 158
Het verhaal van de Wajana's 159
Het einde van ons onderzoek 162
Zijn de Wajarikoele's uitgestorven? 162
Algemene gegevens over de stam 164
Over het uiterlijk voorkomen van de Wajarikoele 165
Over kleding en opsmuk 166
Over het huisraad 166
Over spijs en drank 167
Inenting om een goed jager te worden 169
De Wajarikoele één met de hem omringende natuur 170
Over vallen en strikken 171
Over pijl en boog 172
Voorzorgsmaatregelen bij de geboorte van een kind 173
Middelen ter bestrijding van ziekten 175
Plechtigheden bij het sterven 176
Over het leven na de dood 176
Nabeschouwingen over het Wajarikoele-volk 176
In memoriam Malawni 178

SLOTWOORD

Voornemens komt men niet altijd na 179
Gevaren van malaria, val en versnelling, onstuimig water 179
Beknopt overzicht der door de expeditie bereikte resultaten 180
Blijde en droeve stemming na volbrachte taak 181

Aangehaalde literatuur 183

VOORWOORD

Bij de uitreiking van de Zilveren Anjer van het Prins Bernhard Fonds, in 1955 aan pater Ahlbrinck toegekend op grond van zijn „grote wetenschappelijke prestaties op taalkundig en ethnologisch gebied, betreffende de Karaïbische Indianen in Suriname, vorm gekregen hebbende in de „Encyclopaedie der Karaïben" en andere publicaties. . . .", zeide Z.K.H. Prins Bernhard o.m. „Het is dan ook te betreuren, dat het verslag van deze laatste expeditie, die van 1938, nog steeds niet is uitgegeven; ik hoop, dat het U gegeven zal zijn, die publicatie nog tot stand te zien komen".

Mede dank zij de financiële steun van het Prins Bernhard Fonds is de afdeling Culturele en Physische Anthropologie van het Koninklijk Instituut voor de Tropen thans tot de uitgave van bedoeld verslag over kunnen gaan.

De voorgeschiedenis van de expeditie wordt door pater Ahlbrinck bescheiden bijna aan het eind van zijn reisbeschrijving (blz. 136) in één alinea vermeld.

Uit de tekst van het verslag en de litteratuuropgave moge de veel langere geschiedenis van de schaarse contacten met de Wajana's en de Wajarikoele's blijken en tevens een der oorzaken van de schaarste: de Bonni-bosnegers hebben veelal getracht de ruilhandel met deze Indianen te monopoliseren en hen af te houden van aanraking met Europeanen. Aan tochten naar de binnenlanden van Suriname, waarbij aanraking kon plaats vinden, heeft het immers niet ontbroken. Kappler, de Duitse militair, stichter van Albina, de Fransen Vidal, Crevaux en Coudreau, resp. in de jaren zestig van de vorige eeuw en tussen 1880 en 1890, dan Franssen Herderschee in drie achtereenvolgende expedities omstreeks 1900, waaraan ook De Goeje deelnam. Later leidden de drie grens-expedities tussen 1935 en 1938 onder admiraal Käyser tot werkelijke ontmoeting met de Indianen-groep tot welks nader onderzoek pater Ahlbrinck werd aangewezen. Tenslotte de entomoloog Geijskes, die de door Ahlbrinck opgenoemde planten voor het Indiaanse pijlgif wist te bemachtigen en 'baas' Lodewijk Schmidt, deelnemer aan vele dezer tochten, die nogmaals drie reizen maakte naar de bovenlandse Indianen. De Goeje, die ook een van de laatste grens-expedities meemaakte, heeft een stuk van pater Ahlbrinck's verslag reeds geciteerd in zijn 'Neolithische Indianen. . . .', heeft anderzijds Ahlbrinck notities en adviezen voor dit verslag ter beschikking gesteld, zoals de auteur vermeldt in zijn aan De Goeje's nagedachtenis gewijde brief in De West Indische Gids, 36, 1956, blz. 89.

Zo is er tussen al deze onderzoekers en zoekers naar Indianen in Suriname wisselwerking en samenwerking geweest en wie zich in deze materie verdiept, zal telkens dezelfde namen tegenkomen, dezelfde situaties van een andere kant belicht. Maar ook bij ieder weer eigen

details, eigen waarnemingen en conclusies. In het verslag van pater Ahlbrinck gelden deze vooral de etnologische bijzonderheden van de Wajana's, de Wama's en de Wajarikoele's en het 'eerherstel' van laatstgenoemde groep ten opzichte van de Bonni's.

Zoals Z.K.H. Prins Bernhard bij de uitreiking van de Zilveren Anjer het formuleerde: „Gij hebt onverplicht een zeer bijzondere culturele en geestelijke prestatie geleverd. Gij hebt dit gedaan ondanks zeer belemmerende omstandigheden."

Het Koninklijk Instituut voor de Tropen citeert eerbiedig en met dank aan het Prins Bernhard Fonds dit koninklijk geleide naar de door Alhbrinck gezochte en gevonden Indianen.

JOHANNA FELHOEN KRAAL

DE HEENREIS

De expeditie

Zaterdag, 23 juli 1938, vertrok de expeditie van Paramaribo.

Voor het eerst aan boord van de *Prinses Juliana* zie ik alle mannen, die er aan deelnemen, bijeen. Mannen uit elk ras en uit elke hoek van 't land: voorman Schmidt, kok Tjoeno, Bosse, Surinamers van Paramaribo, Cornelis, Herman, Antoon, Arrowakken-Indianen van Matta, Hendry, de Karaib en A Fat, de Javaan-Chinees, beiden uit mijn streek: de Copie-weg; Griffith en Brown, Engelsen van Nickerie en straks nog Frederik en Martin, Arrowakken van Albina; de meesten van hen oudgedienden van de grens-expeditie. Ook Malawni, de Indiaanse van het bovenland, is present.

Op het dek staan Vice-Admiraal C. C. Käyser en Prof. Dr. Gerold Stahel. Zij overstelpen ons met wenken en met wensen. Ja, de zaak is interessant. 't Staat dan ook vast; wij zullen er van maken, wat er van te maken is. Dr. J. A. F. Raatgever, geneesheer, die de zorg voor ons aller lichamelijk welzijn draagt, zorgt, eenmaal bij de Indianen, ook voor de foto's. En schrijver dezes verzamelt de gegevens op taal- en volkenkundig gebied.

Allen zijn opgewekt en vol vertrouwen. Niettemin, wanneer de boot van wal steekt, wanneer doeken en hoeden wuiven ten afscheid en de stad van ons begint te wijken, denk ik toch aan 't onzekere en donkere van onze tocht. Een vreemd gevoel kruipt in mij op en ik vraag mij af: zullen wij allen ook eens terugkeren?

De volgende morgen stoomt de *Prinses Juliana* de bij de uitmonding 3 km wijde Marowijne-rivier op, de grensrivier tussen Suriname en Cayenne en zet ons 5 uur stroomopwaarts te Albina aan wal.

Hier zijn we dan bij de stroom, die gedurende zeven maanden ons opnemen zal op zijn wateren, op zijn vallen en versnellingen; die ons zal herbergen op zijn beboste oevers en die wij tot aan zijn bovenloop toe zullen opgaan.

Wij hebben immers tot taak: het opsporen en bestuderen van enkele bovenlandse Indianenstammen, waaronder de beruchte Wajarikoele's, door niemand nog bezocht; de Wama's, wier naam zelfs tot vóór drie maanden nooit werd gehoord.

De Marowijne-rivier

Zeven maanden in het Marowijne-gebied!

Ik kan de Marowijne bekijken met het oog van de Kalienja (Karaib). En dan is zij de *Mara'oeni*, de stroom van het land, ik zou haast zeggen: de heilige rivier, tot wie alle andere rivieren opzien met ontzag. Zij huisvest

de onvermengde Kalienja's, de Tërèwoejoe. Zij roemt op de machtigste medicijnmannen. Haar boten zijn breed en diep, eigen aan haar alleen. Haar naam? Nog aan gene zijde van het graf leeft deze voort. Na de dood komt de Kalienja voor een reuzestroom, die hij over moet. *Mara'oeni* heet die stroom. Dáár wordt over zijn lot beslist.

De heenreis

Werpen we thans een andere blik op de rivier!

In 1599 noemde A. Cabeliau haar *Marawini* *.

Op het einde van de 18e eeuw kreeg het middendeel van de rivier van Poeloegoedoe af, waar de Tapanahoni in haar uitmondt tot de Gran Soela – vermoedelijk door een misverstand bij de kaartmakers – een andere naam, nl. die van Lawa. Van Gran Soela uit hogerop tot de bronnen noemen de Wajana's haar weer de Marawini. De expeditie zal echter niet deze bronrivier, op de kaart Marowijnekreek genaamd, opvaren maar de andere bronrivier: de Litani, of liever nog de zijrivieren van de Litani.

Aleer echter de vaart te beginnen nog een laatste woord over de rivier. Ik stel de lezer – zij het ook in grote trekken – haar bewoners voor. Ik begin met de mensen, die van ons het verst afwonen. Langs de zijrivieren van de Litani: vermoedelijk Wajarikoele's en Wama's. Langs de Litani: Wajana-Indianen. Langs de Lawa: Bonni-negers. Langs de Marowijne – die wij in drie stroken verdelen – in de hoogst gelegen strook tussen de vallen: Djoeka- en Paramacca-negers; in de laagste strook, van de kust af de rivier opvarend: Kalienja's of Karaiben; in de middenstrook met 't plaatsje Albina: Creolen. Verder trokken veel gouddelvers de rivier op. Deze werken voor een klein gedeelte in de Marowijne, niet ver van de Armina, de eerste val van de rivier, zowel beneden als boven de val, voor het grootste deel echter in de Lawa. Aan de Surinaamse oever vindt men een enkele grote maatschappij, aan de Franse kant echter vooral particulieren. De bewoners van de Lawa, op duizend geschat, zijn meestal Fransen of mensen van de eilanden St. Lucia, St. Thomas, Guadeloupe, Dominica en Barbados.

26 juli steken wij van wal. Daags daarop zijn wij 's avonds al ver het Paramaccaner gebied in. Wij slapen bij de politiepost. Een Chinees nam in deze streek een goudconcessie. Bij hem horen wij de middernachtelijke uitzending van de Phohi. Alles kunnen wij duidelijk verstaan. Wij horen de burgemeester van Utrecht spreken tot de Vereniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer. Zijn Edelachtbare nodigt alle Indiëgangers uit om Utrecht te bezoeken. Wanneer ik weer in Holland kom, zal ik op zijn uitnodiging ingaan. Ik heb er trouwens goede vrienden en ik denk aan hen vanavond. Wij zitten hier midden in 't goudbedrijf en nu vertelt men ons hoe men in Holland goud delft. Er wordt meegedeeld wat de Karimata bereikte. Zoveel Spaanse matten, zoveel ijzeren broden zijn boven gebracht. Men spreekt over het vertrouwen dat allen bezielt het goud te

* Zie literatuurlijst.

zullen winnen. Dáár de drijvende fabriek, op het water, hier de enkeling in de diepe, natte kuil.... Dáár om hele staven, hier enkel om het stof!

De Lawa-rivier

2 augustus. Wij varen de Lawa op.

Een vaardiger pen gaf wellicht in levendige kleuren de heerlijke taferelen weer, welke de majestueuze, met zon overgoten rivier overal biedt, zowel in haar kalme stroken tussen muren van levend groen als daar waar zij de rotsdammen aftuimelt en witschuimend zich met geweld tussen de verspreide blokken een weg baant. Geweld en kracht heersen hier.

Toch vind je te midden van het watergebruis taferelen, die je enkel in de stilte mogelijk acht en verwacht. Te treffender echter zijn ze. De rivier is bezaaid met rotsblokken, die alle begroeid zijn met een zelfde soort donkergroene planten (Mourera). 't Zijn bladeren, dik en groot, die op de stenen liggen. De Bosneger noemt ze „koemaroe-njamnjam", want de koemaroe (grote, platte vis, die op de vallen leeft) eet er van. Uit de nerven schieten 20 tot 30 cm hoge stengels op, die over meer dan haar halve lengte aan weerszijden een rij purperen bloemen dragen. Soms, als de rotsblokken talrijk zijn en dicht bij elkaar, zie je, van je boot uit over het water heen kijkend, een heel veld purperen bloemen opdoemen en je krijgt zowaar de indruk van een bloeiende hei. Bekijk je de bloemen goed, dan merk je ook dat overal de bijen aan 't puren zijn, rode en zwarte. Zelfs de bijenkorven mankeren niet. Aan de Singa Tetei vinden wij een bijenkolonie in de holte van een over het water hangende boom. Bloeiende hei en honingpurende bijen midden in de woelende wateren van val en versnelling!

De Djoeka's

Djoeka's brengen ons de rivier op.

Djoeka's zijn de mannen, aan wie men zich op val en versnelling veilig toevertrouwt. Over hun kracht en uithoudingsvermogen en over hun behendigheid temidden van rotsblokken en razende stromen sta je versteld.

De grote val kan men met de boten niet op. Men kruist dan over de rivier in alle richtingen, nu hier, dan ginds de versnelling „nemend", telkens een weinig stijgend, tot men na uren de top heeft bereikt.

Soms voeren die zijwegen door het bos. Dan overhuiven ons de boomkruinen. Men stijgt al maar door. Maar dáár ook aanhoudend zware tegenstroom, dikwijls versnellingen, telkens een val; een val wel van veel geringer afmeting dan de grote, die wij ontlopen hebben, maar toch van onstuimige kracht, waartegen wij alleen met behulp van de touwen opkomen, terwijl ik aanhoudend het instromend water uitschep.

Die kronkelende waterwegen op de open vlakte en in 't dichte bos zijn voor ons als een oprit, maar een met korte bochten en scherpe hoeken, niet geasfalteerd en niet van beton.

Doch Payé en Body, mijn bootsmannen, houden vol.

Een dezer dagen krijg ik het haast te kwaad, ik, die dan nog niet eens werk. Sedert 7 uur in de morgen op de stroom, op een der grootste vallen.

Het loopt tegen 11 uur, maar ik zie geen kok. 12 uur. De kok volgt zeker een andere vaargeul. Dat wordt een pret. Geen eten! Er wordt niet gepoosd; waar zul je pozen? 't Wordt twee, drie uur. De maag is leeg. En dan die zon! De oren suizen van het geklots van 't water,.... uren achtereen. De ogen verstarren van dat gewriemel, gejaag om je heen.... In je hersenen wipt en danst het, er draaien waterkolken in rond. Vier, vijf uur! Komt er dan geen einde aan?

Daar!! De zware vrachtboten stoten met de kop op een eiland. Wij landen. Een eiland, waar wij amper ons kunnen roeren, zo klein! Als kikkers op een kluit staan we daar! Maar we zijn aan land. We binden de hangmatten. Kookvuren knetteren. Als 't donker is, kruip ik in 't stromend water. Frist dat je niet op? Ik heb geen trek in eten. Ik weet niets van heel de nacht. Slapen, niets dan slapen, diep en zwaar!

Doch Payé en Body praten en lachen bij hun vuren en hun kookpot. Zij weten van niets.

De Bonni's

5 augustus. Cottica!

Cottica, op 't ogenblik een Bonni-negerdorp van ongeveer 200 zielen, met Hernhutter-evangelist en school, de grootste van de Bonni-nederzettingen langs de Lawa, is in de slaventijd gesticht door Bonni's nakomelingen.... misschien door Bonni zelf.

Bonni, het dappere opperhoofd van de weggelopen slaven, trok na tienjarige strijd met de blanken, na opgejaagd te zijn van de ene rivier naar de andere, tenslotte in deze streken zich terug: de Marowijne, de Lawa, de Marowijne-kreek, alwaar hij de dood vond.

Bonni was een persoonlijkheid. Wat al te zijnen nadele kan gezegd worden, dapperheid in de strijd, door geen tegenslag te breken moed, liefde voor zijn volk doorgloeiden en dreven hem.

Een dubbele strijd was het die Bonni aanging. Beneden, langs de benedenloop van de rivieren, de strijd met de blanken. En hier vuurt de haat aan. Boven, achter de bruisende vallen en versnellingen, de strijd met zijn volk en het wrede oerbos: met zijn volk om tucht en orde, met het bos om het bestaan voor zich en de zijnen. En hier is het de eigenliefde en het besef van eigenwaarde die hem drijven!

Elke namiddag nog, van Albina af tot aan Cottica toe, heeft de dokter in de Paramaccaner- en Bonni-dorpen overvloed van werk gehad. De mensen op de bovenrivier zijn er door gebrek aan geneeskundige hulp bij ziekte en ongeval somtijds werkelijk allerellendigst aan toe *. Wij kunnen dat thans constateren. Wegens geldgebrek hebben ze geen mogelijkheid de stroom af te zakken. Gevolg: vaak geen behandeling of juist de verkeerde. Een Bonni stak bij 't eten zijn vinger aan een visgraat: infectie! Hij toont zijn hand aan de dokter. Ondraaglijke stank. Van de vinger is het vlees al grotendeels weggerot, een stuk been steekt naakt naar voren.

* Gelukkig is door de oprichting van het „Johannes King Zendingshospitaal" op Stoelmanseiland, april 1956, in deze nood voorzien.

Onderaan de vinger een groot abces!

Een ander kreeg een schorpioensteek in de bovenarm. Kamfer had hij op de arm gelegd en de plek dan stevig omwonden. De gehele bovenarm is aan de onderkant één stuk rauw vlees. Een derde is uit een boom gevallen en heeft een been versplinterd. Het been is stijf en pijnlijk en voortdurend zweren er stukjes bot uit. De wond kan zich niet sluiten.

Cottica geeft ook dergelijke ellende te zien.

Al doet de heer Axwijk, evangelist aldaar, wat hij kan, hij kan niet alles. Bij meer dan 15 personen wordt een tand getrokken. Op een kist vóór het kamp zit elk op zijn beurt neer, het volk rondom als aandachtige toeschouwers. Als 't wat erg is, zijn er twee die de patiënt steunen. Een vrouw, wie de wortel van de verstandskies getrokken wordt, kunnen drie mannen haast nog niet de baas. De dokter is echter kwiek en het gaat werkelijk in een vaartje: vijftien tanden binnen het uur! En bedenk dan, dat wij in vijftien dagen soms nog niet met één kies klaarkomen. Er zijn verschillende metoden en verschillende mensen!

10 augustus, wij zijn niet ver meer van de Wajana's.

We kamperen aan de voet van de Soema Jere Val, op de kostgrond van een Bonni. Veel mensen, weinig kampen! Toch durft Body, de voorman van mijn boot, die nog geen slaapplaats heeft, een nog ledig kamp niet in. Er staat vóór het kamp een tjap (werktuig om de grond om te hakken) in de grond geplant. Op de tjap een kleine parel (soort pagaai waarmee men de boot voortbeweegt). Op de parel drie okro-vruchten, 'n zogenaamde *kandoe:* een magisch afweermiddel.

„O! O! O! A Fatti, wil jij die kandoe niet wegnemen?"

A Fat, nieuwsgierig hoe ver Body's vrees gaat, zegt: „In jouw naam dan!"

O! O! Zo bedoelt Body het niet! Als het donker is en ik de mensen een goede nacht wens, zie ik Body toch in 't kamp liggen. Iemand heeft zich over hem ontfermd en de kandoe weggenomen.

Volgens de heer Axwijk bestaan er bij de Bonni's twee „sterke" kandoe's. Ten eerste een oude schop, gehangen vóór het huis of voor de aanplant of dwars over een boot. Die zaken zijn veilig, niemand betreedt ze. Dan wit katoen, tot repen gescheurd en de repen aan elkaar gebonden. Dezelfde uitwerking als bij de schop! Schop en wit katoen doen aan de dode denken. De schop delft het graf en het witte katoen omhult de dode. De kandoe, die niet wordt geëerbiedigd, brengt de dood *.

Niet de kandoe voor 't huis en niet de Bonni, die het huis bouwde, maar 't huis zelf is de reden, dat ik blij ben 't Bonni-gebied uit te treden, het Wajana-gebouw met hoog koepeldak spoedig voor me te zien.

Zo bekwaam en bewonderenswaardig als die mensen op de vallen zijn, zo onbeholpen bouwen zij hun huizen. Die kleine, lage kotten met een deuropening van 'n voet boven de grond tot borsthoogte.... Hoe wil je er in? Knieën omhoog en hoofd naar beneden! Dan binnen de zware, platte,

* Volgens W. F. van Lier berust de kandoe op het totemisme. Zie zijn heldere en interessante uiteenzetting in *Kandoe, Kina, Moela. Drie Boschnegerbegrippen.*

brede dwarsbalken, die je in het donker niet opmerkt! Elke morgen, als je vertrekt, heb je 'n paar stompen tegen het hoofd geïncasseerd. En fameuse stompen ook! De lidtekens spreken nog nadien.

De Litani

11 augustus, de Gran Soela (Grote Val), de Litani!

Wij hebben na de Djoeka's en Paramaccaners ook de Bonni's thans achter ons. Evenzo voor het grootste deel de gouddelvers. Er valt in 't goudbedrijf voor de goudwerker wel degelijk te verdienen, maar dan is er meer nodig dan een houweel, een schop en een longtom (houten goot met ijzeren zeef). Meer dan een totale en volmaakte uitrusting; meer dan grote voorschotten.

Al deze dingen – 't klinkt paradoxaal – zijn voor de gouddelver de minste vereisten.

Tegenover elke goudwerkersplaats van enige betekenis op de Surinaamse oever verrijst een andere nederzetting aan de Franse kant. De taffia (Franse benaming voor alcohol uit de suikerfabrieken) is er goedkoop en de vrouwen wachten. De gouddelver, die geen „man" is, gaat naar lichaam en ziel te gronde.

Maar wij varen verder. Tegen tien uur naderen twee boten. Wajana's!

Het rood van hun lichamen doemt plots na het overvloedig Bonni-zwart als 'n nieuw leven boven het grauwe water op, het trekt onweerstaanbaar de ogen, als een felle plek in de helwit schitterende dag. De boten leggen aan. De hond op de voorplecht is evenals zijn meester rood van koesoewe (rode verfstof uit de Bixa orellana). Drie andere „rode" honden blaffen en gaan geweldig te keer. De vrouwen hebben katoen en spindel voor zich, de mannen parelen. Een voor een geven de mensen je de hand. Je spreekt Karaibs, zij Wajana's. Maar je verstaat elkaar niet. De boten schuiven voorbij en wij trekken weer verder.

In 't avondkamp bezoeken ons weer andere Wajana's: een oudere man, een jonge man met een vrouw, een klein kind. Opvallend is de wijze van groeten. Het hoofd van je afgewend, de ogen terneergeslagen reiken ze je de hand. Zo wil het de wellevendheid ook bij de Karaib. Mensen elkaar begroetend wenden het hoofd af; alleen honden kijken elkaar daarbij recht in de ogen.

De Indianen slapen in de open lucht bij elkaar. Drie bomen zijn voldoende om hun drie hangmatten op te hangen. De hangmatten zijn, evenals de honden, rood van de koesoewe. Men ligt gezellig bijeen; de hangmatten vormen de drie benen van een liggende gelijkbenige driehoek. Het kind slaapt bij de moeder.

Wij hebben het gebied van de Wajana's bereikt.

I

DE WAJANA'S *

De kennis over de Wajana's is verre van compleet

De stam der Wajana-Indianen is de eerste die wij ontmoeten; derhalve bespreek ik de Wajana's het eerste.

Zijn de Wajana's niet reeds voldoende bekend? Iedereen in Suriname kent de Wajana's (Aloekoejana's noemde de volksmond de Wajana's). Weliswaar is er tot vóór kort, toen de grensexpeditie enkele Wajana's naar de stad meebracht, nooit één Wajana de stroom afgezakt om op te gaan naar Paramaribo, maar men heeft er over gelezen in de boeken van reizigers, men heeft er over horen spreken door gouddelvers.

De heer C. H. de Goeje was de man van de Wajana's.

In 1904 en '07 bezocht hij deze stam langs de Tapanahoni en de Paloemeu. In 1937, bij gelegenheid van de grens-expeditie, vertoefde de heer de Goeje opnieuw enkele maanden onder hen in de Litani. Belangrijke publikaties, sommige in prachtige uitgave, waren er het gevolg van.

Maar het leven van een volk omvat veel en zijn zeden en gebruiken, afhankelijk van leeftijd, seizoen, plaats en andere omstandigheden, zijn dientengevolge over plaats en tijd zó verspreid, dat zelfs na veelvuldige bezoeken en mededelingen elke volgende bijdrage toch nog haar waarde bezit.

Dit geldt ook voor de Wajana's. Terzelfder tijd dat wij opgaan, trekt juist ter nadere bestudering van speciaal deze Indianen een ander gezelschap op, een Franse expeditie. De Wajana's van de Litani, gedeeltelijk wonend op Surinaamse, gedeeltelijk op Franse oever, vallen ook onder Franse belangstelling. „Recht van Parijs naar Taponte!" zegt lachend de heer Sangnier. Zij varen de Wajana-dorpen af, verzamelen etnografica, nemen foto's, filmen en leggen de taal en de gezangen bij de dans vast op de gramofoonplaat * *.

* Over de spelling van de naam:

Oudtijds schreef C. H. de Goeje: Oyana. Sinds zijn laatste expeditie echter: Oayana (de aanvangs-o flauw uitgesproken).

In het hier aangeboden verslag prefereer ik de spelling: Wajana. Omdat de middelslag lezer, niet er aan denkend dat er ook een fonetisch schrift bestaat, waarbij de uitspraak van vele klinkers en medeklinkers min of meer gewijzigd wordt, deze wijziging over het hoofd ziet en eenvoudig lezen zal wat er staat. En in dat geval geeft de spelling: Wajana honderd maal minder aanleiding tot foutieve uitspraak dan Oajana.

** Zie aantekening op blz. 184.

Er is nog zeer veel bij de Wajana's te onderzoeken *.

En in dit bestuderen van de Wajana's trof ik het wel buitengewoon. Een ontdekkingsreiziger, vanwege zijn doorgaans kort verblijf bij het te onderzoeken volk, moet zich maar al te vaak tevreden stellen met het uiterlijke en het innerlijke blijft voor hem verborgen. Hij ziet de handeling, maar niet de drijfveer; hij kent de ceremonie, maar niet haar zin. Ik vond in de heer Hammann een uitstekende gids, die veel wist te verklaren en goede voorlichting kon geven.

Het woongebied van de Wajana's

De Wajana's van de Litani. Menigeen in Suriname beschouwt ze als Surinamers of Hollanders. De Fransen in Cayenne en in Frankrijk noemen ze wellicht wel Fransen.

Maar de Wajana zelf heeft geen begrip van politiek en zijn kijk op geografie is anders dan de onze. Hij schiet een Franse, maar ook een Surinaamse pakira (bosvarken) en de anjoemara (grootste en smakelijkste vis van het bovenland) van de Surinaamse kreek smaakt juist als de Franse anjoemara. Hij kapt zijn kostgrond open en bouwt zijn dorp onverschillig aan deze of gene zijde van de rivier.

Wil je in deze een juiste kijk, verplaats je dan met de geest in de zuidoostelijke hoek van Suriname op de Braziliaanse grens, de waterscheiding. Van daaruit splitsen zich de wateren. De Litani, de Paloemeu, de Tapanahoni stromen noordwaarts naar de oceaan; de Jari en de Paroe zuidwaarts naar de Amazone. Daar op de waterscheiding, op die hoogten ligt het centrum van het Wajana-gebied. Van hun *gebied,* zeg ik. Niet dat juist dáár de meeste Wajana-dorpen zouden zijn. Er woont daar geen enkele Wajana. Maar daal vandaar af, hetzij de Guyana's, hetzij Brazilië in: langs de bovenloop der juist opgenoemde rivieren vind je de Wajana's. Dat de blanken nu één stuk Brazilië noemen, een ander stuk Cayenne, een derde Suriname.... dat belet niet dat deze streek hùn streek is, hùn land. Elepoman van de Paroe-rivier vindt Koelewa in Taponte (Franse oever) de juiste vrouw voor hem, trekt naar Taponte en woont in Taponte. Omgekeerd trekt Alenta van de Surinaamse kant, alles voelend voor Slijpsteen (Hépi), den *tamoesji* (dorpshoofd, ouderling), naar de Jari in Brazilië.

* Dit onderzoek heeft in de jaren liggend tussen onze expeditie en het ter perse gaan van haar verslag niet stilgestaan.

Dr. D. C. Geijskes, entomoloog bij het Landbouwproefstation, bezocht in de laatste helft van 1939 het gehele Litani-gebied. *Met de Oajana's op stap,* verschenen in maart '42, geeft er verslag van.

L. Schmidt, die als hoofdman en magazijnmeester alle grensexpedities had meegemaakt, het grensgebied dus uit eigen aanschouwing kende, trok in '41 en '42 opnieuw naar die streken, nu zelf als ontdekker en waarnemer. Niet minder dan drie reizen werden gemaakt, waarbij hij doordrong tot de Paroe, de Jari, de Sithare. In november '42 verscheen het *Verslag van drie reizen naar de Bovenlandsche Indianen.*

Beide uitgaven danken wij het Landbouwproefstation.

Ook De Goeje deed van zich horen. Van zijn vondsten, gewonnen tijdens zijn recent verblijf onder de Wajana's, werd het etnologisch gedeelte gepubliceerd. *Bij Primitieve Volken,* overdruk uit *De Gids.*

Uit elk dezer geschriften citeer ik in de loop van het verslag.

Tepepoetsche vindt op zekere morgen, dat de Guyana-zijde van het Toemoekhoemak-gebergte * verkieslijker is dan de Braziliaanse en verhuist met geheel zijn gezin van de Paroe naar de Litani. De mensen maken één volk uit en de genoemde streken maar één streek.

Wel is het waar, dat tussen de Litani- en de Tapanahoni-Wajana's, tussen de Surinamers onderling — om mij zo eens uit te drukken — geen connectie bestaat. Dit is geen gevolg van vete of minachting, maar van moeilijkheid der reis; moeilijkheid, geschapen niet door vallen en versnellingen — welke zij met het grootste gemak oversteken — maar door de Bosnegers, die hen tegenhouden.

Ruilhandel van de Braziliaanse Wajana's

De Wajana's, vooral de Braziliaanse, trachten zich door ruilhandel de meest noodzakelijke of meest begeerde voortbrengselen van de civilisatie aan te schaffen, zoals kralen en rood katoen, bijl en houwer, spiegel en kam. Ik noem kralen het eerst, want kralen zijn aldaar de gangbare munt. Maar niet èlke kraal. Slechts een paar van de duizend soorten worden aangenomen. Zij dalen dan bij voorkeur de Litani af tot aan de Bonni's, waar zij de kopers vinden. De artikelen die zij meebrengen: de dichte hangmat, *toeloe-toeloe* genaamd, en de jachthond, afgericht op een speciaal wild, b.v. op pakira, op hert, enz. zijn geen „inlands fabrikaat". De Wajana's doen aan „transito". De hangmat haalden zij uit 't brongebied van de Ojapok bij de Wajapi's (de Wajana's noemen deze stam niet Ojapi of Ojampi, maar: Wajapi), de honden bij de Trio's, wonend langs de zijrivieren van de Boven-Paroe.

Ik zei hierboven: vooral de *Braziliaanse* Wajana's, want hoewel ook die van de Litani naar de Wajapi's trekken en de Trio's om beide genoemde voorwerpen, is deze reis voor hen om aan Europese voorwerpen te kunnen komen geheel overbodig. Zij verhandelen in de Boven-Lawa nl., dichter bij hun dorpen, met de gouddelvers langs beide zijden van de rivier voldoende vis en wild en vooral de tot *koeac* bereide kasave. Wanneer zij dan ook optrekken — wat groepsgewijze zowel in 't voorjaar als najaar geschiedt — dan is het meer om een familielid te bezoeken of een vriend. Hen drijft minder de handel tot deze tocht, dan de begeerte elkander weer eens te zien * *.

* Het is nu wel zeker dat de Indianen voor dit gebergte toch ook een eigen naam hebben en wel een naam tamelijk gelijkluidend met de onze.

Geijskes schrijft (blz. 55): „De Oajana's, die ons de namen hooren noemen, verbeteren ze op eigen uitspraak.... Zoo heet ons Toemoek-Hoemak gebergte, Tjimi-Tjimak; de Waremapan-kreek Wamahpan...."

En Schmidt schrijft (blz. 8): „In het Westen zien we een uitgebreid bergland, dat mijn Oajanagidsen Timi-Tjimak (Toemoek-Hoemak) noemen."

Men zou nog kunnen vragen, wie het eerste de naam gaf. Ik vermoed dat onze benaming van de Indianen stamt. De Indianen hebben, gelijk uit Geijskes en Schmidt blijkt, voor verschillende bergen of bergtoppen eigen namen.

** Het eigenlijke handelsverkeer ontwikkelde zich dan ook aan de andere zijde, langs Tapanahoni, Paloemeu en te Joeloe, 'n Trio grensdorp, van waaruit voetpaden in alle richtingen diep Brazilië ingaan. (Schmidt, blz. 19.)

De weg over het Toemoekhoemak-gebergte

Nu ik de saamhorigheid van deze zo ver van elkaar af wonende mensen besproken heb, is het misschien ook goed de weg aan te wijzen, die zij elkaar opzoekend volgen. Misschien wil de een of andere lezer hem wel eens opgaan. De kosten van Taponte af zijn geen beletsel. 'n Paar lappen rood katoen en enkele snoeren kralen, dat is alles! De behandeling is daarenboven fair en voorkomend. Je bent één der hunnen. In de avondkampen – je slaapt met hen onder één dak of als je verkiest in een afzonderlijk kamp – bindt de vrouw, want de gehele Wajana-familie brengt je op, je hangmat. De man zegt, wanneer de vis, die hij schoot, gekookt en opgediend is: „Yèpë, broer, zit mee aan en eet!"

Welnu, van Taponte uit de Litani hoger opgegaan tot het zijriviertje: de Waloemapan. Dit duurt zes tot zeven dagen. De Waloemapan vaar je niet meer dan één dag in. Volg dan het voetpad over de Toemoekhoemak. Het pad loopt over zeventien heuvels, die wel wat hoog moeten zijn en steil en tamelijk veel zweet van je vragen. Het brengt je na twee, bij veel vrachten na drie dagen in Brazilië aan de bovenloop der Mapaoni, een linker zijrivier van de Jari. De Mapaoni zak je verscheidene dagen af. Eerst één dag voor haar uitmonding stuit je op het eerste Wajana-dorp, *Anana* geheten. Je bent er! Het is slechts een kleinigheid.

Eén punt valt nog op te merken. De reiziger van Guyana uit komend vindt altijd boten aan de overkant, aan de Boven-Mapaoni en omgekeerd: de Braziliaan vindt ze aan de Waloemapan in Guyana. Om 't wederzijds bezoek te bevorderen, blijven op de twee genoemde plaatsen de boten liggen ter beschikking van een ieder *.

Bevolkingsaantal

Heden ten dage vormen de Wajana's nog een op zichzelf staand volk. Hun totaal aantal schat C. H. de Goeje (*Bij Primitieve Volken*) op 600 * *.

Het aantal Wajana's aan de Litani bedraagt ongeveer 150 zielen. Zij zijn verspreid over vier dorpen, die alle ter hoogte of tussen de uitmondingen van de Loë en de Oelemari liggen. Het eerste dorp dat men bereikt is Taponte, hetwelk men op 't ogenblik opnieuw opbouwt in de Oelemari zelve. Het verst afgelegen dorp is Wapotimiet, anderhalf uur beneden de

* Bovenstaande gegevens, door Hammann verschaft, die de weg trouwens meermalen aflegde, blijken juist te zijn. Schmidt, die op 28 november van Janamali vertrok, is 7 december reeds aan de Mapaoni, dus in 10 dagen. Hij noemt de reis voorspoedig (blz. 9). Op 12 december 's middags bereikt hij de Jari.

** Accurate opgaaf verschaft Schmidt, die in elk Wajana-dorp een naamlijst maakt van de inwoners, ook van de tijdelijk afwezigen. Hij telt 358 zielen, waarvan de helft in Suriname, de helft in Brazilië.

Bovengenoemde schatting van De Goeje (600 zielen), doch vooral de huidige accurate telling van Schmidt (358 zielen) steken wel schril af tegen het getal 1000, het aantal Wajana's door De Goeje geschat anno 1907.

Tuberculose, drinkgelagen en wespenproeffeest doen het volk snel achteruit gaan (zie Schmidt, blz. 47 e.v.).

Loë. Beide genoemde dorpen, en die ook alleen, liggen op Surinaams grondgebied *.

Wat bij de Wajana's het „Indiaan" zijn bijzonder beschermt, is het geringe contact met de civilisatie. Geen huwelijken buiten ras en stam; geen werk in ondernemingen van blanken: de eerste stap tot de ondergang! Noch in hout, noch in balata (wilde rubber), noch in goud! Zij jagen en vissen, bebouwen hun grond. Zij leven nog geheel volgens oude trant en hebben zij al enkele Europese voorwerpen, zij blijven „Indiaan".

Verband tussen de naam van deze stam en de naam van het land

Bij een eerste oogopslag is de overeenkomst tussen de naam van de Indianen: Wajana en de naam van het noordoostelijk deel van Zuid-Amerika: Guyana niet zo frappant. Toch is deze overeenkomst er. Beide namen blijken zelfs identiek te zijn.

Coudreau schrijft: De Roucouyennes, die zich zelf Ouayanas noemen, naar de naam van een grote boom in hun wouden, schijnen tot bakermat gehad te hebben: de westelijke Toemoekhoemak, de bovenloop van Jari, Paroe en Marowini, d.w.z. het gebied, dat zij tegenwoordig nog bewonen. De naam Roucouyennes is hun gegeven door de eerste kolonisten van Guyana; die van Ouayana's of Gouayana's, waarmede ze zichzelf aanduiden, lijkt ons de oorsprong aan te geven van de naam Guyana. (blz. 556).

Hetzelfde beweert W. Sievers in *Süd- und Mittelamerika,* blz. 108: De naam stamt ongetwijfeld af van de nu nog aan weerszijden het Toemoekhoemak gebergte wonende Guayana- of Wajana-Indianen, een ten tijde der ontdekkingen nabij de kust wonende Karaibenstam * *. Men moet derhalve Guayana schrijven en niet Guiana. . . . , welke verkeerde schrijfwijze wij danken aan de Engelsen en Fransen, die uit de aanvangssyllabe: gua de a weglieten.

Bekend is, dat de oude Spanjaarden onze aanvangs-w weergaven met: gu of hu. De Karaibische woorden: waroema (warimbo), wemoen (kleed) schreven zij guaruma en guemun. Zo schreef men Wajana: Guajana. Nog heden ten dage schrijft de Spanjaard de naam van ons land zo.

De Goeje schrijft de afkomst van de landsnaam aan een andere Indianenstam toe: de Guayana's, die volgens latere onderzoekers nabij de beneden-Orinoco gewoond zouden hebben, doch heden niet meer bestaan.

Van de taal dezer Guayana's zijn slechts enkele woorden bewaard gebleven, zodat we het niet verder kunnen nagaan.

* Wat hier gezegd wordt over de ligging van de Wajana-dorpen is gedeeltelijk reeds historie geworden.

Het eerste dorp, dat men opvarend ontmoet, is thans: Granmanpassi. Het ligt op de Franse oever, juist boven de Gran Soela, bij de monding van de Marowijne-kreek. Zie Geijskes 32—34 en Schmidt 7.

De verhuizing van Taponte naar de Oelemari is voltooid (Geijskes 103).

Ten derde is het dorp van Janamali van de Franse oever weggetrokken naar de Surinaamse kant (Schmidt 7).

Het totaal aantal dorpen is dus thans vijf. Voor de juiste ligging ervan raadplege men de kaart bij Schmidt.

** Zie over Wajana's, wonend nabij de kust, blz. 40: *De boot van de Wajana.*

Wijze van behandelen der stof

Schrijvend over de Wajana's zie ik twee wegen voor mij open.

Ik kan, zo lang ik op reis ben, het schrijven uitstellen en mij enkel met het verzamelen van gegevens bezighouden, om straks, in de civilisatie teruggekeerd, te ordenen en te schrijven.

Maar ik kan ook mijn reizen en zwerven, zeven maanden achtereen, de ene rivier uit, de andere in, in grove trekken weergeven en elke interessante bevinding direct mededelen. Dus: al reizend en trekkend schrijven en weer schrijven!

Voor de laatste metode voel ik het meest. De spijze wordt dan warm opgediend. De eerste metode blijft toch altijd gebrekkig, aangezien voor een complete behandeling van de stof een jarenlange omgang met het volk een eerste vereiste is.

We steken dan maar aanstonds van wal en vangen aan. Wij bevinden ons — gelijk reeds gezegd — in het gebied van de Wajana's.

16 augustus ontmoet ik de heer Hammann. Deze trekt als lid van de expeditie mede op.

Hammann

Elzasser van geboorte, houtvester van beroep, maakte hij de grote oorlog mee. Hij vertrok nadien naar Marokko, alwaar hij in 't gebergte een boerderij bezat. Een Frans kolonist van de wildernis! Dagelijks, vaak nachtelijke strijd tegen jakhals en everzwijn, somtijds tegen de panter! 't Houtvestersgemoed genoot, 't jagershart verwijdde er zich. Nochtans, door een Frans gezelschap, dat in Boven-Guyana goud wilde delven, aangezocht mede te gaan als jager, nam hij — ook al om de mooie beloften — het voorstel aan. Men trok het Wajana-gebied in. Maar.... al heel spoedig bleek, dat de gehele onderneming geen grondslag had. Zij viel uiteen. Hammann, geen andermans brood willende eten, trachtte door eigen zwoegen er weer bovenop te komen en werkte er voort. Toen leerde hij de Wajana's kennen van de Jari en de Paroe. Hun gehele gebied zwierf hij door. Begin '38 werd hij door de Sarakreek Goudvelden Maatschappij, die ook werkt aan de Lawa, aangesteld als opzichter, met als stand- en werkplaats een voormalig Wajanadorp aan de linkeroever, enkele uren boven Benzdorp, het werkterrein van genoemde maatschappij. Hier had hij dagelijkse omgang met de Wajana's van de Litani.

Koelawaita, de Wajana-jongen

Het huis, waar wij onze hangmatten binden, is een groot, geheel open, rond Wajana-gebouw met hoog koepeldak, tot in zijn onderdelen sierlijk afgewerkt. Wij installeren er ons, want wij wachten hier op de zieken, die wij in Benzdorp achterlieten. In dit gebouw bindt de heer Hammann doorgaans zijn hangmat en ook Koelawaita, de Wajana-jongen, een fiks kereltje, die sedert 6 jaar Hammann bekend is en na de dood van zijn groot-

vader, Taponte, bij hem inwonen kwam. De Wajana's, die bijna dagelijks om geneesmiddelen vooral op bezoek komen, overnachten er vaak.

Uiterlijk voorkomen van de Wajana

Nu wij er zijn, verschijnen er wellicht meer Wajana's. Er valt bij de vreemdelingen wel iets te halen: tabak om te roken, taffia om te drinken, kralen voor hun snoeren. Nog altijd kijk je belangstellend, wie er ook voor je staat, oud of jong, man of vrouw, naar dat helle koesoewe-rood, dat overvloedig lijf en leden bedekt; naar de bij man en vrouw, jongen en meisje lange, pekzwarte haren, zich splitsend op 't voorhoofd, golvend ter linker- en rechterzijde; naar de flikkerende zwarte ogen. De haren hangen tot schouderhoogte. Slechts om gezondheidsredenen, bij ziekte of ongedierte *, om rouw en na het ondergaan der „wespenproef" snijdt men de haren weg tot geheel kaal wordens toe.

De schaamdoek is vuurrood. Bij sommigen is deze zó lang, dat hij ter voorkoming van slepen over de grond opgebonden wordt. Een enkele vrouw zie ik het kleurige kralenschort dragen.

Beenbanden worden gedragen èn door mannen èn door vrouwen. De banden boven de enkel zijn kralensnoeren, de banden onder de knie zijn van katoen. De laatste worden gehaakt door de vrouw. Alleen bij de mannen heeft de katoenen beenband franjes, die tot de grond reiken en daarom in het gewone doen opgebonden gedragen worden. Alles wat er aan katoen aan of om de benen hangt is natuurlijk weer rood van de koesoewe.

Er is niets waarop zij zó verzot zijn als op kralen. Doch hier hebben wij ons misrekend. Kralen vervaardigt men in duizend soorten, uit allerlei stof, van elke kleur. Wij hebben er een halve kist vol van. Wij laten ze zien. „Ipok-era!" d.i. „niet goed!" En men wil ze niet, zelfs niet voor niets! Enkele bepaalde soorten slechts zijn er gangbaar.

Snoeren uit dierentanden, uit boszaden of vruchtenpitten vervaardigd, heb ik niet gezien. Een kind droeg een halssnoer van witte, platte schelpen. Dit soort schelpen zou alleen aan de Braziliaanse zijde van de Toemoekhoemak te vinden zijn. Men slijpt de schelp op de rotsblokken, totdat de vereiste vorm en afmeting is bereikt.

Tenslotte vermeld ik nog koperen belletjes en koperen ringen, die tussen de kralen aan 't snoer bevestigd zijn en vooral witte, aluminium ringen om een of meer vingers en witte aluminium banden om de polsen. Die witte, blanke ringen en banden staan hoog aangeschreven en men heeft er heel wat voor over.

Over geheimenissen van 't bos

Dewijl de zieken maar wegblijven, trekken wij een dezer dagen het bos in. Eigenlijk om, wat verder van de grote rivier af, in de kreek te vissen. Maar evenmin als wij op onze weg er naar toe wild zien, zien wij

* Zie hierover ook Herderschee, *Gonini-verslag,* blz. 123.

in de kuilen en bochten van de kreek anjoemara's. Kleine, leuke paddestoelen tref ik aan, van allerfijnst doorzichtig netwerk, sneeuwwit, in de vorm van een sigaar. Even boven haar middel een glinsterende band van bruin slijmerig vocht: het sigarenbandje. Eerste kwaliteit dus! Lianen met regelmatige golvingen en inschulpingen als de treden van een trap, of ook als de schakels van een reusachtige ankerketting! Tegen de brede voet van een omgevallen boom, temidden van velerlei hoog opschietende grassen een van onkruid vrij plekje leem of klei van amper 'n halve meter middellijn, met slechts een klein beetje geel, troebel water: badplaats van de kapasi (gordeldier). Dàt, mèt 'n schildpad echter, die we op 't laatst nog machtig worden, is 't hele resultaat van onze tocht.

Maar de schildpad, waar ik belangstellend naar kijk, maakt de tongen los. Eerst die van de heer Axwijk. Hij vertelt. In 1931 trokken enkele gouddelvers het bos in. Een schildpad, welke zij vonden, werd naar de bekende metode het weglopen verhinderd door in de openingen van het schild, zowel aan de voor- als achterzijde, een dwarsstok te wringen. Het dier kan dan kop noch poten buiten het schild brengen. Zij legden de schildpad bezijden het tracé (gekapte lijn door het bos) om bij hun terugkeer 's avonds haar mee te nemen naar huis. Doch dat meenemen 's avonds had niet plaats, ze dachten aan geen schildpad meer. In 1934, dus drie jaar nadien, vond de heer Axwijk ze nog ter plaatse. De éne dwarsstok was aan 't groeien gegaan en had een aanmerkelijke dikte gekregen. Houtluizen zaten in het schild. Maar.... de schildpad leefde nog.

Ja, daar stemmen allen mee in. En één hunner vraagt mij, die verwonderd sta, of ik niet weet, wat onze buren, de Cayennezen, de schildpad in de mond leggen. Neen, dat weet ik niet. Wel, de schildpad zegt: „Voor geen enkele boom, die op me valt, ben ik bang, want.... ik krijg mijn tijd wel. Alleen de mopee vrees ik." Ter verklaring: elke boom rot en er komt een tijd (en de schildpad noemt deze háár tijd) dat de schildpad hem als stof van zich afschudt en weggaat. Maar de neergevallen mopee, iets wat algemeen bekend is, schiet over heel de lengte van zijn stam nieuwe spruiten en nieuwe wortels uit en vergaat niet. „Valt de mopee op me, dan kunnen vrouw en kinderen rouw om me dragen."

Cornelis, de Arrowak uit Matta, laat de schildpad ook spreken. En 't is weer de schildpad die in gevaar verkeert, die gevangen genomen en gebonden is. Maar 't gaat deze keer niet over haar taaiheid van leven. De strekking is meer: de onnadenkende, altijd haast hebbende jeugd een duw te geven. „Wanneer de jonge man mij bindt", zegt de Arrowakse schildpad, „dan lach ik, maar bindt een oude man mij, 't is met mij gedaan." Bij de Arrowak staat de oudere, bezadigde man in aanzien.

De vreemde blik van het Wajana-oog

Ik heb vele Wajana's gezien in deze dagen. Telkens vallen ze mij op vanwege de blik van hun ogen. Soms is deze als verstard, dan als van een waanzinnige zelfs. Er zijn twee redenen, die daartoe medewerken. Ten eerste hebben zij zich de haartjes van wenkbrauw en ooglid uitgetrokken. Koelawaita, bij ons in 't kamp liggend, plukt elke avond in de hangmat

aan zijn ogen. Dan, waar wij het hoofd wenden, wenden zij, wanneer zij er mee volstaan kunnen, enkel de ogen. Lange tijd staren ze dan naar links of naar rechts, waarbij — sta of zit je vóór hen — 't zwart van de ogen van je wegspringt en 't grote dode oogwit je tegenvlekt. Onze ogen worden bij 't schuin kijken vermoeid, de hunne door oefening niet. Bosmensen zijn ze. In 't bos heeft het zijn nut rond te kijken. Nog niet zo lang geleden werd een Indiaan van deze plaats, die met een pakira op de rug naar huis kwam, besprongen door een tijger. Het pakirabloed had de tijger aangelokt. Omwille van de pakira deed de tijger dan ook de sprong. En al betaalde deze zijn overval met de dood, de Indiaan bezweek twee dagen nadien eveneens.

Vrachten op schouders en rug, vrachten vaak nog op 't hoofd, beletten het vele wenden van 't hoofd. De ogen oefenen zich 't spiedingswerk tòch te doen.

De Wajana's zijn echte natuurmensen

Eindelijk vertrekken we. Een eindje de Litani nog hoger op, dan rechtsaf de Oelemari in.

Een halve dag stroomopwaarts aan de voet van de eerste val staan, verscholen in 't oeverbos, een achttal kampjes, afdakjes liever. De mensen van Koemakapan, het dorp aan de rechteroever van de Litani, waar De Goeje het vorig jaar een tijd gewoond heeft, zijn na de dood van hun hoofdman Taponte hierheen getrokken en zijn thans bezig een nieuw dorp te stichten. Het oude geeft men prijs. Welwillend staan zij ons enkele kampjes af.

't Is avond. Wij zitten gezellig bijeen. Koelawaita schuift een tak nabij en hurkt er op neer. Een tokoro (Surinaamse patrijs) komt al roepend tot vlak bij onze kampen. Onmiddellijk bootst Koelawaita de tokoro na. Hoor je soms verschil?

Dicht bij ons ligt een jeugdige Wajana-moeder. Haar hangmat tussen twee bomen in de vrije natuur! Het kleine kind in de linkerarm tegen haar borst. Ze neuriet zacht: ze zingt voor haar kind. Wij horen haar gezang. Het is de tokoro, die zo even riep, die zij thans nabootst. Ze nam de roep in zich op en zingt hem weer uit, rijker en langer. Zij wendt en rekt de roep. Maar de tokoro roept. De tokoro zingt de kleine in slaap.

Bij Hammann wekt de moeder herinneringen op aan de Jari. Hij zag daar de spelen van de Wajana's, de spelen, die niets anders zijn dan nabootsingen van de natuur, copieën van dieren en dieren-handelingen en dieren-geluiden.

Een jacht op apen wordt georganiseerd. De ene groep Indianen stelt de jagers voor, de andere groep de apen. De apen klimmen op de daken, in de nabije niet al te hoge bomen. Het komt er nu maar op aan, dat alles zo natuurgetrouw mogelijk geschiedt. De apen springen, hangen en slingeren als kwatta's (zwarte slingeraap), draaien nieuwsgierig kop en bovenlijf. In alles zijn 't apen: in hun geluiden, in het krabben aan hun lijf, in hun grimassen, pret en plezier voorstellend eerst, dan — de jagers opmerkend — nieuwsgierigheid en verwondering; eindelijk angst en vrees en — bij het

getroffen worden – pijn. De jagers schieten ook en treffen. De pijlen zijn tevoren verwerkt. Dit alles is een scène zó enig, zó schitterend, zegt Hammann, als in een film wellicht nooit vertoond werd.

Dan de jacht op pingo's (bosvarken)! En als dan de pingo, op vier poten lopend, knarsend, slaande met kop en slagtanden, jager en honden en alles op de vlucht drijft, gnuiven de toeschouwers. Maar de pingo moet onderdoen voor de Indiaan. Kan het anders? Bij arm en been sleept men eindelijk de buit naar het kamp en men stapelt er de pingo's op, de een boven de ander, een berg. Gelach en geroep hangt tussen de kampen.

Jacht op de tamandoea (grote mierenbeer). Twee lange pina-blaren, aan zijn middel bevestigd, zijn voor de Indiaan-tamandoea de kostelijke staart.

Of de natuurmensen ook weten zich te vermaken! En of zij de lach ook kennen, de forse, gezonde en opwekkende lach! . . . .

Leer over God, over het ontstaan van de mens

's Morgens lees ik de H.Mis.

De Indianen storen niet. Ze komen kijken en blijven toezien. De gewaden trekken misschien hun aandacht en boeien hen. De heer Hammann verklaart 't een en ander en zegt, dat de priester spreekt tot de *Kapoe-po-no*, tot „dengene, die in de hemel is", tot God. Zij stemmen er mee in. „Ipok", d.i. „goed!"

Ik hoor later iets over hun geloof. Zij geloven in een god en noemen hem: *Kapoe-po-no*. Kapoe-po-no is goed: ipok. De boze geest, *jolok*, is niet goed: ipok-era.

Tijdens een hongersnood is Kapoepono hun verschenen. Hij zag er uit als een Indiaan. Hij begreep aanstonds in wat een ellende de Indianen zich bevonden en zeide hun naar hun grond te gaan en er de kasave te oogsten. De Indianen antwoordden hem, dat de kasave pas geplant was en nog nauwelijks boven de grond stond. Maar Kapoepono hield aan: ze zouden gaan kijken. Zij deden het. De kasave had grote, rijpe knollen.

Ook over het ontstaan van de mens heeft de Wajana zijn idee.

Kapoepono maakte de mens uit aarde. Maar toen de mens baden ging, loste hij in 't water op en verzwond.

Toen maakte Kapoepono de mens uit een plant, welke zij *wama* noemen. Deze plant gelijkt op het pijlriet. De Indianen, die aan de bronnen van de Oelemari wonen, halen hun pijlen uit deze wama en worden daarom door de Wajana's *Wama's* genoemd. Nu, de mens, uit pijlriet gemaakt, ging zekere dag op jacht. Hij regende doornat. Thuisgekomen kroop hij bij 't vuur, schoof er echter te dicht bij, vatte vlam en verbrandde.

Nu zou Kapoepono het beter doen en hij maakte de mens uit vlees en bloed. En toen was het goed.

Bouw van het boven-magazijn

Wanneer wij het nieuw gestichte dorp verlaten, zijn wij het Wajanagebied uit. Wij varen door 't land van de Wajarikoele's. Vijf tot zes dagen boven de Oelemari-monding bouwen wij ons magazijn. Een flink stuk bos

wordt neergekapt, want wij willen de zon in ons leven. Zonder de zon is het al te moeilijk èn voor ons zelf èn voor de levensmiddelen die maanden bewaard moeten blijven èn vooral voor het wassen van onze kleren.

Koelawaita en de wespen

Koelawaita trekt mee. Hij draagt het haar kort: een teken, dat hij de wespenproef (de *malakè)* onderging. Hij onderging ze in mei van dit jaar. Ik merk het ook aan andere dingen: hij gebruikt geen koesoewe en siert zijn lichaam niet op met snoeren en sieraden. Hij eet ook niet alles. Veel echter, wat anders is verboden, heeft de oude vrouw (over wie ik aanstonds spreek) hem toegestaan, dewijl hij op deze tocht veel, wat hij wèl eten mocht – de voornaamste spijze zelfs: het kasavebrood – missen moet. Van de kwatta is alleen het wijfje hem welkom. Dit is echter geen malakè-voorschrift. Geen enkele Wajana-man zal vlees eten van de mannetjes-kwatta. Ik zie hem ook herhaaldelijk joekoe- en ira-mieren uit de grond peuteren, ze vastklemmen in kleine, zelf gevlochten palmblad-matjes en er mede spelen. Hij drukt de mat en de mieren heel voorzichtig tegen 't been, tegen de borst. Dan komt hij met de mat op ons af en wil de zaak bij ons eens doorzetten. Maar helaas! Wij zijn allen zwakkelingen en niet één, die zich aanbiedt de proef te doorstaan.

De wespen- of mierenproef, de malakè, is een van de voornaamste gebeurtenissen in het leven van de Wajana. Laat ik er hier wat meer van vertellen! Hammann was er herhaaldelijk getuige van.

Het wezen van de wespenproef

De wespenproef vergezelt de overgang van het kind-zijn naar de staat van volwassene. Zij is als het ware een zinnebeeld van deze nieuwe staat, een voorproef er van. De zwaarte van die staat, zijn lasten, zijn betekenis wil men de jonge Wajana doen voelen door de pijn, die men hem aandoet en de jonge mens kan door zijn moedig gedrag terzelfder tijd tonen, dat hij rijp is voor die staat, waardig en bekwaam hem in te gaan. Trots is men er dan ook op de proef te hebben doorstaan.

Ieder moet er zich aan onderwerpen. Ook het meisje. Het meisje moet ook meedoen aan de uitputtende dans, die de eigenlijke proef voorafgaat. En dit is iets opvallends, want de dans is overigens een zaak van de mannen en niet van de vrouwen. Vrouwen dansen niet.

Iedereen ondergaat de proef, de jongens zelfs tweemaal. Op 11- of 12-jarige leeftijd, wanneer hij ophoudt „kind" te zijn, wordt hij behandeld met de mieren. Ten tweede male, op 14- of 15-jarige leeftijd, wanneer hij het huwelijk kan aangaan, legt men hem de wespen op. Het meisje is geschikt voor de wespenproef, wanneer zij haar eerste maandstonden heeft gehad. Aangezien echter niet elk jaar de plechtigheid gehouden wordt, kan het gemakkelijk voorkomen, dat het meisje reeds getrouwd is. In mei '38 ondergingen in Taponte zeven jongens en een meisje de proef. Het meisje was toen reeds uitgehuwelijkt.

De plechtigheid geschiedt niet altijd op dezelfde plaats. De laatste had

plaats in Taponte. *Amoe we 'i,* d.i. de volgende zon, het volgend jaar zal ze zijn bij Wapotimiet.

De gehele ceremonie, die mèt de dans een gehele nacht duurt en een lange nasleep heeft, is ernstig. Zij is mettertijd niet verwaterd, niet vervormd, overgegaan in een soort symbolische handeling – wat menselijk zou zijn – met wèl veel dranken en veel laaiende pret, maar weinig pijn. Zij, die de proef ondergaan, drinken en eten in het geheel niet en de pijniging is wreed; zo wreed – gelijk Hammann het uitdrukt – als men zijn ergste vijand niet eens zou toewensen.

Het opvallende hierbij is, dat een vrouw de ceremonie leidt. Mannen treden wel op als helpers, doch een vrouw dient de tuchtiging toe. Zij ook regelt maanden nadien nog het dieet. De vrouw is op leeftijd en ongehuwd en moet ook iemand zijn, die naar een ieders mening wel altijd ongehuwd zal blijven. In het geval, dat er zulk een vrouw niet is, neemt de *tamoesji* van het dorp de taak op zich.

Voorbereidingen tot de wespenproef

Wanneer de tijd nadert, komt er leven en drukte in 't dorp. Voorbereidingen, als het verzamelen van dons en veren, de staartveren van de ara (langstaartige papegaai) vooral, van tijgerhuid, kleurige dekschilden van torren, krijgen nu haar voltooiing.

Men maakt nu de *olok,* de grote feesthoed, een open of dicht vlechtwerk, hetwelk de vorm heeft van een cylinder. Hij is ca. 40 cm hoog en heeft een doorsnee van 15 cm. Maar het gehele vlechtwerk komt dik onder veren en dierenhuid en gaat er onder schuil. De veren brengt men aan, kleur bij kleur, soort bij soort, zodat de hoed soms verschillende kleurenverdiepingen heeft. De hoed, die dokter Rombouts zag in begin '38, en waarvan mij een tekening in handen viel, had de volgende indeling: de onderste verdieping witte veren, de tweede een stuk van de gevlekte tijgerhuid, de derde zwarte veren. Elk dezer verdiepingen ca. 7 cm hoog. De vierde verdieping ter hoogte van ca. 20 cm louter gele veren.

Dit alles is voor de Wajana niet genoeg. De hoed krijgt nog verlengstukken, zo boven als beneden. Rode veren van de ara-staart, bekend om haar lengte, zijn boven in de hoed bevestigd. Deze ara-veren ter linkeren rechter-zijde van de hoed dragen bengelende, kleurige dekschilden van torren. Maar boven deze ara-veren uit rijzen, zowel vanuit het midden van de hoed als vanaf voor- en achterzijde, meer dan een meter lange, sneeuwwitte veren stengels op. Aan de top van deze drie stengels is een veren koord bevestigd, een kamina-liaan nl., beplakt met wit vogeldons, welk koord in de vorm van een boog van een halve cirkel, zowel vóór als achter de danser ver uitsteekt; een boog, door het smetteloze dons wit als sneeuw, die beeft en trilt en wappert bij elke stap die de danser zet.

De verlenging naar beneden bestaat uit twee veren „rugstukken", die met een koordje opgebonden rondom de hals op de rug, het ene over het andere, in aansluiting met de hoed gedragen worden. Het ene stuk, het bovenste, is vierkant, het andere driehoekig. Het driehoekige heeft kwasten en franjes.

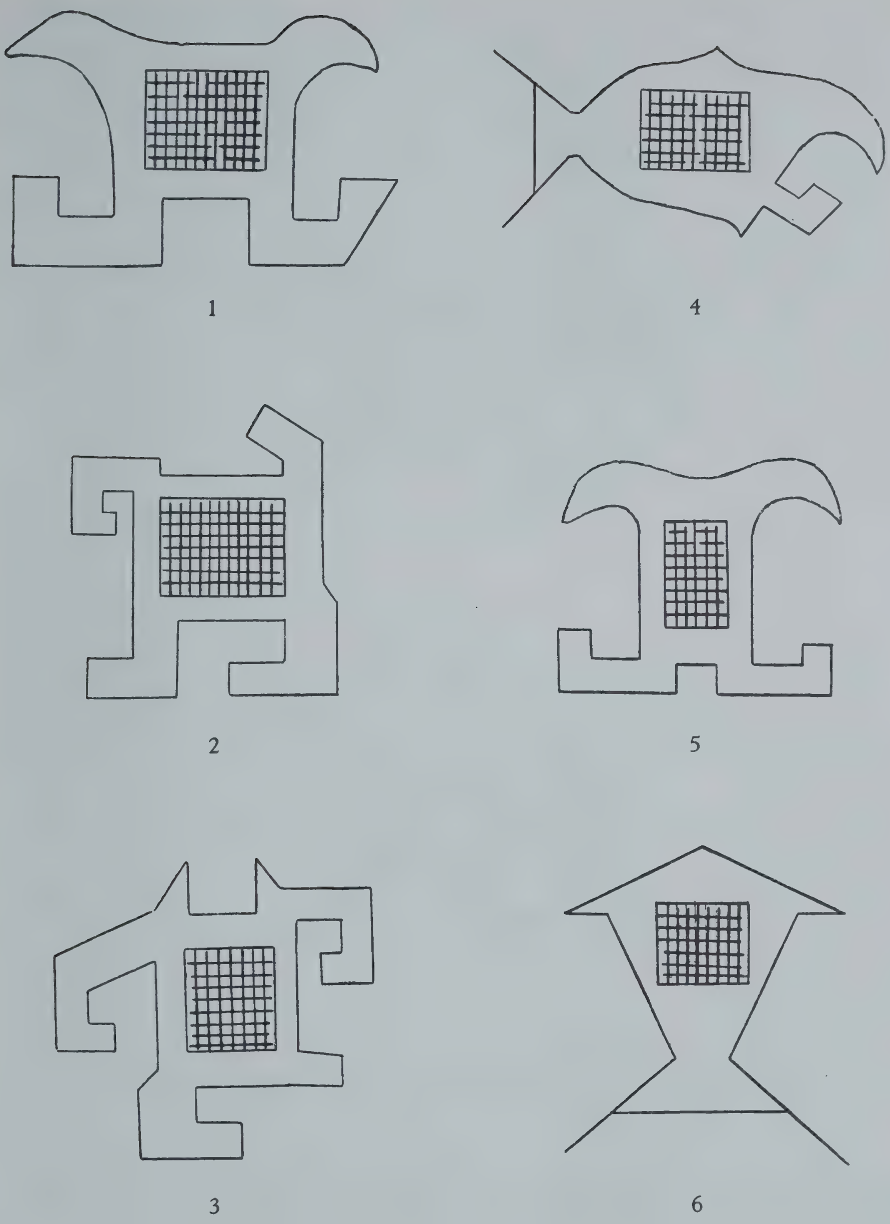

Wespenproef. Enkele voorbeelden van wespen-matten ($^1/_{10}$ der ware gròotte). Zij stellen voor: 1 sipalad (krab), 2 meli (eekhoorn), 3 ipo (ondier in het water), 4 molokot (ook een waterdier), 5 palite (een tijgerkat), 6 wataw (zekere vis).

Men versiert de grote bamboefluit met katoenen franjes en een vracht van katoenen snoeren. Men haalt al de sieraden voor den dag: de beenbanden, de *kawai* (vruchten-pitten), die rinkelen, de kralen snoeren voor om de hals, de polsen, om de benen boven de enkel, de lange dwarssnoeren die onder de ene schouder door dwars over rug en borst lopen. Alles wordt nagezien, hersteld, versterkt, veranderd en aangevuld.

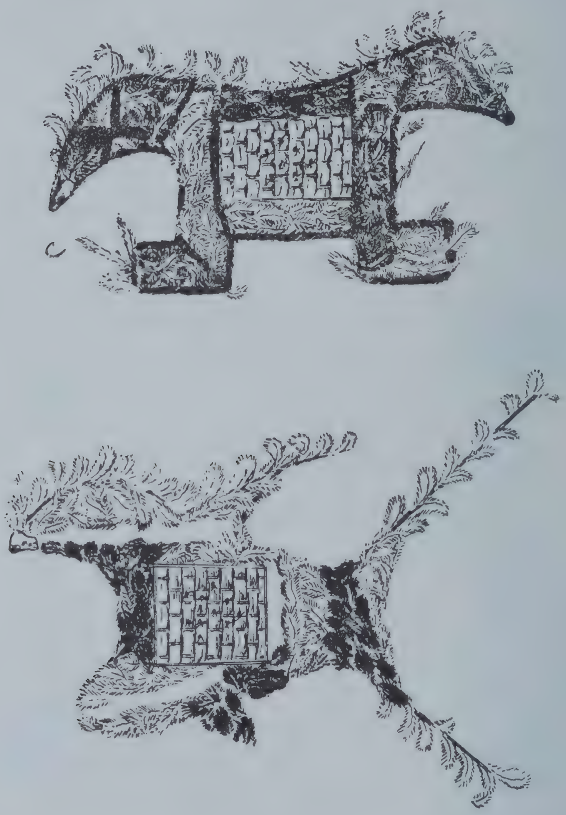

Wespenproef. De wespen-matten hebben in het midden de naakte ruimte voor circa 360 wespen. De randen zijn versierd met kleurige veren.

De jongens, die de proef zullen doorstaan, bouwen zelf voor zich een afzonderlijk gebouw. Elke dag verschijnen er nieuwe voorwerpen in: behalve de hangmat, voor ieder een nieuw bankje, vuurwaaier, grote vierkante mat, elk sieraad dat voltooid is, de *olok* vooral, enz. Ook het meisje woont er en ook haar zaken slaat men daar op.

De *tamoesji* zorgt voor de dansvloer. Midden op 't dorpsplein graaft men een smalle greppel, waarover een plank wordt gelegd. Alles precies passend, zodat geen scherpe randen ontstaan, die de voeten zouden be-

zeren. Op de plank naast elkaar staande zal men dansen. De holte onder de plank dient voor resonantie. Maar ik vermoed ook, dat het medeveren, 't welk de plank doet, voor de dansers een verlichting is en dat om deze reden vooral de „dansplank" aangebracht wordt *.

Verwanten vlechten de *koenaná,* de mat uit pinablad, waarin men op het laatste ogenblik de levende wespen (mieren) vastklemt. Deze mat heeft min of meer overeenkomst met een bepaald wezen uit het dierenrijk, hetwelk echter zeer waarschijnlijk een wezen voorstelt uit het geestenrijk.

Anderen verlaten het dorp en zoeken nesten van wespen (mieren). Straks heeft men geen tijd tot zoeken, is de tijd nodig om de wespen te vangen en vast te klemmen. De wespen, die zij gebruiken, noemen zij *okomo.* Van de mieren komt slechts één soort in aanmerking: de *ira.* Deze zwarte mier haalt een lengte van 2 cm en bezit – waarop het aankomt – een grote angel (ik vermoed dat de angel van de ira groter is dan die van de bij). De steek van deze mier brandt en is uiterst pijnlijk.

Ook vervaardigt men op tijd de dranken, want – al is elke drank, water zelfs, ten strengste verboden voor ieder die de proef zal ondergaan – de anderen mogen wel drinken.

Zo breekt dan eindelijk de laatste dag voor de „grote nacht" aan.

Het vastklemmen van de wespen in de mat

De mannen trekken uit om de wespen (mieren). Dit is geen gemakkelijke taak, want zij moeten één voor één gevangen en veilig opgeborgen worden en zulks in grote hoeveelheid.

Het werktuig, dat de wespen vastklemt in de mat, is eenvoudig doch uiterst geschikt. Het is een stukje van een veren schacht ter grootte van ca. 3 cm. Dit stukje schacht draagt aan zijn top de wesp. Men stopt nl. de wesp met haar achterlijf in de holte van de schacht, zodat het bovenlijf uitsteekt. Het stukje schacht heeft verder aan zijn voet een houten verlengstuk, een stokje. Dit stokje, 4 à 5 cm lang, maar even in de holle schacht stekend, doch door stevig garen omwindsel onwrikbaar eraan bevestigd, loopt al dunner en dunner uit en is scherp als een naald. Men houdt nu het werktuig, waarin de wesp zit, met duim en wijsvinger vast. Men boort de spitse houten naald in een reep van het vlechtwerk. Vervolgens aan de benedenzijde van het vlechtwerk trekkend, haalt men langzaam èn naald èn schacht door de reep. Doch op 't zelfde ogenblik dat de schacht, die om haar dikte de vlechtreep uiteenwrong, de vlechtreep verlaat, springt deze reep weer dicht en klemt zij de wesp om haar middenlijf vast. De wesp blijft dus achter. Aan de bovenzijde van het vlechtwerk zit het bovenlijf met de kop, aan de onderzijde het achterlijf met de angel.

Nu zijn er voor één *koenaná* ruim tweehonderd wespen nodig. En aangezien iedere patiënt zijn eigen koenaná krijgt en er meerderen zijn

* Het aanbrengen van de „dansplank" heeft ook zijn ceremonieel. De novieten, in een rij achter elkaar staande, houden de plank hoog opgeheven boven hun hoofd. De hoofdman ranselt achtereenvolgens elke noviet met een verse palmentong af. Over de greppel, die 2 dm diep is en opgevuld werd met maripa-blaren, legt men vervolgens de plank. Over de plank het zand. Zie De Goeje: *Beiträge zur Völkerkunde von Surinam,* blz. 19.

— in Taponte onlangs acht — zijn er tussen de duizend en twee duizend wespen op dergelijke wijze te vangen en te bevestigen.

Het meest in spanning zijn natuurlijk de jongens en meisjes, die straks de proef zullen ondergaan en om wie alles nu in leven en beweging is en het gehele dorp zich roert. Gedurende de dag treden de jongens herhaaldelijk hun kamp uit en vertonen hun kunst in het dansen. Zij hanteren daarbij mooi versierde pijlen en manoeuvreren daarmee op alle mogelijke wijzen. Wie onder hen danst het sierlijkst? Wie bezit de mooiste pijlen?

De dag loopt op zijn einde.

Het instrument, waarmee men wespen vastklemt in de mat: een stukje veren schacht met houten naald.

De koenaná's met wespen worden aangebracht. De jonge mannen en vrouwen worden opgesmukt. Tot deze tooi behoort geen koesoewe. Wel opvallend, dat het eerste en voornaamste schoonheidsmiddel van de Wajana, de rode koesoewe, bij deze gelegenheid niet mag worden gebruikt. En lange tijd nog na de proef blijft koesoewe verboden. Misschien, dat men de huid, die straks overal verwond wordt, zuiver wil houden? De koesoewe moet ook — zou men zo zeggen — vaak onhygiënisch zijn. Het apenvet, het vet van de kwatta, waarmee de verfstof aangelengd wordt, is vaak oud en bedorven en geeft soms een walgelijke lucht af.

Een nacht van dansen

Alles is gereed voor de plechtigheid.

Het donker is nauwelijks ingevallen en de flambouwen zijn ontstoken — in de laatste tijd vanwege de veelvuldige connectie met de civilisatie

1 Poliegoedoe-val, waar het water de rotsendammen aftuimelt en, witschuimend, zich met geweld tussen de verspreide blokken een weg baant.

2 Djoeka's zijn de mannen, aan wie men zich op val en versnelling veilig toevertrouwt.

3 Djoeka-huis in Apatoe. Kleine deur. Knieën omhoog en hoofd naar beneden, wil je het bedompt vertrek in.

4 Het luchtig Wajana-gebouw met hoog koepeldak.

dikwijls ook lampen –, of de jongens en meisjes stappen naar de dansvloer. Zij plaatsen zich naast elkander op de plank.

De dans bestaat nergens anders in dan in het beurtelings opheffen en met enige kracht weer doen neergaan van de voeten. Het bovenlijf blijft opgericht, de knieën buigen een weinig door. Het behoeft geen betoog, dat het opheffen en weer neerslaan van de voeten bij alle deelnemers gelijkelijk geschiedt. Acht dansers in Taponte stappen met de linkervoet op de plank als één man. Eén enkele klank rijst er op. Acht dansers slaan de rechtervoet neer. De tweede doffe stoot! De twee stoten, die de komende nacht geheel zullen vullen!

Elke danser houdt de grote met katoenen snoeren versierde bamboefluit, waaruit hij slechts twee verschillende tonen halen kan, aan de mond. De ene toon vergezelt de stoot van de rechter, de ander die van de linkervoet. Het gestamp van de voet, geresoneerd door de holte onder de plank, en de doffe toon uit de bamboefluit verenigen zich. Twee doffe stoten, die dreunen in vaste regelmaat zonder enige hapering; twee doffe stoten, drijvend over het plein en tussen de kampen van het dorp; twee doffe stoten, overstemmend het gepraat en gelach van de mannen, die drinken; twee doffe stoten uur aan uur, zonder onderbreking, heel de nacht door! De voet met de fluit.... De voet met de fluit....

De belangstelling van de kant van de bevolking is wisselend. Dan schouwen velen toe, dan weer weinigen. Kritiek staat vrij. Men danst te snel of te langzaam, de regelmaat laat te wensen, men stampe forser op de vloer. Men roept het de dansers toe. De dansers horen de kritiek. Ze spreken niet; ze handelen er echter naar. Ze blazen op hun fluiten en stampen. Ze dansen.

De nacht gaat verder en wie vermoeid is zoekt zijn hangmat op. Altijd zijn er, die enkele uren slapen of rusten. Maar voor de jongens en meisjes op de plank geen slaap en geen rust! Zij dansen de uren door.

Zet zich een groep mannen bij de dansers neer, dan verschijnen de vrouwen en reiken elke man een kom met *kasjiri* (gegiste kasavedrank). Ze drinken en drinken en bespreken opnieuw de dans. Maar de jongens en meisjes drinken niet en spreken niet. Zij blazen op de fluit, zij stampen met de voet! Zij dansen!

De nacht duurt zo lang! Is middernacht sinds lang voorbij? Ook vrouwen verschijnen en kijken toe: de moeders, van sommige jongens de aanstaande; zusjes en kleine broertjes. Maar ook zij trekken zich weer terug. De kleinen heeft men naar de hangmatten gebracht. Doch de jongens en meisjes dansen!

De benen worden zwaar, de voeten branden, de olok drukt op het hoofd, de snoeren om de hals zijn zware gewichten, de dwarsbanden over de borst snijden de adem af, de veren langs armen en lijf steken, het zweet gutst hen van hoofd en leden. Ze dansen....

Het is hun of het brandt in het hoofd, of alles er verteert. Zien de ogen nog? Alles wijkt terug. Alles zwijmelt weg. Niemand ook lacht of praat er nog. De mannen zijn verdwenen. Er zijn geen vrouwen meer. Zijn allen gestorven? Waar staan de kampen? Of bedriegen zij zich? Bekruipt hen de zwakte? Zijn ze kinderen? Maar ze moeten mannen worden en vrouwen!

Ze zijn dat toch. Ze dansen.

Het is ongelofelijk, maar volgens Hammann een waar en onbetwistbaar feit, dat de jongens en meisjes daar dansen op één en dezelfde plek, van 's avonds 6 uur af tot 's morgens 6 uur toe, zonder enige onderbreking *, zonder één ogenblik rust, zonder één druppel water voor hun verdroogde kelen, terwijl zij daarbij elke stap van de duizenden door hen te zetten stappen vergezeld doen gaan van een toon, geblazen op hun fluit en hun hoofd en leden nog overmatig belast en gehinderd zijn vanwege de bij de malakè gebruikelijke opsmuk.

De wespenproef

En toch, dit alles is slechts een voorproef. De eigenlijke proef vangt nu eerst aan.

Zo aanstonds komt de zon op. Het is tijd. Ligt in de keuze van juist dit uur, het uur vóór zonsopkomst, wellicht een symbolische betekenis? Het aanbreken van de nieuwe dag: het beeld van het intreden van de nieuwe levensstaat.

De gehele bevolking, groten en kleinen, mannen en vrouwen, is nu aanwezig. Niemand blijft nog in de hangmat en zal 't schouwspel missen. Men wil zien hoe de jongens zich gedragen, getuige er van zijn hoe zij de pijniging doorstaan. Men wil weten en zien of zij mannen zijn. Hoe houden de meisjes zich?

Twee mannen wenken een van de dansers. Terwijl de overigen doorgaan met dansen, geleiden ze de jongen naar een bankje, waarop ze hem doen neerzitten. Ze nemen de olok af en al de snoeren, de veren en de sieraden. Behalve de *kamisa* (schaamdoek) draagt de jongen niets op het lichaam. Ze nemen hem elk bij een arm en geleiden hem naar de oude vrouw, over wie ik vroeger reeds sprak. Het gebeurt soms, dat vier personen de jongen, de man of het meisje vasthouden en bedwingen.

De vrouw staat daar onbeweeglijk stil en wacht. Zij spreekt niet. Zij houdt de feestelijk versierde koenaná in de hand. Deze koenaná heeft in het midden een klein vierkant, waarin de wespen vastgeklemd zitten, op elke vierkante centimeter twee. De wespen in doodsnood wenden en keren het achterlijf en werken nu reeds met de angels, die zij onophoudelijk uitsteken en weer intrekken.

De jongen staat nu voor haar, het gelaat naar haar toegekeerd. Langzaam en statig vouwt zij een gedeelte van het wespenvierkant uit en drukt het tegen de rechterborst. De wespen, welke weerstand voelen, steken. Haar lange angels boren door de huid. Het gif bijt en brandt er. De eerste aanraking met de wespen is geschied. Onwillekeurig trekt de jongen het lichaamsdeel terug.... maar hij beheerst zich. Onverstoord gaat de vrouw verder. De linkerborst! Ze daalt het lichaam af. De toeschouwers keuren goed en prijzen.

De vrouw legt de koenaná op de rug. Zij vouwt de mat in alle rich-

* Wat wij persoonlijk waarnamen bij een wespenproef volgt later: *De malakè*, blz. 70 en volgende.

tingen. Hoe de wesp vastgeklemd moge zitten, geen enkele wesp zal er zijn, die niet haar kans krijgt haar venijnige angel te boren in 't lijf. De moeder van de jongen of het meisje, dat zijn aanstaande is, zal zich zo dicht mogelijk bij hem voegen. En zacht, op fluisterende toon, hem moed inspreken! Laat hij volharden, laat hij flink zijn, dat allen zien mogen dat hij een man is!

Elk van de ruim tweehonderd wespen krijgt de gelegenheid tot steken, de vrouw loopt ook elk deel van 't lichaam af om elk deel te pijnigen. Geen plek die verschoond blijft. De borst, de rug, de benen. Overal steken de wespen, overal doorpriemen de angels met haar venijnig, brandend vocht de huid. De jongen krimpt ineen van pijn, wringt zijn lichaam trots de mannen die hem vasthouden, in alle bochten, maar geen kreet wordt gehoord, geen zucht zal hij slaken. Hij is een man, hij moet beproevingen het hoofd bieden.

Wanneer de vrouw het gehele lichaam afgewerkt heeft, is de proef geëindigd; de jongen kan gaan.

Zodra de mannen de jongen loslaten, ziet men hem weglopen, zo snel als maar mogelijk is, recht naar het malakè-gebouw, recht naar zijn hangmat.

De twee helpers gaan naar de dansers en wenken de volgende. Ze doen met hem als met de eerste en zo voort, tot elk van de jongens en meisjes een beurt heeft gehad. Voor elke patiënt een andere koenaná met verse wespen.

Naar wat ik door ooggetuigen heb horen vertellen, houden de meesten het uit zonder uiterlijk blijk van pijn. Anderen ziet men ineenkrimpen, maar terzelfder tijd zich inspannen en bedwingen om toch maar met geen enkele zucht of kreet zijn vrees of gevoeligheid voor pijn te tonen. In Taponte, in het begin van dit jaar, was er onder de zeven één jongen, die het uitschreeuwde van pijn. De tamoesji beval hem los te laten en joeg hem weg. Een onwaardige, een zwakkeling, een kind!

Kritiek over de wespenproef

Zo is de malakè, de wespenproef.

Er zit veel goeds in. Vordert het grote leven strijd en inspanning, men trede het als een dappere tegemoet, als een man, als een die weerstand niet ontmoedigt, die tegenslag, ellende en nood niet terneerslaan; niet als een zwakkeling, een kind!

Maar dan zij de voorbereiding ook niet wekelijk!

De Wajana-jongen denkt reeds lang voor zijn tiende jaar aan de proef, die hij zal moeten doorstaan. Hij bereidt er zich op voor. Hij wil niet ten achter staan bij zijn makkers. Hij oefent zich reeds. Hij vangt mieren en laat zich steken.

Na de eerste behandeling stijgt zijn gevoel van eigenwaarde. Hij zal dit aankweken als iets van grote betekenis. Men kan hem tuchtigen: hij zal 't verdragen. Er zijn er die uitdagen bij de proef en plaatsen aanwijzen, waar men de koenaná nog niet gelegd heeft. Men moet daar ook eens proberen en zien of men hem klein krijgt.

Invloeden van een bedorven civilisatie

Waar nu de Wajana zo'n krachtdadig hulpmiddel tot eigen opvoeding van ouder en voorouder heeft geërfd en hij dit middel in ere houdt en nog altijd in praktijk brengt, daar valt het des te meer te betreuren dat niet de civilisatie, maar uitwassen van de civilisatie door hem ontvangen en aangenomen zijn, slechte praktijken, waaronder hij gebukt gaat, die hem overheersen.

Sinds jaren staan deze arme mensen in connectie met de gouddelvers. Wanneer de gouddelvers uit het bos opduiken, voor een tijd naar voren komen, naar de rivier, is het bier drinken, taffia slurpen en dansen met vrouwen! Hier gaan de Wajana's school en nemen „lessen" in beschaving. Ik zag een Indianenjongetje van hoogstens 4 jaar taffia drinken (in het bos heeft deze Franse drank nog 45% alcohol) en sigaretten roken. Het baasje stond er bij als een man en blies de rook door de neus uit. Je staat perplex van de brutaliteit en zwijgt.

Toch hadden betere elementen er alles van kunnen maken. Het is 'n sympathiek volk, een volk vol leven, met arbeidslust en gehard. Een volk dat aanpakt!

Pleike, de 15-jarige zoon van Wapotimiet, de tamoesji van 't dorp bij de Loë-monding, vaart (zo vertelt mij Hammann) in zijn rank bootje alleen op de stroom. Een poema zwemt over. Dat is iets wat hem misschien nooit meer overkomen zal. Met zijn huid zal men straks de olok versieren. Boog en pijlen liggen vóór hem. Maar de poema zwemt vlug en Pleike moet tegen de stroom op. Doch de arm is nu veel sterker. Waar vandaan die plotselinge kracht? Het vaartuig schiet vooruit. Zal hij hem inhalen voor de wal is bereikt? Een zwemmende poema houdt de kop hoog boven het water uit: de lange haren van zijn snor wil hij droog houden. Wanneer de jongen nadert, richt de poema de kop naar hem toe. De grote ogen flikkeren: er is gevaar! Het is nu of de grote ogen nog groter worden, of er een vuurstraal uit springt. Geen kunstschilder geeft dat vuur weer. 't Springt tegen de jongen op. Pleike trilt van top tot teen. Maar hij is genoeg jager om zijn zenuwen te beheersen. Hij ziet de kans schoon, springt toe.... en jaagt met de straffe boog de poema de scherpe pijl recht door het hart! De gehele namiddag en avond hoort men in 't dorp van Wapotimiet, in alle kampen slechts: „Pleike heeft een poema geschoten" en de jongens zijn jaloers op hem en benijden hem.

Na de wespenproef

Maar ik dwaal af van mijn onderwerp. Ik moet het nog beëindigen. Terug dan naar het malakè-gebouw. Al hebben de jongens en meisjes de proef doorstaan, zij ondervinden er de gevolgen van. En verder, de malakè legt hun verplichtingen op.

De onmiddellijke gevolgen zijn een ontzettende uitputting en verzwakking. Ze liggen in de hangmat en zijn geen mensen meer. Zware koortsen jagen het bloed door de aderen.

Verplichtingen: strenge vasten! Zeven dagen lang mogen zij niets nuttigen dan een weinig hard gebakken, zeer droog kasavebrood. Het dagelijks hun toegereikte stukje is niet groter dan een hand. Water mogen zij drinken, doch dit is eerst verwarmd.

Men laat hen de eerste dagen met rust. Maar nauwelijks leven zij op en hun gezonde lichamen beginnen weer te hunkeren naar spijs — die zij niet ontvangen — of het „harden" en „versterken" van de jonge man gaat weer door. Wempi komt bij Atakkaman. „Yèpë, broertje, Makina heeft voor ons beiden een lekkere pakirabout klaargemaakt. Wij zullen samen eens echt smullen. Hier, neem je aandeel!" En hij reikt hem het geurige vlees toe. De kleine Atakkaman wendt het hoofd van hem af en het gehele lichaam: *„Uwa!"*, d.i. „neen!" Anderen treden het kamp binnen en eten er. Geuren van heerlijk vlees en fijne vis hangen in het kamp.

De derde dag na de proef worden hun de haren geknipt.

Het zevendaags verblijf in 't malakè-kamp sluit met een schietoefening op de kwatta. Men vervaardigt een pop, die de kwatta voorstelt. Bij deze schietoefening is het gehele dorp aanwezig. Ofschoon alle mannen meedoen en hun pijlen afschieten is het toch enkel om de jongens te doen. Of zij na al die doorstane pijnen en afmattingen in staat zijn de boog te hanteren en de pijl goed af te schieten? Want de Indianenboog is straf en vraagt bij zijn hantering kracht; voor een goede en juiste pijlafschieting zelfs veel kracht. De vrouwen en meisjes zien toe.

De malakè-patiënten zijn nu vrij. De regels, waaraan zij zich te houden hebben, zijn enkel dieetregels. De eerste tijd b.v. geen anjoemara of welke grotere vissoort ook, geen pakira, pingo, pauwies, marail (twee hoendervogels), geen groot wild dus, noch groot gevogelte. Zij vangen veel kleine visjes. De eerste weken na de malakè-plechtigheid zal men overal langs de rivier de jongens in hun bootje opmerken. Aan het kaal geschoren hoofd herkent men ze.

Beginnen de haren te groeien, dan wordt geleidelijk de ene na de andere spijze weer toegestaan. Het is de oude vrouw, die dit regelt en de telkens toegestane spijze aanduidt.

Een sprong van midden-augustus naar midden-october

Aleer verder te gaan kom ik even terug op de vroeger door mij voorgestelde metode van behandeling van mijn stof. Ik zou nl. mijn gegevens niet bewaren om ze later ná ordening te verwerken, doch ik zou ze aanstonds verwerken ter plaatse. Goed! Bij dat voornemen blijf ik. Doch deze metode (en daarop wil ik thans wijzen) sluit niet iedere ordening uit. Integendeel, ik meen te moeten ordenen. Met drie Indianenstammen hopen wij in aanraking te komen: met de Wajana's, de Wama's, de Wajarikoele's. Bespreek ik alle lukraak door elkaar, dan zal de kijk op geen enkel van de drie stammen helder zijn. Ik splits dus in drie hoofdstukken, bespreek in elk daarvan één van de drie stammen.

Zo herinnere zich nu de lezer dat wij, 5 dagen ver de Oelemari opgevaren zijnde, ons magazijn bouwden, dat op de opengekapte, zonnige plek te midden van 't bos de Wajana-jongen Koelawaita *joekoe-mieren* uit de

grond peuterde en er zich door liet steken en dat dit voor mij aanleiding werd over de mieren- en wespen-proef, bij de Wajana's in gebruik, te schrijven.

Wij trokken dan van het magazijn verder, steeds hoger de Oelemari op. Maar Koelawaita, ziende dat het bij ons ernst was de Wama's op te zoeken, Koelawaita, bevreesd voor de Wama's, bedankte er voor en keerde naar zijn eigen stam en volk terug.

De lezer verzoek ik insgelijks onze tocht door de boven-Oelemari en de Wama's, die we er vonden, voorlopig te vergeten en zich te houden bij de Wajana's. Wij doen dan een sprong van midden-augustus naar midden-october.

Bij de Koemaroe-val

Midden-october hebben wij onze kampen gemaakt in de beneden-Oelemari, ruim één dag van de uitmonding, nabij een grote val, die wij om de vele koemaroe's — smakelijke vette vissen die we er schoten — Koemaroe-val gedoopt hebben.

Hier ter plaatse moet eertijds de Wajarikoele-vrouw, Malawni, haar kostgrond gehad hebben, aldus de Wajana Namijei. Hier moeten thans ook nog Wajarikoele's wonen, aldus wederom Namijei. En Namijei, die de dokter met een Djoeka-boot is gaan halen, zal ons naar de Wajarikoele's brengen. Niemand echter van ons gelooft, dat er nog Wajarikoele's zullen zijn.

Wij behoeven niet lang te wachten. Daags na onze aankomst bij de Koemaroe-val verschijnt de dokter met Namijei en een hele vloot van boten en bootjes. Wat is het geval?

De Franse expeditie-reiziger, over wie ik vroeger reeds sprak, etnoloog Sangnier, die van de dokter over ons verblijf in de beneden-Oelemari hoorde, stelde er prijs op ons te bezoeken. En de Wajana's, mannen, vrouwen en kinderen, vanuit al de dorpen der Litani te voren reeds samengestroomd voor de Indianen-dansen die verfilmd zouden worden; de Wajana's, van top tot teen levenslustige mensen, moesten van de partij zijn. Of zij nu varen of lopen, of zij in de Litani zijn of in de Oelemari, slapen in een dorp of in 't bos, wat maakt dat uit?

Kamperen in 't bos

Terwijl de heer Sangnier en wij wederzijds kennis maken en de bevindingen van ons trekken en speuren bespreken, overstromen de Wajana's het bos. 'n Invasie van „Roodhuiden"! Ik zie ze van alle zijden aankomen, hun rode lichamen voortschuifelen tussen de stammen. Zij zoeken een kampeerplek en vinden die. De vuurrode doeken flitsen her en der. Gekap en gepraat, gepraat en gekap! Kleinere stammen vallen tegen de grond, geroep en gelach stijgt omhoog. Vrouwen met volle *moetete* (draagmand) om 't hoofd, met hangmatten, potten, leguaneneieren, vis en vlees, zijn al ter plaatse. In minder dan een tel hangen de hangmatten. De honden krijgen terzijde hun ligplaats en blaffen onophoudelijk. De papegaai zit boven op

'n tak en roept en is er al thuis. Het kamp is klaar. 't Heeft veel van Zigeuners, die ergens neerstrijken; iets van een circus dat aankomt of van een oude, Hollandse kermis.

Wanneer kort daarop de begroetingen afgelopen zijn, trekken de mannen uit, de meesten met hun boten ter visvangst. De vrouwen en kinderen blijven. Zij hebben werk in overvloed. De haard, een eenvoudige dwarsstok, waaraan men straks de ketel hangt, gedragen door twee korte, recht opstaande stokken, verrijst dicht bij de hangmat. Liggend in haar hangmat wil de vrouw de kook-affaire kunnen regelen. Alle vrouwen hebben vandaag leguanen-eieren in haar potten. Die zijn ontelbaar in deze tijd, in deze streek. (Gisteren zag de dokter hoe men honderden en honderden reeds gekookte leguanen-eieren één voor één aan lange kaminasnoeren reeg en ze vervolgens te roken legde op de barbakot [stellage van stokken tot 't roken van vlees, vis]. Dat men ook eieren rookt, had ik nooit geweten.) Een enkele vrouw kookt de kleine torenslakken, die overal in 't water, op het zand en op de rotsblokken te vinden zijn. De barbakot bouwt men verder op. Pakira- en leguanenvlees ligt er op uitgespreid. De vrouwen zijn arbeidzaam. Wanneer het brandhout aangesleept is, haken zij beenbanden. Zij gebruiken hierbij een eigengemaakte vorm, op een bierfles gelijkend, waaromheen de band opgewerkt wordt. Sommigen spinnen katoen. Allen doen het werk zittend of liggend in haar hangmat.

De Wajana's hebben goede jachthonden. De dokter was er getuige van. Toen zij vanmorgen in hun boten aankwamen, werden de honden op de voorplecht onrustig. „Pakira's!" zegt Namijei, „zij ruiken pakira's." Hij laat de honden los. Verwoed springen zij in de stroom. Wanneer ook Namijei in 't bos verdwenen is, behoeft de dokter niet lang te wachten of hij ziet hem en de honden terugkeren, en dan ziet hij ook de pakira.

Iets over de pakira

Ik kan de pakira nu van nabij eens goed opnemen. Hij valt onmiddellijk op vanwege de witte band, die over rug en schouders aan weerszijden naar de keel afloopt. Hoe ontstaat die band? Elke haar of stekel van de pakira, elke stekel op zich zelf heeft afwisselend twee kleuren: zwart-lichtgeel, zwart-lichtgeel. Elke stekel heeft drie- of viermaal deze afwisseling. Maar de stekels, die de band uitmaken, zijn enkel aan de voet zwart; de gehele rest, het midden en haar top, is lichtgeel. Vandaar dat de lichte kleur dáár meer uitkomt en spreekt.

Vergelijken we de pakira met onze varkens, dan komen we tot de volgende bevinding: het mannetje èn het wijfje bij de pakira hebben slagtanden. Bij onze varkens is alleen de beer er van voorzien. Daarenboven heeft onze beer er niet meer dan twee, die in de onderkaak zitten. De pakira echter heeft er vier: twee in de boven-, twee in de benedenkaak.

Dan.... de pakira heeft geen staart. Onze krulstaart heeft er wel een en een zeer mooie zelfs.

Tenslotte ontbreekt de stinkklier bij onze varkens.

De pakira is kleiner dan de pingo. Een troep pakira's bestaat uit ten hoogste vier tot zes stuks; pingo's zijn soms meer dan honderd in aantal.

Pakira en pingo vermengen zich niet met elkander. De een ontloopt de ander. Dat komt – zegt de Karaib – vanwege het onrecht, dat de pakira eertijds de pingo aandeed. De pakira ontstal de pingo zijn halssnoer. Wordt de pakira vervolgd door jager of hond, dan schuilt hij weg in aardholen, zoals het hol van de kapasi, of in een holle boom.

Indianen in actie

In de middag keren de boten terug. De vrouwen stormen naar de waterkant. Schitterende taferelen langs de zonnige stroom! Op de achtergrond een rotsblok, een eiland midden in de versnelling. Twee Roodhuiden knielen er op neer, een opengesneden kaaiman tussen hen in. Dàn flikkert het witte kaaimanvlees, dàn weer plekt de zwarte schubbenhuid tegen 't rood van de Wajana's. Fantastisch wild, fantastische jagers, fantastische omgeving! Enkele grote meisjes, tussen dit kaaiman-blok en de boten aan de oever, dol van pret, werpen zich in de versnelling en laten, neus en gelaat boven water, zich wegdragen door de jachtende golven. Roets! tuimelen ze de diepte in. Luide kreten, blij gelach! De boten vol vis wiegelen aan de oever. De druk pratende vrouwen staan langs de waterrand en maken de geschoten toekoenari en koeloematta schoon. Massa's vis bracht men aan. Het schoonmaken gaat vlug van de hand. Er is opgewektheid bij 't werk. Kleine kinderen, op de rotsen vóór haar staande, zien toe, aan de lippen een leguanen-ei dat zij uitzuigen. En heel op hun eentje, op de rotsvlakte tegen 't bos aan, twee van de kleinste dreumesen, die misschien al een woord kunnen spreken en al waggelend kunnen gaan, met boog en pijl schietend op een verrot blad, liggend in 't water van een rotsenhol! Zij zien geen vissen dan hun éne vis: het blad in 't rotsenhol.

De boot van de Wajana

Wel iets opvallends! De „bredere" korjaal komt in Suriname niet voor dan alleen aan de Marowijne-mond bij de Karaib, die de zee bevaart. En de boot van de Wajana gelijkt niet op de boot van de Bonni, maar eer op die van de Karaiben bij Galibi aan de zee.

Opvallend is het, dat dat bredere type dan nog boven de vallen aangetroffen wordt, alwaar de andere Indianenstammen in de bouw van hun korjalen bij de benedenlandse bevolking, laat staan van voor, eer ten achter zijn. Wajarikoele's hadden schorsboten.

Versterkt dit niet de mening, volgens welke in de oude tijd de woonplaats van de Wajana's langs de kust moet zijn geweest?

Intussen meld ik ook, dat dit bredere type De Goeje (naar hij mij schreef) niet opgevallen is. Een andere reiziger kan dus nog eens beter kijken en zien of ik mij vergist heb.

De namiddag-opsmuk

Na het eten staan de mensen om ons heen. Men ziet dat zij zich opgesmukt hebben, net als in Paramaribo des namiddags de opgeschoten jon-

gens en meisjes: over het gehele lichaam verse koesoewe; op gelaat en neus in het bijzonder, in plekken die glimmen, welriekende zalf! Deze zalf, de Wajana-parfum, de *chipë,* is een mengsel van alakoeseri, een boomvet dat voor de geur zorgt, koesoewe, dat de rode kleur verschaft en gesmolten apenvet als aanlengingsolie. En wat hierbij extra leuk aandoet: het sierlijke, bolronde kalebasje *koeweidï,* met een diameter van niet meer dan 2 à 3 cm,

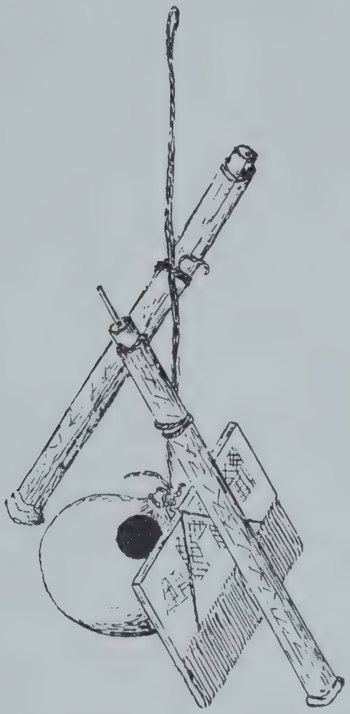

Toiletartikelen (½ x ware grootte): kalebasje met parfum, tuben met gelaatsverf, eigengemaakte haarkam. Alles was met behulp van het rode touwtje bevestigd aan de zwarte lokken van de Wajana.

de drager van het parfum, prijkt tezamen met een fijne, eigengemaakte haarkam bij de dandy in 't haar. Kalebasjes en penseel, haarkam en touwtje, alles rood, vuurrood van de koesoewe, bengelen bezijden het hoofd in de zwarte lokken. Schilderachtig! De lange franjes van de beenbanden, evenals de rode kamisa, hangen nu vrij uit. Dat alles reikt tot de grond, sleept zelfs.

Zo staan zij bij ons en drentelen om ons heen en laten zich bewonderen. En toch, bij al dat schone, de weeë lucht van de koesoewe is niet te harden. De heer Sangnier, gelukkiger dan ik, lacht er nog om en zegt: „'t Ruikt net als appelmoes!"

Een van de jongemannen vraag ik, waarom hij de beenbanden niet aan heeft. „Hij heeft geen vrouw", antwoorden anderen. De vrouw haakt de banden voor haar man.

De vuurboor

Wij informeren, als het donker wordt, of zij het „vuur-maken" nog kennen. Dàt brengt beweging. Eén van de mannen haalt aanstonds een blok hout, een ander een stuk pijlriet. 't Schijnt dat men elke soort hout hiervoor gebruiken kan. Zij werken nu als volgt. Een rond gaatje wordt in het hout gesneden, zó dat de rietschacht er juist in past. Men zet de schacht er rechtop in en draait deze tussen de uitgestoken handen snel heen en weer. Men begint boven en maakt al naar beneden gaande deze beweging met de handen. Men drukt daarbij de schacht fors naar beneden. Een tweede man staat tegenover de eerste en neemt het werk, zodra deze beneden gekomen is, bovenaan onmiddellijk over en zo voort, om beurten. Het is een vermoeiend werk, 't zweet breekt hun uit. Maar weldra, binnen twee minuten, ziet men rook verschijnen. De rook neemt toe en tenslotte gaat de schacht aan haar ondereinde gloeien en branden.

Zij kennen dus en gebruikten vroeger wat de vaklui noemen: de vuurboor.

Princiep bij het namen-geven

De vreugde aan onze kant de vuurproef te zien slagen, maakt ook de Wajana's vrolijk. Zij worden vrijer.

Onder andere krijg ik een naam. Ik heb in de namiddag wat al te belangstellend staan kijken, vermoed ik, naar één soort vis, die zij in grote hoeveelheden aanbrachten. Een mooie, ca. één voet lange vis met opvallende muil, die geen tanden heeft en die met de brede lippen aan de rotsen zuigt: de *koeloematta*. Ik heet voortaan: Koeloematta.

Ik ben dus – voor wat mijn naam aangaat – een volslagen Wajana. En ik kan van nu af vrij voor mijn broers verschijnen: voor Brulaap (Arawata), Kapasi (Kapasi) en Eekhoorn (Meli); voor Marail (Akowak) en Kleine Anamoe (Maipo); voor Sidderaal (Alemina) en Koemaroe (Bakoe). Ik behoef voor de Wajanase schonen, mijn zusjes, mij niet langer te schamen en ik mag gerust Papegaai (Pilisi) aanhoren en roepende Wakkago (Arakani), en Luiaard (Idima) zo nodig een standje geven en Eekhoornvrouw (Meli'oe) matigen in haar te wilde sprongen. Maar.... ook hoorde ik één van hen lachend tot de andere zeggen: „Karabi katip", d.i. „net een kalebas!" En die harde, mooi-ronde, gladde vrucht haalde die lummel van een Wajana er bij met het oog op mijn schedel, die ik in alle bescheidenheid altijd nog voor tamelijk ruig hield, maar die nu wel glad zal zijn. Want 'n Wajanaoog ziet scherp: wat 'n Wajana ziet, ziet hij. Daar gaat niets van af.

De wet der gelijkenissen

De volgende morgen ligt er op het dak van mijn tent een grote, platte kikker. Een Wajana ziet hem en roept zijn vrouw. Itoe steekt sierlijk duim en wijsvinger uit en pink en middelvinger hoog ophoudend grijpt zij de

kikker vlak boven zijn achterpoten stevig om 't lijf. Dan met de kikker naar de kookpot!

Ik heb niets tegen het eten van kikkers. De spijzen zijn dikwijls louter een kwestie van opvoeding. De smaak kan er buiten staan. Staan oesters en slakken hoger dan kikkers?

Niet verwonderlijk is het dan ook dat ik, de spijslijst van de Wajana's maar even naslaand, onmiddellijk overeenkomst vind tussen de Wajana en zijn aanverwant, de Karaïb (Kalienja).

De Karaïb geeft zijn kinderen eieren te eten van de banaanbek, een vogel die hard en dikwijls roept en lang aan één stuk. Het kind leert er goed praten mee. Moeder verbiedt de jongen het uiterste puntje van de vogelvleugel te eten, anders zal hij spoedig leren vliegen: te spoedig achter de vrouwen lopen, en zo voort!

Dezelfde opvattingen huizen in het Wajana-brein, dezelfde maatregelen spruiten uit het bezorgd Wajana-gemoed. De jongen mag geen vlees van schildpadden eten. Zie je niet hoe langzaam de schildpad loopt, hoe de knieën herhaaldelijk te ver doorzakken? De jonge Wajana, schildpaddenvlees verorberend, krijgt slappe knieën, kan niet meer lopen; het is met hem als jager gedaan. Ja, de oudere man, hij, die niet meer op jacht gaat, hij kan er gerust van eten.

De wet der gelijkenissen: „Gelijkenis tussen twee wezens veroorzaakt tussen de twee een relatie, behept met magische kracht", heerst dus bij de Wajana ook (Zie Encyclopaedie der Karaïben, moran, n. 3).

Laat ik over dit punt: Verboden spijzen, nog even doorgaan. Wij zagen reeds dat de Wajana de „vasten" kent: hij vast o.a. de eerste zeven dagen na het ondergaan der wespenproef. Evenzo kent hij de „onthouding". Nog maanden, volgend op deze vasten, blijven bepaalde spijzen hem verboden. Onthouding of dieet schrijft verder herhaaldelijk de *piai* (medicijnman) voor.

Het dieet van Makale is opvallend. Hij en zijn vrouw mogen geen pauwiezenvlees, noch pakiravlees eten. Dit schreef de piai voor, toen niet de ouders, maar het kind „ziek" was. Merkt u, dat wij hier op een nieuw gebied terecht komen? Wij zien de sterke relatie die er volgens de Wajana bestaat, niet alleen tussen de spijze en degene die de spijze nuttigt (zoals boven), maar tussen ouder en kind. De vader eet of eet niet; de uitwerking hiervan, slecht of goed, ondergaat het kind. Deze zelfde relatie tussen ouder en kind vindt men ook bij de Karaïben. In de dagen van de couvade eet de Karaïbse vader b.v. geen peper, want peper is een te sterke specerij voor een pasgeborene. Alleen is Olisjana, het meisje van Makale, al twee jaar oud! Dat dan nog die relatie zó sterk geacht wordt!

Olijkerds op het gebied van eer en plicht

Maar nu over het doel, waarom wij hier zijn. Wij zijn bij de Koemaroeval om wille van de Wajarikoele's. En Namijei zal ons bij de Wajarikoele's brengen.

De dokter, die Namijei in Taponte ging halen, voelt er veel voor mee te gaan. Hij doet het. Drie van onze mannen, goede speurders, zijn ook van

de partij. Namijei doet zich vergezellen van twee Wajana's. Zij trekken uit. Ze blijven uit tot in de namiddag. En het resultaat? Oude kostgronden, welker bestaan, schoon niet hun juiste ligging, wij reeds kenden, hebben zij gevonden. Dàt is alles! Niets nieuws! En de Wajarikoele's? Niet één spoor van hen!

De heer Hammann vermoedde deze uitslag. Hij kent zijn mensen. Het zijn olijkerds. Er valt bij de blanken veel te halen. Zij willen met hen gaarne een dag of meerdere dagen zelfs de rivier op, of 't bos in.

Degelijkheid in het bos-lopen

Maar hun kunde in het „bos-lopen" moest de dokter bewonderen. Een tiental jaren al geleden kwam Namijei hier. Sporen van dat bezoek waren er maar weinig meer. Soms ontbraken ze geheel en al. De Wajana's verspreidden zich dan, tot een hunner een merkteken vond. Van dit merkteken uit liep Namijei dan weer door, lange tijd aan één stuk, zonder zoeken, zonder een enkele weifeling. Zij moeten wel vaste, algemene richtingsmiddelen bezitten. Aan de richting b.v., die een bergrug heeft, aan de loop van een kreek, weten zij ook nu, hoe zij vroeger hier ter plaatse gelopen moeten hebben. Zij liepen uren aan één stuk door 't dichte bos, tot zij de kostgrond bereikten, de tweede, de derde grond zelfs.

Vertrek van de Koemaroe-val

Langer verblijf in het Oelemari-gebied heeft voor ons geen zin meer. De gegevens, die de reis bepalen, verwijzen ons thans naar de Loë-rivier.

Op dan naar de Loë!

De tocht naar de Loë duurt slechts twee dagen. We passeren daarbij echter alle Wajana-dorpen zonder uitzondering. Iets waarmede ik heel blij ben. We krijgen wat te zien.

Over dorpen, hun ligging, naam

Ik gaf vroeger reeds aan, waar de dorpen liggen. De preciese aanduiding heeft niet veel zin, want waar thans een dorp ligt, ligt het over vier of vijf jaar toch niet meer. De oorsprong van een dorp is: de aanleg van een nieuwe kostgrond en de ondergang van een dorp: het door veel beplanten uitgeput raken van de grond. Daar zij roofbouw plegen — na kappen en branden nl. planten — geschiedt de verhuizing omstreeks elke vier jaar. Er liggen in de streek, waar wij thans doortrekken, dan ook reeds verschillende verlaten, door wildernis wederom overgroeide Wajana-nederzettingen.

Oude en nieuwe dorpen, alle hebben een naam. De naam wordt ontleend aan een opvallende boom, die er groeit, b.v. *Koemakapa-n* (letterl. die een kankantrie bezit); naar de monding van een kreek, die langs het dorp stroomt: *Kalakoelikoe koemtau* (monding van de goudkreek), enz. Het dorp Wapotimiet heet: „plaats waar de huizen met boegroemakkablaren bedekt zijn". Een voldoend duidelijke aanduiding, daar de Wajana

deze palmsoort voor dakbedekking van zijn huis meestal niet gebruikt.

De streek, die wij nu de twee komende dagen zullen doortrekken, is eerst sedert een twintigtal jaren de woonstreek van de Wajana's. Vóór die tijd woonden er de Wajarikoele's. En de Wajana's woonden gedeeltelijk hoger de rivier (Litani) op, gedeeltelijk iets lager, beneden de Oelemari-monding.

Over potten bakken, manden vlechten, katoen spinnen

Al zijn wij ter voorkoming van tijdverlies niet van zins in hun dorpen te blijven, even aan wal te gaan en de mensen te begroeten kunnen wij toch niet nalaten.

Als we aan Janamali's dorp landen, is uitkijken de boodschap. Een massa godo's drijven er in 't water. De ons bekende waterkruiken gebruiken de Wajana's helemaal niet. Zij nemen er de godo's voor. Voor dranken bij feestgelagen niet de grote, aarden potten (Kar. *samakoe)*, maar 2 tot 4 meter lange bootjes. De bootjes ruw bewerkt, een enkel met aan voor- en achtersteven een houten handvat (boot en handvatten uit één stuk). Toch kennen de Wajana's het potten bakken zeer goed, al gebruiken ook zij (wij zien twee oude vrouwen er mee bezig) niet meer dan een bamboestokje en een paddestoel bij 't boetseren en een steentje bij 't polijsten.

Geen dierenbanken, geen enkele bewerkte bank of bankje trouwens!

De kunst van manden vlechten, siermanden vooral, verstaan zij echter te beter. Herhaaldelijk reiken in het maken van siermanden vlecht- en weefkunst elkander zusterlijk de hand. Door het vlechtwerk lopen tal van katoenen draden, die al even noodzakelijk zijn als de warimbo repen. De mand is in één woord schitterend. Nog wijs ik er op, dat zij de vlechtrepen, behalve rood en zwart, ook bruin kunnen verven. Een zeer mooie kleur. De kleurstof haalt men uit een der vele palmsoorten.

Haast alle vrouwen zien wij bezig met spinnen. Ik vermoed dat de vrouwen in de katoenen hangmat haar voornaamste ruilmiddel bezitten. Want je ziet — om het zo uit te drukken — de Wajana-vrouw eenvoudig altijd en overal katoen spinnen: op reis in haar bootje, op jacht met haar man in 't bos liggend in de hangmat, in de hitte van de volle middag, in de donkerte van de avond en voornacht. Maar zij maken zich van een hangmat wel wat spoedig af. Alle hangmatten, welke ik op reis aantrof bij de mensen, die ze van de Wajana's kochten, hebben de enkelvoudige, meest vlugge maar minst sterke inslag: de pijl-inslag, gelijk de Karaib die noemt; nooit de sterkere, dubbele inslag: de pakira-nagel. Toch kent de Wajana-vrouw de beide wijzen van doorschieten. Ze heeft voor beide een vakterm: de *tëgmèhèn* en de *yo'i potï* (hagedisbek) inslag.

Landbouw

Het dorp is pas gesticht. Geen enkel koepelgebouw, gelijk in oud-Taponte, heeft men er reeds opgetrokken. De mensen, toch slechts enkele families, hebben er 6 à 8 hectare bos opengekapt. Elke familie beplant haar eigen deel.

Het is opvallend, dat in één plantkuil tot 6 à 7 bittere kasave-stekken gestoken worden. Waarom zou men dat doen? Napi, suikerriet, bananen, papaja, enz. plant men. Maar de bittere kasave spant op de grond de kroon.

Jacht en visserij

De Wajana's doen dus — gelijk de benedenlandse Indianen — aan landbouw. Jacht en visserij zijn de andere bronnen van bestaan. Zij zijn beste jagers èn in 't opsporen van 't wild èn in 't bemachtigen er van. Geweren gebruiken zij niet. Nog altijd doen pijl en boog het. Maar pijl en boog in de hand van de Wajana doen voor 't geweer in de Karaiben-hand volstrekt niet onder.

Het gewone doen van de Wajana is: jacht met visserij te verbinden. Langs de oever de rivier op en af varend speurt hij gespannen de streek af: hij speurt naar vis in 't water, naar wild en vogels in 't oeverbos. De kleine, overal rondvliegende snip *waikiki* doodt hij niet. Zij zou naar God gaan en ook hij moet sterven.

Alleen in de kwatta-tijd, dat zijn de maanden mei tot augustus, wanneer door het eten van de vele rijpe vruchten de kwatta's vet zijn, trekt hij dieper het bos in. Hij begeert het kwattavet, dat als aanlengingsolie van zijn koesoewe beter is dan elke andere olie, beter dan krapa-olie zelfs; want in 't water, waarin hij telkens afdaalt, houdt 't kwattavet het het langst. Van één aap, die men kookt, waarbij dan het vet komt bovendrijven, wint men ruim één liter dik-vloeiende olie. Die olie wordt in flessen bewaard met even grote zorg als bij ons het geld. De Wajana schiet de kwatta met gifpijlen. Ik hoop op deze reis de vervaardiging van het *oerali*-gif *(curare)* nog te zien.

Ook degenen onder de Wajana's, die jachthonden hebben, trekken voor de jacht dieper het bos in. Voor de jachthond draagt men goede zorg. Men maakt speciale verhogingen met bladerdak overhuifd, opdat de hond niet in 't zand slaapt (het zand zit vaak vol aardvlooien) en beschut ze tegen weer en wind.

Wat de jachthond zo al goed en fit doet blijven?

Malaitawa wil mij op mijn tocht naar de Loë geen stuk pakiravlees meegeven, want de hond, die hem opgejaagd heeft, zou er door bederven. Wel mag ik met mijn mannen in zijn kamp komen meeëten van 't pakiravlees. Maar als dan de vrouw met haar vinger, dik onder apenvet-koesoewe, het vlees tot brokken en brokjes verscheurt, daalt de appetijt wel wat. Ook schijnt de jager die de buit, die met behulp van een hond bemachtigd werd, aan stukken snijdt, dit „versnijden" op bepaalde wijze te moeten doen, wil hij wederom de jachthond niet bederven.

De Wajana gebruikt behalve de hond ongetwijfeld tal van middelen om met succes te kunnen jagen. Het hoogst in aanzien zijnde middel bij hem is: zich te laten steken door wespen. De wespenproef, waarover ik al sprak, zal de jongen, eenmaal man geworden, zonder enige twijfel opnieuw, zo niet verschillende malen zelfs, in zijn leven uit volle vrije keuze willen ondergaan om.... een goed jager te zijn.

Zij bouwen ook in de kostgrond nabij papaja's met rijpe vruchten kleine

hutten van koemboe-blaren om van daaruit te loeren op *koejake's* (neushoorn-vogel) en in de kruin der reuzebomen, waarvan de vruchten bij de ara's gewild zijn, platformen met dak om er de aanvliegende ara's op te wachten. De lange staartveren van de ara — wij zagen het — zijn o.a. voor de *olok,* de feestelijke danshoed; de kleine kleurige koejakeveertjes voor de sierlijke hoofdband *(puimali)* en als versiersel voor de pijlenveer.

Over de hoofdmannen bij de Wajana's

Telkens als wij een dorp binnentreden, is aldaar onze eerste gang naar de hoofdman, de *tamoesji.*

In 't Braziliaanse deel van het Wajana-gebied kiezen de Wajana's zich zelf hun hoofdman. Hier in de Litani is dat niet het geval. De Bonni zegt eenvoudig: „De Litani is Bonni-watra." (De Litani is ònze rivier). En zij stellen de hoofdmannen aan. Malaitawa is aangesteld door de pas gestorven Bonni Granman: Awensai *.

Een staaltje van brutale Bonni-overheersing krijgen we op onze tocht langs de dorpen vandaag juist te zien. Wij zijn nauwelijks in Malaitawa's dorp of een lange, schrale Bonni klautert de hoge oever op; achter hem zijn vrouw en een opgeschoten jongen. Zij schrijden het kamp voorbij, van waaruit ik toekijk. Naar Malaitawa's kamp! Even daarna schuifelen Malaitawa en zijn vrouw naar de rivierkant. Ze keren terug elk met een vracht. De Bonni-familie ligt lui in de hangmatten van Malaitawa's kamp. Malaitawa en zijn vrouw vrachten door, van de Bonni-boot naar het Indianenhuis. Het huis is opgeruimd, schoongeveegd en afgestaan aan de Bonni. Malaitawa zal jagen, zijn vrouw zal naar de kostgrond gaan. De Hooggeboren Bonni en diens Hoog Vereerd Gezelschap zullen zij huisvesten en voeden met wild van het bos en vruchten van hun grond, zolang het Hunne Hoogheden believen zal in hun midden te verblijven.

Een feit echter is 't, dat de Wajana door zijn onbegrensde zorgeloosheid en gemis aan elk verantwoordelijkheidsbesef in grote mate zèlf schuld heeft aan deze overheersing. Zij nemen nl. geschenken aan, ruilartikelen voor een door hen te leveren hangmat, voor een door hen in Brazilië te halen jachthond. De door de Bonni betaalde prijs is misschien reeds lang verdwenen.... maar de hangmat, de jachthond, schoon er reeds een jaar overheen ging, zijn nog maar niet geleverd. De Bonni dreigt dan. En de Bonni is talrijk en machtig.

Bonden de Wajana's door deze banden zich niet telkens opnieuw, ze zouden spoedig geheel vrij zijn. Want die eerste banden zijn niet zó hecht. De tamoesji Janamali is aangesteld — zeggen de Wajana's — door Admiraal C. C. Käyser. En Namijei, tamoesji van oud-Taponte, door zijn vele reizen en zijn al te vrij leven de Wajana niet langer welkom, werd door de bevolking losgelaten. Kapitein Sangnier stelde op hun verzoek een andere tamoesji aan: Taponeike. Anderen dan de Bonni's traden dus op.

Hoe ver de macht van een tamoesji zich uitstrekt, heb ik in deze dagen niet kunnen nagaan. Maar wat èn anderen èn ik duidelijk opmerkten is,

* Zie over deze Bonnise invloed o.a. Herderschee, *Gonini-verslag,* blz. 126.

dat de hoofdmannen iets teruggetrokkens en toch mededeelzaams over zich hebben. Ze vermengen zich niet met de anderen en steken toch uit. Al ken je de hoofdman van een dorp niet, bij een dorpsfeest zou je hem er toch direkt uithalen. Ook al treedt hij daarbij niet op de voorgrond.

Het dorp der doden

De derde dag nadat we van de Koemaroe-val zijn vertrokken, liggen Litani en Wajana-dorpen weer ver achter ons. Wij varen de Loë op.

Terwijl we ons in de middag tegen een tweede, kleine versnelling opwerken, menen wij achter de oeverbomen, ongeveer één ketting diep, een verlaten kostgrond te ontdekken. De dokter en ik gaan met de bemanning van onze boten op onderzoek uit.

Wat een verrassing voor ons, wanneer wij, eerst het heldere beekje volgend, dan onder katoen- en koesoewe-struiken door langs kasjoen-bomen moeizaam de kleine helling opklauterend, plotseling op de top, hoog boven het houtachtige onkruid uit, de sierlijke koepel zien verrijzen van een groot Wajana-gebouw. Het huis is gaaf en volmaakt, van het soort ronde gebouwen als wij van de vele foto's voldoende kennen. 't Is leeg. We lopen voorlopig door. Is 't wel zo zeker, dat hier geen mensen zijn?

Een tweede, groot gebouw, vierkant. Verschillende kleine kampen. De kleine kampen zijn vervallen. In een er van is een kuil gedolven: vier steile wanden als van een graf; de afmetingen van een mens. Het is wel degelijk een graf, maar waarom is 't open? Of liet men het open? Waarom werd het gegraven? 'n Halve meter naast het open graf is een gat in de grond. Dit vergroten we een weinig. Eerst verwijderen we zand, dan stukken boomschors. We zien in een diepte: een skelet, het bekken, de ruggegraat van een mens! Nu is de zaak ons duidelijk. De Wajana's graven voor de afgestorvene — zo tenminste hebben zij het hier gedaan — een kuil van ruim een meter diepte. Dwars over de kuil worden drie stokken gelegd. Maar deze drie stokken liggen niet op de rand van de kuil, maar ruim een decimeter diep er in. Over deze dwarsstokken volgt een laag boombast. Over de bast een laag zand. De dode in 't graf heeft dus een open ruimte boven zich en op een hoogte van ongeveer een meter de afsluiting, 1 dm dik, van boombast en zand. Die afsluiting is bij 't eerste graf in de kuil gestort, de wanden zijn gaaf gebleven. Zó is ons dat open graf duidelijk.

Geen spoor van menselijke aanwezigheid valt er te bespeuren. Wij keren weer terug en bezichtigen het mooie, grote koepelgebouw. Ook hier kijken we verrast op. We staan voor drie graven: twee van volwassenen, een van een klein kind. Alles juist als bij de eerste twee graven. Nog is de zoldering, die hier en daar een opening vertoont, niet geheel ingestort.

We laten natuurlijk de graven met rust en speuren om ons heen alles goed af. Een letterhouten boog en een drietal pijlen liggen op een der binten van het huis. Een parel op de walplaat steunend steekt in 't dak.

In het in een punt uitlopend dak van de koepel valt onmiddellijk een mooi beschilderde schijf op van ruim een meter middellijn, welke met bindsels er werd opgehangen. Een der bindsels is stuk, de schijf helt naar één zijde over. Ze vertoont verschillende figuren, maar 't vuil der houtluizen

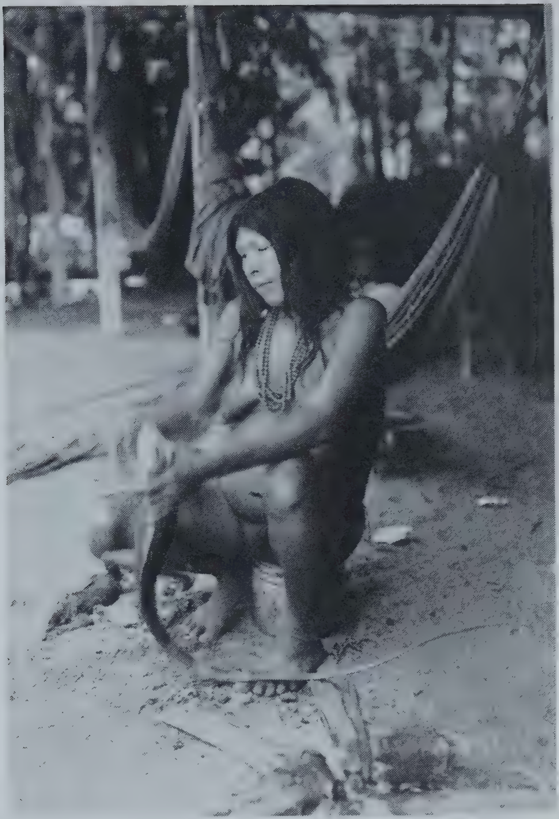

5 De vrouw van Tepepoetsche, die met geheel zijn gezin van de Paroe verhuisde naar de Litani. De vrouw, bij het vuur zittend, maakt een leguaan schoon.

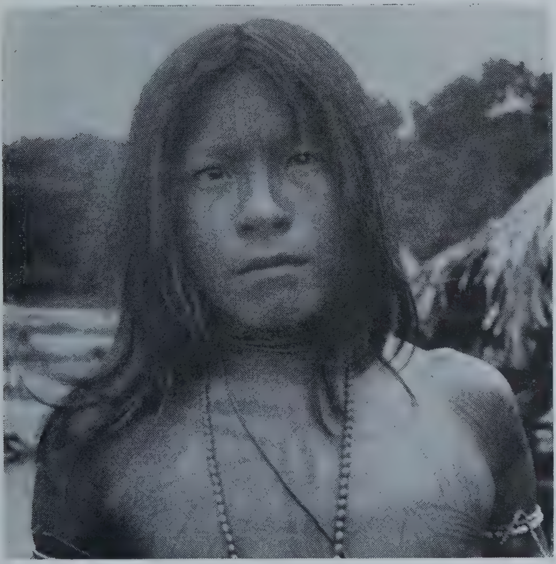

6 Pleike, de 12-jarige Wajana-jongen, die de poema schoot.

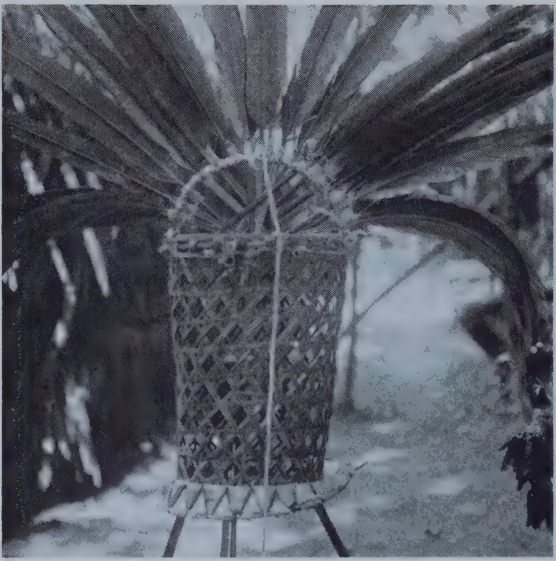

7 Wespenproef. De olok, de feestelijke danshoed, een open of dicht vlechtwerk, maar dik onder veren en dierenhuid.

8 Wespenproef. De olok, de hoed, krijgt veren uitsteeksels boven en veren verlengstukken beneden.

maakt ze onduidelijk. Een haan echter is zeer goed te herkennen. Maar dit sieraad is niet om de doden aangebracht.

Hier en daar verder langs de walplaat een kaak van de pakira en gebeenten van andere dieren. Opvallend is het skelet van een baboen-(brulaap-) kop, met een touwtje opgehangen aan een post. Op dit skelet is – ik vermoed met mani – een menselijke figuur geschilderd. De bovenarmen zijn uitgestrekt, de benedenarmen hangen hulpeloos neer. De handen hebben elk maar drie vingers. De mens, zó geschilderd, geeft een indruk van zwakheid en geringheid: nabij het graf van een mens wel op zijn plaats! Maar altijd – zegt mij iemand – schilderen de Wajana's de mens zo.

Boven de graven liggen de resten van een feesthoed (de olok).

Het ronde gebouw, door ontwerp en uitvoering oorspronkelijk aan alle zijden open, is thans als afgesloten. Rondom tegen het huis heeft men op één meter afstand van elkaar stekken van een stekelige struik geplant. We vonden deze eigenaardige plant later op de kostgrond terug: de afmeting van een koesoewestruik of kleine kasjoenboom, stam en takken vol kleine stekels, mooie ronde vruchten als appelen, de bloemen paars als van de Hollandse aardappel. Een Solanum, vermoed ik. Deze afwering van boze invloeden van buiten, deze bescherming der doden die binnen zijn, heeft men met opzet aangebracht *.

Zulk een aanblik stemt droevig. De graven zijn alle ten naaste bij even oud. De eerste twee graven vonden vanwege het neergestorte dak geen voldoende dekking meer tegen zon en regen en stortten daarom spoediger in. Arme mensen! Brak er wellicht een epidemie bij hen uit? Droogte? Hongersnood? Dan is de Dood de tamoesji van 't dorp; de ondergang het einde....

Als om ons in deze stemming te houden vliegen in de namiddag, opgeschrikt door onze komst, een troep aasgieren boven onze hoofden in een oeverboom. Ze zijn van de grotere soort met de witte borst, die men *opete* noemt. Een der onzen wil er een schieten als aas voor de anjoemara-vangst. Hij treft hem met een pijl. Maar de vogel vliegt weg (de schutter is nog geen Wajana) en werpt de bebloede pijl een twintigtal meters verder van zich af. Een verpestende stank hangt over 't water. Een ander drama heeft zich hier afgespeeld. De tijger, kundig jager, weet dat in de droge tijd de dieren van 't bos naar de rivieren trekken. Te dezer plaatse besprong hij het dorstig hert. Alleen de zachtere delen van de prooi zijn verslonden; de rest is voor de gieren, de doodgravers van 't bos. Bij de Koemaroe-val, enkele dagen geleden, vonden Namijei en de dokter, op zoek naar de Wajarikoele's, eveneens de nog bloedende resten van een hert. Ook dààr was dit het werk van de tijger.

We kamperen bij een oude kostgrond. Wij hebben deze gemakkelijk gevonden, doordat een in 't bos opengekapte, brede weg er naar toe leidt.

* De plant wordt door de Wajana's *pominok* of *pomnok* genoemd. Maar of die plant als beschuttingshaag met opzet werd geplant?!.... Volgens Atoe worden ze niet aangeplant, maar ze komen vanzelf bij het verlaten van een dorp voor de dag evenals het gras. (Geijskes, blz. 83.)

Alles is verlaten en vergaan, de kampjes tegen de grond. Tussen het meters hoge onkruid en de nog hogere doornen en struiken staan tal van ananassen, enkele katoenstruiken, bananen, papaja's en een grote menigte pijlriet. Maar de dood heerst er. De bananen zijn klein, vermiezeld, de papaja's schraal, de katoen ligt tegen de grond. Het pijlriet, dat rijp is, snijdt niemand meer af.

Opnieuw twee maanden verder

Op een tocht langs bovenrivier en door oerwoud, gelijk wij thans er een maken, is er gelukkig altijd afwisseling.

Pakira en buffel *(tapir)* in 't bos, 'n enkele tijger langs de oever, kwatta, brulaap, pauwies en marail in de bomen, anjoemara, kaaiman (kleine krokodil) en otter in de rivier dragen het hunne daar toe bij.

Wij hadden boven met versperring en *takoeba* (in de vaargeul gevallen boom), met leeglopen van de rivier en met ziekte onder de mensen te kampen. Maar terugkerend begroeten wij met blijdschap de breedte van de stroom, de vlugheid van de aflopende wateren, de pijlsnelle versnelling.

Wij hadden boven de vernauwing en de donkerte van de dichte kreek, maar heden genieten wij wederom het licht en de ruimte: heerlijke drogetijds-zon overdag; soms een werkelijk feeërieke nacht langs de met wit maanlicht overgoten stroom.

Bekropen ons al bij het uittreden van het Wajana-gebied triestigheid, dood en graf – hier lacht het volle leven ons wederom toe, nu wij – na eerst gedurende twee maanden de beide bronrivieren van de Loë naar Wajarikoele's te hebben afgezocht – midden october tot de Wajana's terugkeren en op 't eerste dorp stoten: het dorp van Wapotimiet.

Daar is feeststemming, dat zie je aanstonds. Vele boten van bezoekers liggen aan de wal. Bezoekers en dorpsbewoners in feestdos: koesoewe en ara-veren! Gelach, geschal van fluiten; het helle geschal van de hertenbenen fluit, het doffe van de bamboe fluit.

Een gezelschap Wajana's trekt naar Brazilië

Juist wanneer wij aankomen werkt uit de vele boten één zich los en steekt van wal. Een zestal mooi opgesmukte jongemannen zit er in. Wat willen die? Zij gaan naar de Jari en hebben zojuist afscheid genomen bij Wapotimiet. Ze varen reeds, wanneer ik plots een bekende stem hoor. Koelawaita? Ja, Koelawaita is 't. Hij trekt mee. Maar 't lichaam heeft hij zo beschilderd en zoveel tooi en opsmuk is er op en om geworpen, dat hij niet te herkennen is. Tòch.... zie je goed en vooral: hoor je de stem.... hij is het. Hij gaat zijn moeder opzoeken aan de Jari.

Vreemde geschiedenis! Zij varen weg. Hammann, reeds aan wal, vaart de stroom opnieuw op om Koelawaita te groeten en te spreken. Had hij dat niet gedaan, Koelawaita was vertrokken zonder meer, zonder enige groet wellicht!

Het eigenaardige karakter van de Indiaan

Een onverklaarbaar iets is het gemoed van de Indiaan.

In romans en Indianenverhalen worden de trouw, de aanhankelijkheid, de dankbaarheid van de Indiaan vaak aandoenlijk beschreven en dit is ook een van de redenen waarom men Indianenverhalen gaarne leest. Maar van al deze treffende eigenschappen valt bij onze Indianen absoluut niets te bespeuren. Men versta mij goed! Ik beweer niet, dat de Indiaan niet trouw, niet aanhankelijk is. Ik beweer alléén, dat hij die trouw en die dank niet zó toont gelijk wij, niet zó gelijk de schrijvers het vaak doen voorkomen.

Een juiste ontleding van de Indiaanse geest, een openlegging van het Indiaans gemoed, een weergave die ten volle bevredigt, heb ik nog nooit onder ogen gehad. Ik zou er ook geen kunnen geven. Maar ik vermoed wel, dat – wil men de Indiaan natuurgetrouw schilderen – men bovenal voor ogen moet houden: de Indiaan is *vrij.* Hij kent geen banden. Geen enkel soort van banden. Wanneer hij buigt of bukt, dan is het niet uit vrije keuze. Dan is er dwang.

Vrijheid ten overstaan van een ieder.

De geciviliseerde en rechtschapen mens gevoelt zich soms „verplicht" zijn dank te betuigen. Elke dankbetuiging sluit in een relatieve meerderheidserkenning van de ander, een minderheidserkenning van zich zelve, tenminste ten aanzien van het punt, weshalve men dankt. Zulke gevoelens echter gedijen niet in 't Indianengemoed. „Verplicht" tot iets is hij nooit, hij is vrij. Afstand doen van eigen waarde? Dàt komt niet in hem op. Een woord voor „dank" of voor iets er op gelijkend kent de Karaibentaal dan ook niet.

Vrijheid tegenover een ieder! Vrijheid van het kind zelfs tegenover zijn ouders.

Makale oefent zich met pijl en boog. Een jongen van niet meer dan 6 à 7 jaar. De vader, die de jongen herhaaldelijk mis ziet schieten, berispt hem en zegt: „Je bent geen echte Indiaan!" De onhandige Makale zal bedenken – zo verwacht je – dat 't zijn vader is, die hem berispt. Mis! Niets daarvan! Hij keerde zich om en voor de vader er erg in heeft schiet hij hem de pijl in de zij. 't Was gelukkig maar de pijl van een kinderboog! Maar de vader straft niet. De jongen heeft reeds besef van eigenwaarde en verdedigt die.

Vrijheid tegenover banden des bloeds.

Maipoeri (ik heb hier de Indiaan een andere naam gegeven) ziet zijn broer uit de hangmat van zijn vrouw komen. Maipoeri grijpt pijl en boog en schiet op 't zelfde ogenblik zijn eigen broer neer. Deze sterft ter plaatse.

Ik weet dat deze voorbeelden uitzonderingen zijn, dat hier „het zich zelve zijn" en het „ik duld geen verzet" wel op de spits gedreven is, maar ik haal ze dáárom juist aan, omdat ze beter de vrijheidslievende geest van de Indiaan weergeven.

Het gemoed van de Indiaan is een gesloten boek.

UNIVERSITY OF ILLINOIS
LIBRARY

Liefde voor dieren, huisdieren als honden, voor wild en gevogelte van 't bos, dat hij opkweekt, heeft de Indiaan die liefde?

Neen! Voor de werkelijk goede jachthond draagt men zorg, zelfs buitengewone zorg. Wanneer de kleine brakken van de moeder geen voedsel genoeg krijgen, zal de Indiaanse vrouw napis en ander voedsel kauwen en van haar mond uit het kauwsel rechtstreeks in de bek van de brakken overbrengen. Zij houdt ze zelfs aan de borst. Maar als de honden groot zijn.... Een kat, die men wegwerpt, komt op haar vier poten terecht, doch het janken van een in de boot geworpen hond toont luide genoeg, dat zulks bij honden niet het geval is of tenminste niet zonder pijn geschiedt. Haast altijd ziet men de Wajana zijn hond in de boot „werpen" en altijd hoort men dan 't gejank. Het afranselen of martelen van een magere, nietsnutte hond wekt geen medelijden, wel lachlust op. 't Stuit ons tegen de borst.

Het opkweken van jonge vogels, van jong wild uit 't bos vraagt zorgzame liefde. De Indiaan kweekt gaarne op. Bij Wapotimiet piept in een van de kampen een nest jonge zwaluwen, in een ander kamp een broedsel bananenbekken. Maar wacht tot de dieren groot zijn! Een papegaai, met de poten verstrikt in touwtjes en banden, scharrelt over het plein en plukt en plukt aan de hindernis. Een der onzen kan het tenslotte niet langer aanzien en bevrijdt het dier. 'n Grote rondvliegende marail krijgt meer stokken en stenen naar zich toe geslingerd dan voer.

Hoe het nu precies gesteld is met de gevoelens van aanhankelijkheid en liefde, van trouw en dankbaarheid bij de Indiaan; hoe hij meent die voldoende te tonen; wanneer hij meent er zich voldoende van gekweten te hebben, valt moeilijk te zeggen. Te meer treft het dan, wanneer je ònze blijken van vriendschap ontwaart bij Kaitawali, de éénogige, en zijn vriend, Alitoewa. Kaitawali schat ik op 11, Alitoewa op 12 jaar. Zij zijn onafscheidelijk. Heb je Alitoewa nodig, je kunt gerust naar Kaitawali zoeken. Waar Kaitawali is, is Alitoewa ook. Gezamenlijk varen zij uit ter visvangst, gezamenlijk zwerven ze door 't bos, gezamenlijk gaan ze naar de grond. En tòch.... schoot voor enkele jaren Alitoewa in gramschap Kaitawali één van zijn ogen uit.

Feeststemming bij de Wajana's

Wij zijn zeer welkom bij Wapotimiet. De Wajana is gastvrij. Wij groeten een ieder. Ik zie nu ook Wapotimiet's zoon: Pleike, over wie ik vroeger reeds schreef; Pleike, de poema-doder: een lachende jongenskop! Maar welke Wajana lacht niet? 't Is juist alsof hij reeds een oude bekende is! Fors gebouwd en toch slank, zwarte ogen, lang zwart haar als van een meisje. Maar hij was dapper als een man!

Wapotimiet en Pleike en de mannen rondom ons heen luisteren ook met belangstelling naar wat wij wensen. Maar je ziet zelf toch, dat die wens nu niet vervuld kan worden? Doch over één week, na de feesten. Ja, dan zullen alle Wajana's met je willen meegaan!

Wij vinden niemand, die met ons wil meetrekken naar de enige uren verder gelegen Feti-kreek, om met ons een paar weken haar omgeving te verkennen.

Wij steken van wal. Een flink uur later landen wij bij Malaitawa.

Ook hier vangen wij bot. Ook hier feest en feestelijke stemming! Aanleiding tot deze feesten is de plechtigheid der wespenproef, welke omstreeks Kerstmis in het nog één uur lager gelegen dorp van Janamali zal plaatshebben. Geheel de Litani doet mee en drinkt en danst.... Twee weken rinkelende en fluiten-schallende pret, met daarna het hoogtepunt van het feest en het slot tevens, de nachtelijke malakè-dans en de toediening van de wespen. Spijt heb ik enerzijds, dat ik geen Wajana's medekrijg, vreugde echter ook, dat ik de wespenproef zal zien.

Speelgoed voor kinderen

In Malaitawa's kamp zie ik een kindje spelen met een klein vlechtwerk. Ik ken die dingen van vroeger, uit mijn tijd onder de Karaiben. Ik vraag natuurlijk of zij nog meer dergelijke voorwerpen vlechten. Wij krijgen te zien: de vrucht van de koemboe *(koemoe poetpë)*, het grote ovale ei van de kaaiman *(aloewèpoemo)*, de tand van de kapoewa *(kapiwala yè)*, de klauw van de tijger *(kaikoei poepoe)*, de vleermuis *(panawan)*, enz. Koemboevrucht en tijgerklauw uit warimbo, de overige uit repen van bergmaripatong. Het zijn alle speelvoorwerpen voor kinderen.

Malaitawa's vrouw, ziende dat ik mij voor deze dingen interesseer, staat op, haalt een ander voorwerp en stuurt er een kind mee naar mij toe. Het toont mij een kikker: de *pipak*. Als ik de kikker goed bekijk, zie ik dat hij opgezet is. Na 't doorsnijden van 't gebeente bij het uiteinde der poten en het wijder opensnijden van de mond, trekt men 't innerlijke door de mond naar buiten. Men stroopt dus de kikker niet door de huid van het vlees, maar door het vlees uit de huid te trekken. De huid, lichaam en poten zijn daarna met katoen opgevuld, de uiteinden der poten zijn dichtgebonden. Dit opzetten van de kikker is werk van vrouwen. Daarom was het zeker, dat Malaitawa's vrouw aan de kikker dacht!

Muziekinstrumenten voor volwassenen

Nog een voorwerp valt mij op, eveneens een speelvoorwerp, maar dit komt toch enkel in handen van groteren. Het is het schild van de waterschildpad, die zij *poepoe* noemen, omstreeks 25 cm lang en 18 cm breed. De onderrand van het schild is aan het kopeinde bestreken met bijenwas. Met de linkerhand het schild tegen de borst houdend, strijkt men met de palm van de rechterhand over de met was bestreken rand heen en een sterke, heldere klank klinkt er uit op als vanuit een fors gestreken vioolsnaar:.... i.... i.... ii.

De Wajana is vernuftig in 't maken van zijn muziekinstrumenten. Allerlei zaken weet hij te benutten. Uit bamboe maakt hij fluiten, de grotere soort fluiten vooreerst met hoge of lage tonen, welke echter — evenals de juist genoemde schildpad — meer rytmische doeleinden hebben, nl. de dans te vergezellen en vergezellend te regelen. Maar ook de kleinere fluiten van bamboe kent hij met verschillende af te sluiten luchtopeningen, waaruit men melodieën haalt. Bijzonder geschikt voor melodieën, al zijn

1

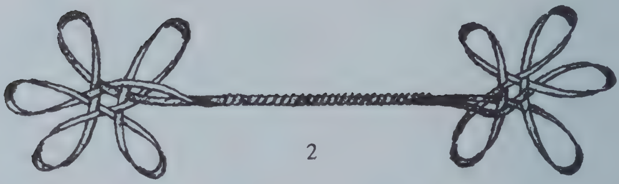

2

3

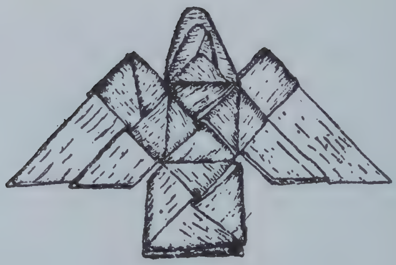

4

Speelgoed voor Wajana-kinderen. 1 (ware grootte) vrucht van de koemboepalm, 2 ($\frac{1}{4}$ der ware grootte) tijgerklauw; beide voorwerpen uit warimbo-repen gevlochten, 3 het ovale ei van de kaaiman en 4 vleermuis; 3 en 4 uit berg-maripa-tong op $\frac{1}{2}$ der ware grootte.

die steeds dezelfde en eentonig, zijn de fluiten, vervaardigd uit gebeenten van tijger, hert en kapoewa (watervarken). De bamboefluit houdt hij horizontaal voor de lippen, de benen fluit plaatst hij verticaal tegen de onderlip aan. De schaar van een krab zelfs heb ik bij de Wajana omgetoverd gezien in een fluit. Nieuwe benodigde openingen werden geboord, overtollige dichtgestopt met bijenwas.

Trommen of slaginstrumenten schijnen bij de Wajana's niet bekend te zijn.

Een voorganger van het ijzer

De kampen van Malaitawa en zijn volk zijn overigens opvallend leeg. Niets valt er te zien. Ik zou nog op een kasavepan willen wijzen. De pan, waarop men kasavebrood bakt, is eerst zelf gebakken uit klei. Ik vermoed, dat ze meerdere malen gesprongen is en gerepareerd. Ze bestaat tenminste uit verschillende stukken.

De Feti-kreek

Wanneer wij vertrekken merk ik, waarom de kampen leeg en verlaten zijn. De mensen vertrekken ook. Naar Wapotimiet; naar het feest en de dans! Hun volgeladen boten liggen aan de waterkant.

Wanneer, na vrouw en kinderen, Malaitawa in zijn boot stapt en zijn plaats aan het achtereind ingenomen heeft, zie ik dat hij bukt, ergens een voorwerp uit haalt en het neerlegt op het bladerendek vóór hem, misschien ter droging in de zon. Het is een met katoen gevulde pipak, maar een heel groot exemplaar.

Spoedig bereiken wij de Feti-kreek. Het terrein bij de uitmonding is laag land, onguur tot kamperen! Toch zullen we er menige dag moeten doorbrengen. Deze kreek was geruime tijd het centrum van het Wajarikoele-gebied.

'n Wajana van Janamali's dorp, Painawari geheten, biedt zich bij ons als gezel en gids aan. Hij is een broer van de tamoesji en piai in zijn dorp. Hij is zeer welkom.

Een jongen van 14 à 15 jaar, Tawhalika, komt met hem mee.

Iets over ornamentiek

Wanneer de mannen het bos intrekken, om de sporen van het oude Indianenpad te volgen, zijn wij, die bij de monding achterblijven, toch niet eenzaam. Elke dag en elk ogenblik — kunnen we haast zeggen — hebben wij bezoek: bezoek van Wajana's, die op 't ogenblik niets te doen hebben dan te feesten.

Vanzelf gaan onze blikken uit naar hun feestdos en opsmuk. Wij zijn er aanhoudend getuige van, hoe men kleuren en schilderingen op het lichaam aanbrengt. Dit kleuren en schilderen is het werk van vrouwen.

Het rood kleuren van het lichaam. De vrouw neemt tussen haar met apenvet besmeerde handen een brok koesoewe en wendt dit rond gelijk wij

een stuk zeep wenden en draaien tussen de handen. En gelijk bij ons de zeep op de handen achterblijft, zo bij haar de opgeloste koesoewe. Ze kletst dan de natte, rode handen op regelmatige afstanden tegen 't lijf van hem of van haar die ze kleurt, waarna een zorgvuldig uitwrijven volgt, totdat de rode verfstof overal even dik, of liever overal even dun, het lichaam bedekt.

Het schilderen. Men schildert met 't witte sap van de tapoeroepo-vrucht, welk sap echter, aan de lucht blootgesteld, spoedig op het lichaam

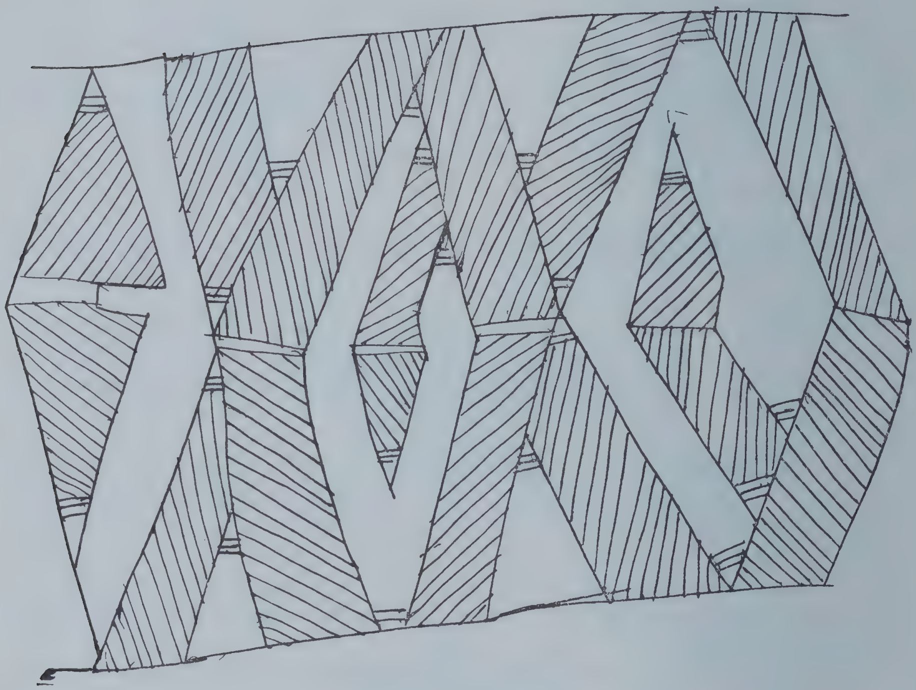

De figuur: mapalapotitpë = vlektekening op een huid. Het meisje trekt de lijnen met vaste hand. Tekening met de pen aangebracht in het schetsboek.

zwart opdroogt. Als penseel heeft de vrouw niet meer dan een houtje. De te beschilderen persoon geeft aanwijzingen, waaraan de schilderes zich houdt. Men noemt bij naam en toenaam de figuur, welke men op dit of dat lichaamsdeel wenst. En zo wordt het gehele lichaam, gelaat, borst en rug, dijen en kuiten met figuren beschilderd. Handen, knieën en voeten echter zijn meestal geheel zwart gemaakt.

De zwarte tapoeroepo verdringt nu de rode koesoewe wel wat.

De vrouwen zijn in 't schilderen zeer vaardig. De hand, die de lijn trekt, is vast; geen uitwijking, geen bibbering in de lijn. Het oog ziet scherp: geen lijn eindigt te vroeg of loopt voorbij het eindpunt. Ik heb

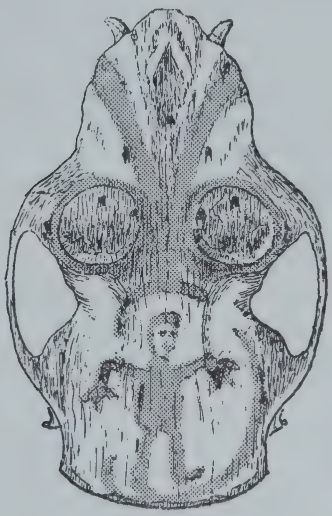

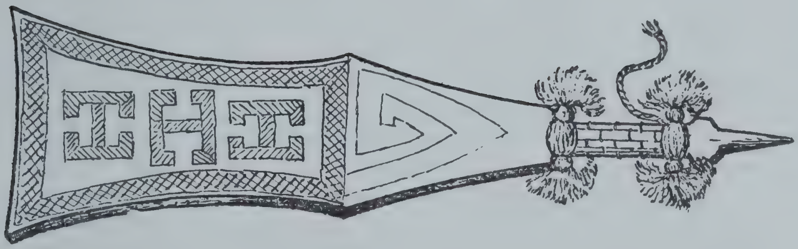

Tekeningen van Wajana-vrouwen. Boven: de menselijke figuur op het skelet van een brulaapkop (½ der ware grootte), gevonden in het kamp der doden. Beneden: strepentekening op een strijdknots (¼ der ware grootte).

verschillende vrouwen met pen of potlood op papier laten tekenen. Met hetzelfde gemak, alsof zij van haar jeugd af niet anders gedaan hadden, doen zij het.

De figuren zijn geen ontwerp, geen vondst van de schilderes, maar

stereotiepen. Altijd en bij iedereen verschijnen dezelfde figuren. De figuur bestaat uit twee parallel lopende lijnen, waarvan de tussenruimte òf blank gelaten wordt òf versierd met stippels of streepjes, òf geheel ingevuld. Die figuren stammen uit oude tijden en gelijk de ouden ze noemden, noemen zij ze nog. De namen van de figuren krijg je dan ook onmiddellijk, maar wat die namen betekenen, weten zij zelf — vermoed ik — maar ten halve of in 't geheel niet. Een twintigtal van die figuren tekenden ze voor mij.

Ziehier enkele namen van figuren en hun verklaring, gelijk de Wajana ze gaf. *Mapalapotitpë:* een dier, dat in de dagen van weleer gezien werd. Het houdt zich op in 't water, heeft het voorkomen van een sidderaal, maar is groter. De tekeningen op zijn huid tekent men na.

Kalipomerikoet *): een tijgersoort, welke de Indianen oudtijds gezien moeten hebben. Zijn huid, of liever de tekeningen op zijn huid, tekent men na.

Akoenwayak (akonowayak): een tijgersoort, die heden niet meer bestaat. Deze tijger hield zich met zijn staart aan de bomen vast.

Yèmèlatpë: haak, waarmede men wespennesten uittrekt en in bomen vastzittende pijlen naar beneden haalt.

Aimara rami: schubben van de anjoemara.

Kaikui: tijger.

Apoweika: tijger.

Matawat: rups.

Bij de eerste kennismaking met deze ornamentiek ziet men al aanstonds het onderscheid tussen Wajana en Karaib. Bij de Wajana bezit de schilderes reeds haar figuur en brengt ze op het te beschilderen voorwerp over zonder meer. En elke vrouw bij de Wajana's doet dat op dezelfde manier. De Karaibse vrouw echter beschouwt eerst het voorwerp. Ziet zij er uitstekende punten op of plekken die opvallen, dan beschouwt zij deze punten als originele figuur en al wat zij doet is: parallelstrepen er omheen trekken, hetgeen dan niet slaafs, maar met onderbreking, met afwisseling geschiedt. Is er zulk een punt of plek niet, dan brengt zij er zelf een aan: een middelfiguur, bestaande uit slechts één of twee, hoogstens drie lijntjes, en trekt dan om deze middel-figuur haar parallelstrepen. Dat doet deze vrouw zus, die vrouw zo. Er is dus verscheidenheid. De Wajana-vrouw — zo komt het mij voor — tekent na, de Karaibse vrouw ontwerpt.

Een versiering, die alle Wajana-vrouwen bij zich zelf aanbrachten (niet bij de mannen), vind ik nu juist niet zo mooi, eerder lelijk. Wanneer men klaar is met schilderen, slaat men de open hand met ver uitgespreide vingers zich zelven tegen het lijf, zo van voren als van achteren. De zwarte afdrukken van palm en uitgespreide vingers komen straks op en woest en grillig als ze zijn, steken zij af bij de rustige, regelmatige figuren en vloeken er mee.

Genoemde figuren, bij lichaamsbeschildering gebruikelijk, komen ook elders voor. Men snijdt ze b.v. op een eigengemaakte houten luizenkam, op de strijdknots, in een benen fluit. Men weeft ze met kleurige kralen in het kralenschortje; men brengt ze met kleurige donsveertjes aan in het

* Kalipo = schaaltje van aardewerk, merikoet = tekening (De Goeje).

verlengstuk van de olok. En in deze dingen is de Wajana-kunstenares haar Karaibse zuster ver vooruit.

Aardewerk zag ik slechts een enkele keer beschilderd: een schotel had dikke strepen. Maar de schotel was oud en de beschildering bijna verdwenen: grof werk.

Figuren bij 't vlechtwerk kon ik niet bestuderen. Ik heb maar weinig vlechtwerk gezien. Onze voorgangers, de Franse bezoekers, hadden alles al weggesleept.

Losse, op zich zelf staande tekeningen, alhoewel zeldzaam, komen toch voor. Ik herinner aan de menselijke figuur, geschilderd op het witte kopskelet; aan de haan op de ronde, houten schijf, hangend in de koepel van 't dak. De kunstenaar geeft meer de „impressie" van een mens, dan een accurate foto. Aan elk der twee handen – merk je pas later op – staan niet meer dan drie vingers. Duim en pink ontbreken.

Aanvulling van de spijskaart

Een ander iets – de overgang is wat bruut: van de geest plotseling naar de stof; van de edele kunst naar de banale lichaamsspijzen, maar in de wildernis mengen zich brutaal hoog en laag – kunnen we hier ook herhaaldelijk bedaard en kalmpjes afkijken – een vervolg nl. van wat we vroeger al gedeeltelijk opmerkten –: wat voor ons opvallends de Wajana zoal eet.

Ik heb een wespennest vol larven in mijn kamp. De larven zijn voor de jonge pauwies, die we in de Loë gevangen hebben. Telkens zit er een Wajana aan, peutert er de larven uit en eet ze zó, levend en rauw, op.

Rondom een schotel met mieren zit een gehele familie. Welk soort mieren? Ik heb ze goed bekeken en ik moet me erg vergissen, als 't niet dezelfde zijn als dat soort groot-koppige, dat men in de nesten der loop- of draagmieren vindt. 't Krioelt in de schotel. Wat tegen de wanden oploopt, valt vanwege de gladheid in de massa terug. Alles loopt en rolt er door elkaar. Met een zekere behendigheid neemt men de mier op de rug bij haar midden. De kop heeft flinke kaken. Grijpen die de vinger, dan blijven twee rode bloedplekjes er op achter. Dan brengt de Wajana de mier naar zijn mond en bijt er de grote kop af. Die knapt tussen de tanden. De koploze mier werpt hij in een andere nabijstaande schotel. 't Leuke is, dat het in de schotel koploze mieren al even rumoerig toegaat als in die, waar de mieren hun kop nog hebben.

Palmwormen: dikke, vette wormen (larven van de palmsnuittor)! Met tientallen zitten die in de kabbes (palmkool). Begerig staan de mensen er omheen. Van de kabbes gaan ze rechtstreeks naar de mond! Kleine kinderen leggen de levende worm op 'n stuk kasavebrood en strijken hem er over uit; enkel een kwestie van gewoonte! *

* Vermeldenswaard is wel het volgende. De Wajana's, die Dr. Geijskes vergezelden naar de Temomairem, staan hoogst verbaasd, wanneer men de witte groeitop uit een der gekapte palmen neemt en eet. Ze kennen het niet en schijnen de palmiet ook van andere palmsoorten niet te gebruiken (blz. 72). Men kan het haast niet geloven.

Met kleine vissen, die ze in de mond van de kreek vangen, of met een stuk wild-vlees dat ze van ons krijgen, maken zij, verwijderd van hun dorp, weinig omslag. In de kampen hebben zij potten en daar staan de pyramidevormige barbakotten. Hier leggen ze de zaak eenvoudig even naast 't vuur en 't is voldoende.

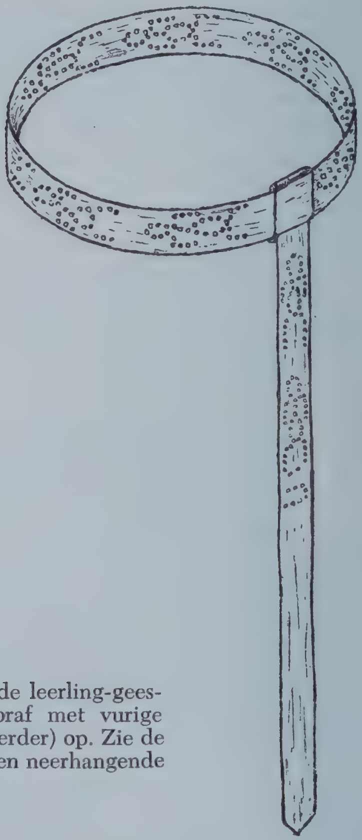

Hoofdband (¼ der ware grootte) voor de leerling-geestenbezweerder. Vader schreef er vooraf met vurige letters het woord „piai" (geestenbezweerder) op. Zie de ingebrande menselijke figuur op band en neerhangende strook.

De medicijnman of geestenbezweerder

Painawari heeft een letsel aan de voet en is teruggekeerd.

Terwijl hij met ons in het kamp zit, komt er een Indiaan, die zonder een woord te spreken op hem toetreedt en hem een brandende sigaar toereikt; een Indiaanse sigaar, wel te verstaan: de binnenbast van de *Ingi-pipa* (letterlijk: Indiaanse pijp), waarin een strookje tabak gerold. Painawari zegt ook niets, neemt ze echter aan en rookt.

De brenger van de sigaar is reeds vertrokken. Een kwartier later staat ook Painawari op, zegt dat hij niet kan blijven en verontschuldigt zich. De vrouw van de man, die de sigaar bracht, is nl. ziek.

Een eigenaardige wijze iemand uit te nodigen tot iets! Een vondst van de onafhankelijke, Indiaanse geest, die niet gedwarsboomd wil worden en zich hoeden wil voor de smaad van een weigering! Daarom geen rechtstreekse vraag, geen uitnodiging. Men biedt de sigaar aan; wordt deze aangenomen, dan is het verzoek ingewilligd; wordt zij geweigerd, dan hoeft men met het verzoek niet voor de dag te komen. Men vergelijke hiermede een analoog geval bij de oude Karaiben. Het al of niet aangenomen worden van de aangeboden sigaar besliste of men al dan niet overging tot het huwelijksaanzoek (zie Encyclopaedie der Karaïben onder: *puil*, n. 2).

Painawari is de zoon van een grote medicijnman. Deze heeft zijn jongen, toen hij ongeveer 4 jaren oud was, boven de neus tussen de wenkbrauwen laten steken door een bijzonder soort wesp, die zij *koemará* noemen. In die tijd, toen hij leerling-medicijnman was, mocht hij de droesem van de *kasjiri* niet drinken. Hij droeg toen ook niet – want dit was verboden – de veren hoofdband, *poemali* genaamd. Doch de vader maakte de *koeloewa* voor hem, een hoofdband uit de tong van de maripa. Eerst echter schreef deze er het woord *piai* op met letters van vuur. Toen ik blijken van verwondering toonde over zo iets, zei Painawari voor mij zulk een band te zullen maken. De band kreeg ik. De letters – en hiernaar juist was ik benieuwd – bleken de menselijke figuur te zijn, welke bij herhaling in de band ingebrand staat.

Spoken en koude rillingen

Elke avond zit Painawari bij ons aan de Feti-kreek en vertelt: wonderbare dingen over geesten en geestenwereld. Met de mond, met de lippen, met de vingers, met behulp van alle drie stoot hij een plotselinge, helle, korte fluit-roep uit, zó gelijk de geest het doet. Hij staat op en sluipt en schiet de pijl af, de geestespijl, gelijk de *jolok*, afgezonden door de *piai* van gene zijde van het gebergte, sluipt en schiet. Onwillekeurig loopt er dan een rilling over je lijf. Vertelt hij nog, of is hij als weg van je, ver van de Feti-kreek, dwalend langs andere kreken, door andere bossen? Jammer, dat wij hem niet voldoende volgen kunnen!

De dode wordt òf begraven òf verbrand

De kwestie van: begraven of verbranden van de doden heb ik Painawari voorgelegd. Wie wordt er begraven, wie verbrand?

Over het algemeen wordt iemand, die een natuurlijke dood sterft, begraven; iemand, omgekomen door invloed van een boze geest, verbrand. Maar hoe de doodsoorzaak te bepalen?

Uit enkele voorbeelden, welke Painawari aanhaalt, kan men misschien wel opmaken, hoe hierover het Wajana-brein denkt.

Jonge kinderen (tenzij ze plotseling sterven) worden begraven. Evenzo

ouden van dagen (tenzij ook hun dood plotseling is). Tot de ouden van dagen behoort niet per se de tamoesji van een dorp. Zo zagen we in de Loë het graf van tamoesji Maipo. Maar tamoesji Wakoeloe werd verbrand, omdat hij nog jong was. Zijn broer, Hakalitpë echter, geen tamoesji, werd wederom begraven, omdat hij algemeen geacht en voor een zeer goed mens gehouden werd. Wenaloe, een jongen van ca. 16 jaar, sterft na langdurige ziekte aan tuberculose, juist op de dag, dat wij aan de Feti-kreek komen. Hij wordt begraven, niet in het kamp, doch in 't bos. Iemand die sterft aan slangebeet of omkomt in het water, wordt begraven.

Plotselinge dood wordt dus toegeschreven aan inwerking van een boze geest, niet echter de dood door een ongeval (slangebeet, verdrinking), na een slepende ziekte (tering), na uittering van krachten (ouderdom); ook niet de dood van een in hun ogen deugdzaam mens.

Onder de ongevallen maakt de val uit een boom een uitzondering. Dit ongeval wordt wel degelijk door boze invloeden veroorzaakt. Een piai van gene zijde van het Toemoekhoemak-gebergte, van de Jari nl., moet een jolok, een boze geest, hebben uitgezonden. Deze, gewapend met een kleine boog *(tawioma)* en een kleine pijl *(wamaimë)*, waart in de bossen rond. Hij is onzichtbaar, maar de Wajana's horen hem soms. Hij zoekt tot hij zijn slachtoffer vindt op een boom. Dan schiet hij hem en de Wajana stort terneder.

De dode wordt begraven in half zittende, half liggende houding. Hout achter de rug als steun, hout onder de voeten. Het gelaat gekeerd naar de ondergaande zon, armen en handen rechtuit gestrekt bezijden het lichaam. Om het hoofd draagt hij de *poemali* (de veren hoofdband), om de lendenen de *akawali* (het lendensnoer), een verzameling van een vijftigtal katoenen draden, voor op het lichaam samengehaald en vastgebonden. De gebruikelijke sieraden krijgt hij mee: de kralen snoeren, de beenbanden, de araveren bezijden de arm. Hij wordt bestreken met koesoewe en met hun parfum: de chipë.

Nu over de verbranding.

Eerste opmerking: Zoals ik juist zeide van de jongen, die niet in het kamp, maar in het bos begraven werd, de verbranding kan insgelijks op twee plaatsen geschieden, òf in het dorp, waarbij een ieder tegenwoordig is, òf in het bos, een werk dat door twee of drie personen voltrokken wordt.

Tweede opmerking: Het is mij onmogelijk precies op te geven, wie in het dorp, wie in het bos verbrand wordt, welke gebruiken hier, welke daar plaats hebben. Meer tijd tot onderzoek ware nodig, meer personen zou men moeten uithoren. De gegevens neme men met enig voorbehoud.

Malaitawa had mij de voorbereiding tot de verbranding vroeger reeds als volgt beschreven. Zij kappen twee bepaalde soorten hout. Die zouden langer branden, nl. *tepimo* en *etuwe.* Men legt de dode neer op een stapel hout, half liggend als in een ligstoel. Deze draagt de poemali en de akawali – de kralen snoeren en de beenbanden. Geen koesoewe. Boog en pijlen naast hem. Het hout stapelt men verder op, rondom en boven hem. Als een vogel in zijn nest ligt de dode in het hout.

Painawari zegt: de dode wordt in zittende houding op het hout geplaatst. Met het touw van de boog bindt men zijn keel af, bindt men polsen en voeten tezamen. Dit vastbinden is bedoeld om de jolok, de boze geest, die in 't lichaam zit, het ontsnappen te beletten. De jolok, afgezonden door de piai, heeft de mens dodelijk getroffen òf in 't boven- òf in 't onderlijf. In het eerste geval steekt men een stuk van de in tweeën gebroken boog in 't bovenlijf tussen de ribben, in 't tweede geval werkt men het stuk in 't onderlijf. Wanneer straks de brand er in gestoken wordt, zal de rook van de brandende boog heendrijven naar de piai-moordenaar en hem doden. Om dit laatste te bevorderen, zou men ook de beide pinken van de dode afsnijden. Het verband is mij niet duidelijk.

Men brengt naast de houtstapel, waar de dode verbrand wordt, alle beenderen welke men in 't dorp vindt. Het schild van de schildpad, schubben en gebeenten van de kaaiman werpt men op de stapel, gebeenten van tapir, kapoewa, van pauwies, marail, enz. enz. Ook werktuigen en huisraad, dat de dode bezat: de roerspatel voor de dranken, pijl en boog, enz. Na de verbranding neemt men het overgebleven gebeente van de dode, doet het in een trommel of een doek of mat en begraaft het in het kamp.

De verbranding in het bos

Iemand bijv., die uit een boom valt en daarbij direkt dood is, wordt in 't bos verbrand. Maar bij ieder, die in het bos verbrand wordt, heeft nog een bijzondere ceremonie plaats. Hem (of haar) snijdt men eerst het hart uit het lijf. Het hart wordt tezamen met een hoeveelheid krapa-olie, maïs, peper en een struikje, *petpë* genaamd (één der ingrediënten van het *oerali*-gif), in een pot gedaan en boven het vuur gezet. Na een tijd begint het hart te pruttelen. Dat is de geest (jolok), die spreekt. Wanneer het hart gaat koken, maakt de jolok de pot kapot; deze springt stuk. Op 't zelfde ogenblik dat de pot breekt, wordt de piai, de man die veraf zijnde de jolok om te moorden uitzond, aangegrepen door razernij. Hij grijpt vuur aan en eet het, hij bijt zijn eigen vingers af, enz. Hij sterft spoedig. De Wajana-piai heeft in deze hart-behandeling de leiding. Maar vele Indianen houden er niet van. Alles wordt na de plechtigheid begraven.

Wanneer de dode verbrand is, verzamelt men wederom het gebeente. Niet met de handen, maar met een stok brengt men alles bijeen, brengt het gebeente niet naar het kamp, maar begraaft het in het bos ter plaatse.

Het hiernamaals

Een andere vraag, Painawari gesteld, leverde niet veel op: wat geschiedt er met de mens na zijn dood, na zijn begrafenis of verbranding?

Painawari zegt: De dode gaat de lucht in en neemt de slagveren van de koning der aasgieren. Een geest brengt dan de mens naar Kapoe-po-no, naar God. Alle mensen worden naar God geleid. Allen, ook de slechten.

En meer — zegt Painawari — weten wij er niet van.

Het gebruik van het Schwirrholz

Onder het vertellen van Painawari komt ook voor de dag, dat toen onlangs in het dorp van Malaitawa die-en-die Indiaan stierf, onmiddellijk iemand door het dorp liep en het instrument (een stuk touw, waaraan een stukje bamboe of pijlriet van minder dan een voet lengte bevestigd) hanteerde, bekend onder de naam van „Schwirrholz". Men draait het stukje riet of bamboe stevig en snel in de rondte, waardoor een suizend geluid ontstaat. Voor dit geluid gaat de boze geest op de loop.

Laat mij volstaan met op 't voorkomen en 't gebruik van dit instrument onder de Wajana's te hebben gewezen.

Bereiding en gebruikswijze van het oerali-gif

Een dezer dagen in Janamali's dorp komend, zie ik een van mijn verwachtingen in vervulling gaan, een van mijn wensen bevredigd. Men maakt zich gereed oerali-gif te bereiden. Ik tref het wel.

Vier planten zijn er voor nodig:

1 de *oerali* vooreerst. Dit is een bos-liaan. Grote stukken ter lengte van 1 tot 3 meter, ter dikte van een pols, liggen er aan de wal. Van een paar dezer stukken – ze lijken op de nekoe-liaan – zie ik Wempi de buitenbast afkrabben, heel dun en heel licht. Tussen de vingers knijpt hij een weinig afkrabsel uit; dit om het te keuren. Is het uitdruppelend vocht zwart (donker), dan is de oerali goed, is het wit, dan deugt de oerali niet. Een gevouwen banaanblad vangt het afkrabsel op.

Intussen is water te koken gezet in een pot van ca. 2½ dm breed en 1½ dm diep. Wempi neemt het afkrabsel te zamen met

2 *petpë*-wortels (de *petpë* is een klein boompje, groeiend in 't bos), werpt alles in de pot en roert met een stokje er flink doorheen. ('t Water, dat bij 't doorkappen van de oerali naar buiten druppelt, ving Wempi insgelijks in de pot op.) Hij laat de planten goed doorkoken en aftrekken, waarna hij de pot van het vuur haalt en bezijden de haard zet ter afkoeling. Zodra de afkoeling het toelaat, wordt het afkrabsel tussen de handen uitgeperst en het vocht ervan (gelijk 't overige vocht dat nog in de pot is) opgevangen in een kalebas. De pot wast men schoon.

Na het reinigen van de pot gaat deze weer op het vuur. Men ledigt er de kalebas in. De derde plant komt er nu bij.

3 *asi* (peper). Een tiental pepervruchten, vroeger gedroogd op de barbakot, worden in 't kokende vocht geworpen.

Wempi neemt nu de vierde en laatste plant:

4 de *arakómpani* (een onkruid, dat ook in de kostgronden groeit). Van deze plantjes snijdt hij de wortels af, welke hij schoonwast en vervolgens fijnklopt, juist gelijk men de nekoe fijnklopt. Ook dit gaat het kooksel in.

Alles moet dan flink doorkoken.

De Wajana's zeggen van de Trio's geleerd te hebben, hoe men het oerali-gif maakt.

De oerali-bereiding is het werk van mannen. De vrouwen mogen ook

9 Twee Roodhuiden hurken op het rotsblok: een opengesneden kaaiman tussen hen in.

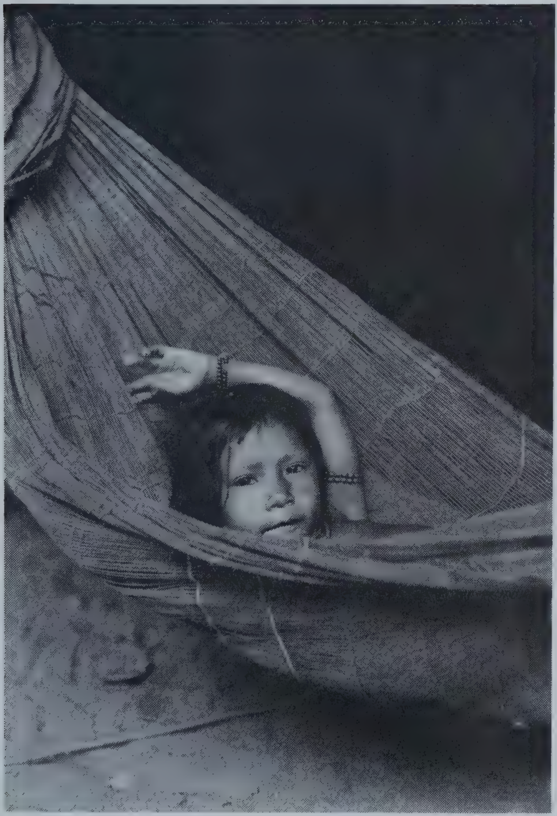

10 Wajana-meisje. De Wajana is zeer bezorgd voor het kleine kind.

11 Groepje Wajana-Indianen klaar om beschilderd te worden voor het feest.

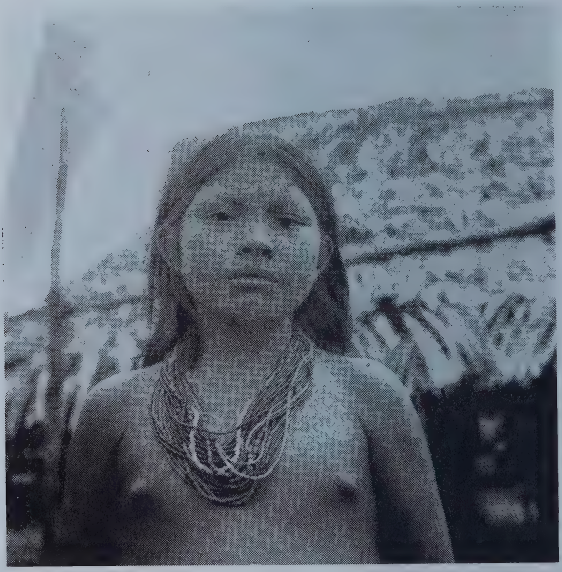

12 Wajana-meisje, bekwame schilderes. Kleuren en figuren op het lichaam aanbrengen bij feesten is het werk van vrouwen.

niet toezien. Anders doodt later het gif het wild niet, aldus Painawari. En Wempi zegt: men mag niet koken in de kampen, alle vrouwen zouden anders ziek worden. Ze koken dan op 't ogenblik ook onder een afdakje, staande op de rand van Janamali's dorp, dicht bij het water *.

Ook eten de mannen tijdens het koken niet, vooral geen vlees, en drinken zij geen kasjiri. Het wild — zou men toch eten — zou aan het vergif niet sterven. Een klein stukje kasave-brood echter is toegestaan.

Een Indiaanse pijl krijgt zijn bestemming door het soort „punt", waarvan hij voorzien is. Deze punt — zondert men de gifpijlen uit — wordt bij alle via een houten stokje aan de rieten schacht bevestigd. Riet, houten stokje en punt kunnen zonder te breken niet meer van elkaar gescheiden worden; deze drie tezamen maken één geheel uit: de pijl.

Bij de gifpijlen is het anders. De gifpijl heeft slechts twee delen: de be-

Oerali-gif. Om sneller en veiliger het oerali-gif op de pijlpunten te kunnen overbrengen, steekt men de koemboe-punten door een stuk pijlriet, waaraan men ze ten overvloede door een tijdelijk bindsel bevestigt.

werkte rieten schacht en de met oerali besmeerde punt. De punt zit niet aan de schacht vast, maar wordt er eerst op het laatste ogenblik, nl. onmiddellijk vóór het schieten, ingestoken.

De Wajana draagt met een touwtje om de hals een klein bamboe kokertje op de rug. In dit kokertje zit een aantal gifpunten. Elke ca. 10 cm lang. Wil hij schieten, dan steekt hij één der punten in de schacht. De gifpunt wordt dan even boven de schacht in de rondte diep ingekerfd. Dit opdat zij afbreke, nadat de aap getroffen is. Want de getroffen aap rukt de pijl onmiddellijk uit. Doch de afgebroken punt blijft dan in 't lichaam achter en bewerkt er de dood.

* Een dergelijk verschijnsel werd waargenomen bij de Bosnegers in de Tapanahoni: „Het doel van de versiering der corjaal [waarmee nekoe vervoerd werd] en het zingen der negers was om de aandacht te trekken van de bewoners der verschillende dorpen, die ze passeerden. Zoodra nu de boot in het gezicht van een dorp kwam, moesten alle zwangere vrouwen zich in de hutten terugtrekken, want wanneer zij dat niet deden, zou de nikoe haar kracht verliezen. Zoodra de corjaal het dorp voorbijgevaren was, mochten zij weder voor den dag komen." Herderschee, *Gonini-verslag*, blz. 148.

Over de rieten schacht wilde ik ook iets zeggen, voor ik verder ga. Ik zeide, dat zij bewerkt is. De bewerking beneden is dezelfde als van elke andere pijl. De bewerking aan de top echter is anders. Kijkt men van boven in de schacht, dan ziet men in een holte. Die holte nu is min of meer bedrieglijk. Zij loopt nl. niet ver door. Er is een klein houtje, dat men misschien niet opmerkt, ingewerkt. Met een touwbindsel, van buiten rondom de schacht sterk aangehaald, zit dit houtje onwrikbaar vast. Het doel ervan is: treft de fors aankomende pijl, ràäkt de punt het wild, dan kan deze niet terugwijken en de rieten schacht scheuren, maar moet vooruit, diep in 't lichaam van 't wild.

De punten, waarop men het oerali-gif aanbrengt, snijdt men bij voorkeur uit de rug van de koemboe-bladsteel. Koemboe prefereert men boven bamboe. Ik vermoed dat bamboe te hard en te glad is en niet voldoende het gif opneemt.

Het besmeren van de punten met oerali geschiedt als volgt.

Een stuk pijlriet van ongeveer een meter wordt aan zijn top over een lengte van ca. 1 dm langs twee zijden, tegenovergesteld aan elkaar, van zijn harde huid ontdaan, zodat het zachtere gedeelte overblijft. Door dit zachte gedeelte steekt men een tiental punten, die voorlopig vanwege deze bewerking wat lang zijn en eerst na het ontvangen van 't gif op maat gesneden zullen worden. Met een veer brengt men het gif op de punten over. Opdat dit gif wat spoediger opdroge, houdt men de punt bij 't vuur. Is het opgedroogd, dan besmeert men een tweede maal. Wederom drogen bij 't vuur. Zo twintig tot dertig keer. Het pijlriet steekt men dan ook schuin in de grond boven het vuur, opdat men dit al die tijd niet behoeft vast te houden.

Het gif behoudt zeer lange tijd zijn kracht. Men zij slechts bezorgd voor vochtigheid. Komt er water bij, dan lost het gif op en de punten zijn waardeloos.

De Wajana gebruikt de gifpijlen enkel om de kwatta's te schieten. Een getroffen aap gevoelt spoedig dat zijn kracht hem begeeft en hij hurkt — zo mogelijk eerst tot de hoogste nabije boomtop opgeklommen — ineen, snakkend naar adem. Gelijk nekoe schijnt oerali op de ademhalingsspieren te werken. Hij beeft en bibbert, handen en voeten kunnen niets meer vasthouden; hij stort tenslotte neer.

De Wajana's zijn zeer voorzichtig met deze pijlen. Wanneer zij met velen tezamen zijn, maken zij vanwege het gevaar, dat zij zelf lopen, er geen gebruik van *.

* Naar de oerali zijn, nadat wij weer thuis waren, door anderen nog verschillende onderzoekingen gedaan:

a Dr. Geijskes kon van de oerali en al haar satellieten ruim herbariummateriaal verkrijgen en ook levende exemplaren bracht hij mee naar Paramaribo. De gifplanten werden ter determinatie opgezonden naar het herbarium van The New York Botanical Garden in N.Y. Zie Geijskes, blz. 131.

b Schmidt (op zijn eerste reis) zoekt in Joeloe, het enige Triodorp aan de Paloemeu, met Pakoti oerali-planten. Hij ontdekt dat er twee soorten zijn: de goede soort, de echte, *kwatta oerali* genaamd, schijnt moeilijk te vinden en komt alleen in heuvelachtig gebied voor. De vreemdeling wijst men de vindplaats niet. De tweede soort, *baboen oerali*, komt veelvuldig langs de rivieroevers voor. Deze heeft minder vergif. Pakoti heeft op zijn

Een kunstzinnige dans

Bijna onmiddellijk na de oerali-bereiding wordt onze aandacht gevraagd voor een schitterende vertoning midden op het dorpsplein: een van hun kunstzinnige dansen, de *katoetatsje* (verdwaalde vis) genaamd.

Dwars over de „dansplank" (ik sprak vroeger reeds over deze plank bij de bespreking der wespenproef) ligt een 3 dm lange, blanke reep, gesneden uit de banaanstam, voorstellend een vis. Zowel van kop als van staart uit loopt een touw over de grond, een rechthoek vormend met de dansplank en met aan elk der twee touwen een stok, twee hengels voorstellend.

De dansers komen op: een achttal. De tamoesji's Janamali en Wapotimiet en andere ouderen zijn onder hen. De sierlijke olok's op het hoofd.... met al de andere bekende, reeds vaak besproken voorwerpen van tooi en opsmuk over het gehele lichaam! De met mij meegekomen roeiers, Indianen van beneden, stonden even verbaasd als ik over wat wij zagen. De kleurenrijkdom, de pracht, de betovering welke er van uitging, zijn niet te beschrijven!

De groep, eerst in cirkel rondom de vis dansend, verdeelt zich in twee helften, twee afzonderlijke bogen. De voorman van elke boog, de oude Wapotimiet en de waardige Janamali neemt de aan zijn kant liggende hengel in de hand. Nu eens trekt Janamali, dan Wapotimiet de hengel op. De hun voorman volgende dansers regelen er hun dans naar. 't Is mij niet doenlijk dit alles te beschrijven. Veel wordt hierbij nagebootst, o.a. het schuinliggen van de vis, het naar één zijde overhellen, wanneer nl. de pijl de vis treft. Het bovenlijf met de hoge olok's van alle dansers van deze groep ziet men links, van die groep naar rechts overhellen.... De ogen der dansers staan onafgebroken gericht naar de vis.

Wanneer dit spel een tijd heeft geduurd, treedt plotseling een Wajanavisser op. Hij zal eindelijk de vis schieten. Maar hij heeft in plaats van de forse boog een klein kinderboogje. Telkens, na al spiedend en sluipend tot de vis te zijn genaderd, springt hij weer angstig achteruit, alsof er een tijger voor hem stond. Het is schitterend toneel! Het afmaken van de vis besluit de dans.

Een boot vol drank

We zijn weer terug bij de Feti-kreek.

De dag der malakè is intussen genaderd. In de nacht horen we de

eentje enkele stekken gehaald voor Schmidt. Geen plantjes echter, noch zaden. (Schmidt, blz. 15.)

Op zijn tweede reis komt Schmidt weer in Joeloe. Nu brengen zij hem naar een vindplaats van de zo gezochte oerali, een twee uur ver gelegen heuvel. Alleen de wortel wordt door de Indianen gebruikt. Om het leven der plant te sparen halen ze slechts enkele wortels van de plant weg. De plant schijnt dus zeldzaam. Van de zes meegenomen plantjes lukt het hem er drie levend in de stad te krijgen. (Blz 28.)

Op zijn derde reis hoort Schmidt in het dorp Piké nog iets interessants. Jamatan, die in zijn jonge jaren bij de Pianakoto's aan de Koeroeni gewoond heeft, zegt: „Het is algemeen bekend, dat oerali-pijlen op hen [Pianakoto's] geen effect hebben. Ze gaan niet dood van dit vergif." Zouden de Pianakoto's dan een tegengif hebben? Of kennen zij de kunstmatige ademhaling?

mensen van Malaitawa over de rivier ons voorbijtrekken naar het malakèdorp, naar Janamali. Een volle boot kasjiri slepen zij over 't water. Het luide gezang en het vrolijk geschal van de hertenbenen fluit hoorden wij reeds van verre. Bij de mond van de kreek, bij onze kampen, roepen zij ons toe. Wij moeten wel wakker worden, moeten wel terugroepen, teruggroeten.

Het vangen van de wespen voor de wespenproef

De dag nadert werkelijk. Wij krijgen van Janamali de boodschap: Willen wij het wespen-vangen zien (van welk werk ik gezegd heb gaarne getuige te zijn), dan moeten wij ons klaar houden. Morgen heel vroeg, als 't nog donker is, zal men ons komen roepen. Tegenover Malaitawa's dorp in 't bos hebben twee malakè-patiënten alles klaargemaakt.

In de donkerte van de frisse morgen parelen we de volgende dag de rivier op. De Wajana-boot loopt voor ons uit. Ze heeft haast. Enkel aan 't lichtend flikkeren van het water rondom hun parels merk je dat er iemand voor je is.

De donkerte is maar amper henen, wanneer wij landen. Voor de dag goed aanbreekt, de warmte en het licht de wespen tot uitvliegen lokken, moet alles zijn geschied.

Onmiddellijk slaan allen aan 't werk. Dat schijnt van te voren reeds te zijn geregeld. Niemand spreekt; stilte heerst in 't bos! Zo min mogelijk takken van struiken of dunnere bomen bewegen om de wespen niet te storen! Enkelen richten een schutting op van ca. 8 meter lengte, bestaande uit bladeren van de koemboe. Door een opening in de schutting heenkijkend, zie ik op 6 à 8 meter afstand aan een boomtak een groot nest hangen van 30 à 40 cm lengte. Dàt zijn de wespen die men vangen wil! Je vraagt je af: hoe krijgen ze die? Die wespen hebben het onraad al bemerkt en wriemelen, ontelbaar, over de buitenwand van de korf.

Verderaf kappen anderen een ingi-prasara om en nemen de bladeren. Ik stel nog meer belang in de zaak, nu ik zie dat de Wajana's de ingi-prasara te hulp roepen. Want de ingi-prasara is mij reeds dierbaar en sinds lang om verschillende andere redenen.

De boom is interessant om zijn wortels. Uit een cirkel van 2 meter middellijn schieten in schuine richting een achttal wortels de grond uit om op een hoogte van ca. één meter elkaar te ontmoeten en de niet al te dikke stam te dragen. In touwkunstjes bootsen de Karaïben stam en wortels na: *pasiwu mitï*. De wortels zitten vol kleine scherpe, harde doorns. De Arrowakken zouden eertijds die wortels gebruikt hebben om er hun kasave op te raspen.

De boom is interessant om zijn kruin, om zijn bladeren. Deze palm heeft bladeren, waarvan de veren, ten naaste bij overlangs, op ½ tot 1½ dm van elkaar verwijderd staan. Elke veer heeft het voorkomen van een vlindervleugel. Prachtige bladeren! Hij is interessant om zijn bast. Van zijn bast, die harder is dan die der swampoe prasara, maakt men bogen en visvallen, of korven om anjoemara's mee te vangen.

Wat zouden de Wajana's met zijn bladeren doen?

Ik behoef niet lang te wachten. Het werk moet opschieten. Een der mannen vangt al aan, een dik stuk hout bij wijze van klopper in de hand. Op een op de grond liggende boomstam beklopt hij de samengevouwen bladeren al maar door, gelijk men nekoe klopt. Dan haalt hij de nerven er uit en klopt verder. Het is duidelijk: men wil het sap, dat in de bladeren zit, losslaan. In een diepe schotel, waarin water is, wordt het fijn geklopte bladerenmoes tussen de handen gewassen en opnieuw uitgewassen. Deze laatste handelingen alle, alsof er geen einde aan komt, zó lang! Wolken van groen schuim verheffen zich in de schotel.

Men brengt een lange stok aan. Deze stok, beter dunne boom, van ca. 10 meter lengte loopt even voor het eind in een vork uit, een vork van twee tanden. Tussen deze twee tanden bevestigt men de schotel met water, bladmoes en schuim.

Nu eerst gaat het op de wespen los. Door de opening der koemboe-schutting steekt men de schotel heen. Men duwt het boompje met de schotel verder en verder. Gisteren reeds heeft men de omtrek bij het nest een weinig opengekapt en er, 1½ meter boven de grond, een lange, horizontaal liggende stok aangebracht. Deze stok, ca. 2 meter achter de schutting, loopt met de schutting parallel. Op deze stok steunt nu het boompje met de schotel, dat steeds verder geduwd wordt, tot tenslotte de schotel onder het wespennest komt. Onmiddellijk wipt men met kracht de schotel op, tegen het nest aan; een tweede, een derde maal, snel achter elkaar. Hele brokken breken van het nest af en vallen in 't groene sop van de schotel. Terug komen boom en schotel, terug door de schutting-opening. Een voor een raapt men de wespen uit het groene vocht en brengt ze over in een andere schotel, waarin helder vocht. Met een stuk pijlriet als roerstok wendt een Indiaan het vocht rond, snel en onverpoosd, de wespen in rusteloze cirkelgang medeslepend.

Intussen heeft Wempi de wespen-matten, de *koenaná's* opgesteld. Elke mat is vastgeprikt op vier in de grond gestoken poten van ca. ½ meter lengte. Allen scharen zich er omheen. Sommigen halen de wespen uit de schotel en leggen ze op de koenaná. De wespen zijn alle bedwelmd, zonder beweging, als dood. Een massa wespen! Ze vormen een klein heuveltje. Anderen nemen van dit heuveltje af en steken de wesp in het werktuig, dat ik vroeger reeds beschreef, de veren schacht met houten naald, en brengen de wesp via deze schacht over op de koenaná. Elke wesp blaast men eerst tegen de kop, voor men ze vasthecht. Dit — zo zeggen zij — om 't water weg te blazen, opdat de wesp niet dood ga. Dit vasthechten duurt lang.

Er zijn niet genoeg wespen.

Nog twee malen nadien moet men met 't boompje en de schotel manoeuvreren, opnieuw het nu razende nest te lijf. Blaren van de *onot* (koesoewestruik) werden aan het ingi-prasaramoes in de schotel toegevoegd. Men komt echter klaar.

Ik heb ook de in één koenaná aangebrachte wespen geteld. Twintig rijen van elk 18 of 19 stuks. Ruim 360 wespen dus in één koenaná.

Twee koenaná's werden hier gevuld, de andere zes elders. Want acht zullen er de proef doorstaan. Elk van hen heeft sinds lang zijn nest uit-

gezocht en trekt deze morgen, gelijk wij, met verwanten en vrienden ter vangst.

De wespen zijn nu als dood. Maar straks, nadat men de koenaná in wind en tocht uitgehangen heeft, herleven zij. En mochten er tòch enkele dood zijn: men neemt – met 't oog hierop – nog een voorraad levende wespen mee, kruipend in 't bladerenmoes, half zwemmend in 't groene vocht.

Ik geloof niet, dat tijdens het hele verloop van de vangst één Indiaan door een wesp gestoken werd. De soms plotselinge, pijnlijke trekken op Wempi's gelaat en zijn even plotselinge uitroepen van pijn verdienen niet in aanmerking genomen te worden, want Wajana's kunnen ook komedie spelen en Wempi is niet de geringste onder de spelers *.

De malakè

Ik kom nu bij de malakè, bij de wespenproef.

Herhaal ik dan niet, wat ik vroeger al mededeelde? Ik vermoed van niet. Ik wil daarenboven opletten dat euvel ten volle te ontlopen. Er is integendeel zelfs veel voor, dat reeds een beschrijving van 't een en ander voorafging. Ik behoef nu niet elk ogenblik mijn verhaal te onderbreken om een woord te verklaren, een voorwerp te beschrijven enz., iets wat de gang van het verhaal ten zeerste belemmert.

Verder: wat ik toen mededeelde is behalve werktuigenbeschrijving een weergave der gemoedsgesteldheden, waarin ik vermoedde dat de malakè-patiënt, dansend op de plank, zich moet bevinden (welk vermoeden ik thans niet terugtrek), iets, waarmede ik mij nu echter niet meer bezighoud. Ik stelde mij voor: de proef bij te wonen van de aanvang af tot aan het einde toe. Ik kan dan ook zeggen, dat ik van 's middags ca. 1 uur tot de volgende dag 's middags 2 uur onafgebroken op het plein heb gestaan, met mijn notitieboek in de hand. „Koeloematta is sterk", zeiden later de Wajana's (maar zij weten niet, dat bij terugkomst aan de Feti-kreek omstreeks 3 uur ik de hangmat inkroop en onmiddellijk insliep), „hij is de gehele nacht niet één ogenblik weg geweest." Ik wilde nu eenmaal weten, wat er van aan is, wanneer men bijv. beweert, dat zij 12 uur dansen aan één stuk, op één en dezelfde plek, zonder één seconde rust, enz. enz. Ik wilde na de plechtigheid bekwaam zijn om met gezag te kunnen zeggen: Zó geschiedt de plechtigheid, zó heeft zij plaats. Ik kan nu dan ook over de „malakè" schrijven.

En eindelijk, alhoewel enkele dingen in Janamali's dorp anders plaatsgrepen dan ik ze vroeger beschreef, herroep ik het vroeger gezegde niet. Hij, die mij de dingen vertelde, zei mij de dingen zó te hebben gezien. Ze zijn echter medegedeeld op *zijn* gezag.

* Bij het klaarmaken van een wespenmat voor Geijskes, kneedde men niet het door ons genoemde palmblad, maar de bast van de bos-papaja. Donkerbruin tot zwart kleurden zich de handen. Waar 't nest boven 't water hing, ving men de wespen niet onmiddellijk in de kom op, maar bemachtigde ze via het water. Uit het door de Wajana's bewerkte en eindelijk in brand gestoken nest vielen nl. de wespen op 't water neer. Voorzichtig in 't water manoeuvrerend, de kom met het bruine sap bij zich, raapte men de wespen op en deed ze in de kom. (Geijskes, blz. 114–116.)

Waarom men malakè is

Acht personen zullen de behandeling ondergaan: vier mannen en twee jongens, een oudere vrouw en een meisje.

Janamali, de tamoesji van 't dorp, zegt dat hij bij 't schieten te veel mist. Hij wil daarom bij voorkeur de linkerarm, die de gespannen boog houdt, door wespen doen steken. Rechterarm en bovenlijf, borst en rug mogen in de behandeling delen. Maar als iemand, die volkomen malakè is, is hij niet. Hij zal dan ook niet de gehele nacht dansen, maar een gedeelte van de nacht slaapt hij. Hij sluit na de behandeling zich ook niet op in het malakè-huis, enz. De wespen, die hij gebruikt, noemt hij *kapheeuw*. De wespen bij de overigen noemt men *okomo* *.

Atoe, de broer van Janamali, vindt dat het wild bang voor hem is. Wanneer hij de proef zal hebben doorstaan, blijft de pauwies zitten en de pakira loopt niet weg.

De twee overige mannen: Meli en Painawari (een andere Painawari, dan de piai, die bij de Feti-kreek vertelde), heb ik om de reden, waarom zij medededen, niet gevraagd.

Wahoeloe, de oudere vrouw, is moeder. Haar vijftienjarige dochter is vandaag malakè. Maar haar jongste kind werd ziek en stierf. Zij hoopt door de malakè wederom een kind te krijgen.

Wanaloe, dochter van bovengenoemde vrouw, heeft de leeftijd voor de proef. Zij wordt behandeld met wespen.

Toepiep, een jongen, ondergaat insgelijks de proef, omdat hij de jaren gekregen heeft, voor de tweede keer. Vroeger met mieren, vandaag met wespen.

Kaitawali, de éénoog, 11 jaren oud, is de énige die de mieren *(ira)* op 't lijf krijgt.

Algemene regels bij de wespenproef

Aleer ik met de beschrijving aanvang, stip ik enkele punten aan, die als algemene regels gelden en waarnaar altijd gehandeld wordt. In mijn beschrijving kom ik er misschien op terug, mischien niet. Maar hoe 't zij, al wijs ik er niet meer op, de regel werd onderhouden.

1 De malakè-persoon heeft een beschermer. De beschermer is vol zorgen ten overstaan van zijn beschermeling. Hij noemt zijn beschermeling: *jekë*. Met het woord jekë wordt bij de Karaïben de vogel of het dier genoemd, hetwelk men in de kampen opkweekt.

2 Treedt de malakè-patiënt uit het malakè-huis, of uit het gebouw, waar men hem aankleedt, of verwijdert hij zich van de dansplaats om bv. aan natuurlijke behoeften te voldoen, hij gaat nooit alleen. De beschermer gaat mee en houdt hem aan de hand vast.

3 Bij bovengenoemd uittreden of zich verwijderen stoot de beschermer

* Volgens Atoe, die het Geijskes vertelde, kunnen 8 soorten van wespen voor de proef gebruikt worden. De Wajana-namen dier wespen zijn: okomojot, kaphew, koeloekóe toeigkali, toktoro, apala, moeglowali en orokot. Geijskes, blz. 116.

of een nabijstaande, die het opmerkt, een hoge, langgerekte kreet uit, waarbij velen zich aansluiten en meeroepen.

4 De patiënt is altijd met zijn pijlriet-stengel, die hij nooit aflegt, ook

Sieraad en opsmuk. Men versiert de grote bamboefluit met katoenen franjes en kleurige veren.

niet wanneer hij in 't malakè-gebouw zit; een eenvoudige stengel, zolang de nachtelijke dans nog niet aanvangt, een versierde stengel, wanneer de plechtigheid, de nachtelijke dans, plaats heeft. Dit bij zich houden van de stengel is zó streng doorgezet, dat het iedereen opvalt. Waarom het pijlriet onafscheidelijk van hen is? (Ook de roerstokken bij het wespen vangen – gelijk wij zagen – zijn van pijlriet.) Ik vermoed, dewijl het hoofddoel van de malakè is „kracht" te krijgen of „bekwaamheid", maar kracht en bekwaamheid wel te verstaan op gebied van jacht en visserij. Zij willen er sterke en bekwame „jagers" door worden. De malakè-vrouw en het malakè-meisje, die niet jagen, dragen dan ook geen „eigen" pijlrietstengel.

5 Zij onderhouden het stilzwijgen. Wanneer zij een enkel woord spreken, dan geschiedt het fluisterend.

6 Wanneer de malakè-man uit de dans treedt om reden als boven sub 2 aangegeven, dan geschiedt dit uittreden altijd met zeker ceremonieel. Hij treedt al dansend de rij uit en danst eerst vóór zijn dansgenoten, vervolgens achter hen om en gaat dan pas naar een bankje, waar de beschermer komt en zo nodig hem helpt met het afnemen van de olok, enz.

7 De menselijke stem dient als begeleiding van de dans en als aanvulling van fluiten, bellen, rinkelende zaden, voeten-gestamp en resonantie

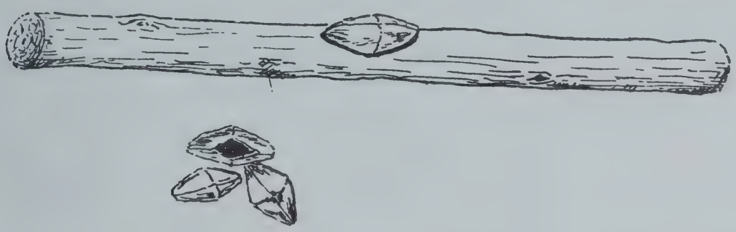

Rinkelende beenbanden. Vervaardiging: De kawaipitten worden in de holte van een stokje vastgeklemd, zodat men ze bewerken kan, n.l. openen en uithollen.

der plank. De gehele nacht door klinkt van omstanders, vanuit een kamp, van iemand veraf een luide, langgerekte op één toon aangehouden kreet. Soms meerdere kreten te zamen!

Dans van de wespenhalers. Overreiking van de wespen

Wanneer wij in de middag aankomen om ca. 1 uur, beginnen onmiddellijk de dansen.

De eerste dans is van de mensen die in de morgen de wespen gehaald hebben. Er zijn ook vrouwen bij. Gekleed met enkele versierselen der malakè-mannen treden zij op onder het geroep van 't volk. Zij schrijden naar de plank en plaatsen zich in een cirkel er omheen.

De malakè-mannen, zonder enig versiersel, staan er bij en zien toe. Voor hen wordt gedanst. Zij praten niet.

Zodra de dansers op de plank staan, stoten zij gemeenschappelijk een lange kreet uit, die niet al te hoog begonnen op dezelfde toonhoogte aanhoudt, dan in 'n neum van vele noten naar beneden schuift. Alsof zij klagen en wenen! 't Karakter van geheel de dans, die volgt, is er mee getekend.

De dans is stemmig en bedrukt. De voeten verzetten zich uiterst moeilijk. Geen ruwe sprongen, geen grote stappen. Langzaam opschuivend van links naar rechts, de linkervoet telkens naar de rechter trekkend, cirkelt de groep rond. Elke danser houdt de rechterhand op de linkerschouder van zijn buurman. De linkerhand draagt òf de koenaná met wespen, òf een voorwerp bij 't wespenvangen gebruikt. Gij ziet er 't bekken, waarin men de wespen opving, aarden potten en kommen, de kalebassen in kamina hangend, die 't water aanbrachten, de pijl-roerstokken, het bladmoes waarin nog wespen, enz.

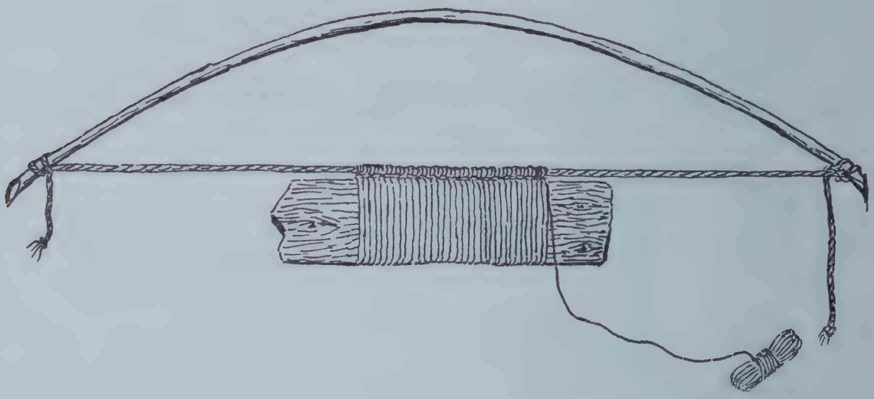

Rinkelende beenbanden. Vervaardiging: Het koord, waaraan de beenband gefabriceerd wordt en waarmee men de band later om het been wikkelt, wordt gespannen gehouden door een boog.

Van tijd tot tijd verandert de dans van „naast elkaar" in „achter elkaar" stappen; dan in één rij, in één cirkel, dan weer gesplitst in twee halve cirkels. Maar het karakter, uitgedrukt door het trage tempo van het ophalen en weer neerzetten van de voeten en de begeleidende zang, verandert niet.

Hun zang is droevig. De hoofdman zingt voor, het koor antwoordt. De zang klinkt meer als een fluisteren dan als een roepen: op zeer lage toon — een toon, die hun stem niet krachtvol, slechts zwak halen kan! En altijd dezelfde melodie, die ongestoord en zeker zich herhaalt, al maar door! Ook zonder begeleiding. Geen helle of doffe stoot van de fluit, geen gerinkel van beenbanden. De gezichten staan strak gericht naar de grond.

Wanneer dans en zang enige tijd hebben geduurd, opent zich de cirkel. De malakè-mannen treden toe en ontvangen hun koenaná. Stilzwijgend, stappend achter elkaar, keren zij terug naar het malakè-gebouw.

De dansers sluiten wederom de kring en dansen nog enige tijd. Het is, alsof er een dode in huis is. De roep van de aanvang, als geween, klinkt opnieuw en de ceremonie is geëindigd.

Het geheel maakt op ons de indruk, alsof de dansers, wier dans en gezang een spreken met de vóór hen staande malakè-mannen is, tot hen zeggen: „Wij weten, wat jij te doorstaan zal hebben. Wij voelen met je mee. Bedenk dit, wanneer je straks lijdt, wanneer wij om jouw welzijn je pijnigen!" *

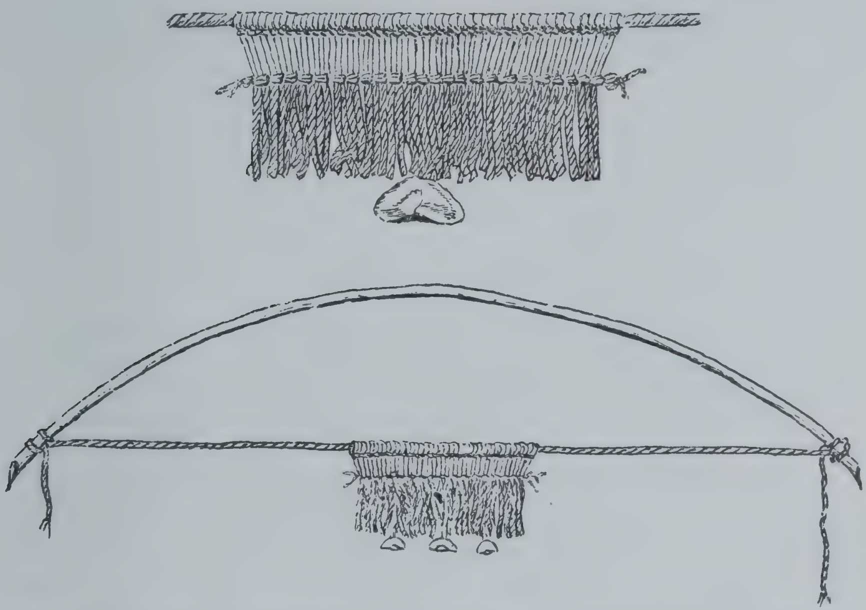

Rinkelende beenbanden. Vervaardiging: De rinkelende pitten worden onder aan de band bevestigd.

De malakè-patiënten worden ingeleid

Kort na bovengenoemde dans geleidt Namijei onder geroep van het volk, Toepiep, Tepepoetsche's zoon, naar 't plein. Een ander brengt een nieuw bankje aan. Toepiep zet zich er op neer. Een vierkante mat naast hem op de grond. Op de mat verschijnen verschillende versierselen.

Eén voor één worden allen met kleine tussenpozen onder geroep van het volk op het plein geleid. Zij zitten van elkander af, in een wijde cirkel rondom de dansplank.

* Hier zou ik willen wijzen op wat W. L. M. E. van Leeuwen zegt in zijn *Epiek en Lyriek* aangaande de „dodenklachten": „Ook in de doodenklachten wordt wel de oorsprong der poëzie gezocht (Böckel). Dit waren oorspronkelijk herhaalde kreten, op wisselende toonhoogte uitgestooten om het gemoed te bevrijden uit wanhoop en verlatenheid. Men vindt ze nog bij natuurvolken. . . ." (blz. 331).

Ieder wordt aangekleed. Om beide bovenarmen en om de benen heen, tussen knie en kuit, worden niet te brede repen barkrak-bast verschillende malen gewikkeld. Deze banden treden op als schokbrekers en opvangers van stoten. Men bevestigt immers om de armen, om elke arm één, twee stokjes, waar onder aan een touwtje bevestigd is, welke touwtjes een brede veren band dragen. Deze veren van de koningsgier, zwart en wit, tot een waaier sierlijk en stevig aaneengebonden, hangen achter het lijf neer en bengelen straks bij de dans regelmatig op en neer van links naar rechts en omgekeerd. De top van het stokje draagt enkele lange staartveren van de ara. Om de omwindselen onder de knie bindt men de rinkelende *kawai*-pitten. De barkrak-omwindingen beschermen arm en been tegen het steeds bewegende stokje en de harde, steeds opgeworpen en neervallende zaden.

Behoudens de gewone kamisa, die een ieder draagt, doet men hem een kleurige heupdoek om, die voor driekwart het lichaam omhult en bijna tot op de grond neervalt. Van voren een tweede, smallere doek van dezelfde kleur. Een brede katoenen heupband: een verzameling van tientallen katoenen draden. De olok, de feesthoed: een voorwaar schitterend tooisel met zijn rijke, sprekende kleuren van de rode ara, de groene papegaai, de geelborstige koejaké, de wit-donzige harpie (arend). Het driehoekig rugstuk met de veren uitsteeksels.

De linkerhand draagt de versierde fluit, de rechter de pijlrietstengel.

Wanneer de eerstaangekomene op het plein, Toepiep, aangekleed is, geleidt Namijei hem ten dans. Toepiep danst en fluit zelf er bij.

Wat nu onmiddellijk opvalt? Men is de treurdans van zoëven vergeten, men heeft het medelijden afgeschud. Alsof men de danser bespot! Men schreeuwt hem toe, lacht hem uit. Twee mannen lopen aan, elk met een grote, stijf gevlochten mat. Eén van hun matten is zelfs versleten, bemodderd; die was reeds weggeworpen. Zij houden die terzijde, hoog boven zijn hoofd uit. Keert Toepiep zich om: er staat plots een ander voor hem met een moetete vol kleinere bladeren, tasbladeren of aan stukken gesneden grotere bladeren en werpt er aanhoudend enkele voor zijn voeten, als om hem het dansen te bemoeilijken, alles onder luid geroep.

De tweede danser verschijnt. Zodra hij danst, treedt men ook op hem toe met matten en werpt ook voor hem bladeren neer. Geleidelijk aan dansen allen. De kinderen doen aan de bespotting mee. Regenschermen, uit bladeren gevlochten, houdt men de dansers voor, vuurwaaiers, wat men maar ter hand krijgen kan. Repen bast werpt men voor hun voeten.

De dans duurt lang. Er is geen gezang bij, alleen fluiten.

Na enige tijd dansen allen op een rij naast elkaar op de plank. De tamoesji van 't dorp, Janamali, doet nu ook mee en danst op de hoek. Zij blijven op de plank en dit geeft de toeschouwers gelegenheid op weer andere wijze te plagen en te spotten. Men draagt kalebassen vol kasjiri aan. De verleider houdt de kasjiri tot dicht bij de mond van de danser.... Hij nodigt uit tot drinken, doch zal hem de dronk niet geven. Hij draait de kom om en om voor zijn ogen. Dan hurkt hij voor hem neer, onmiddellijk voor zijn voeten en drinkt, heft de kom weer even naar hem op en nodigt uit, doch drinkt wederom zelf.

Men verlaat eindelijk de plank en cirkelt er omheen. Een nieuw soort

dans: men danst op de hielen, waarbij de knieën diep doorzakken. De bespotting houdt nu op; men ziet toe. De versierselen, de kleurrijkdom komen nu tot hun recht. Een dans, fantastisch schoon, voor het oog een ware betovering!

Wanaloe, het malakè-meisje, danst mee. Het is nog niet opgesmukt. Het sluit zich bij één van de mannen aan. Het wordt als één met hem. Het neemt de pijlriet-stengel van hem over, zodat rechterarm en hand van de man vrij zijn. Hij legt deze hand nu op de rechterschouder van het meisje. Het meisje draagt in de rechterhand de stengel, de linker slaat zij om 't middel van de man. Ook wanneer men „achter" elkaar danst, blijft het meisje „naast" hem.

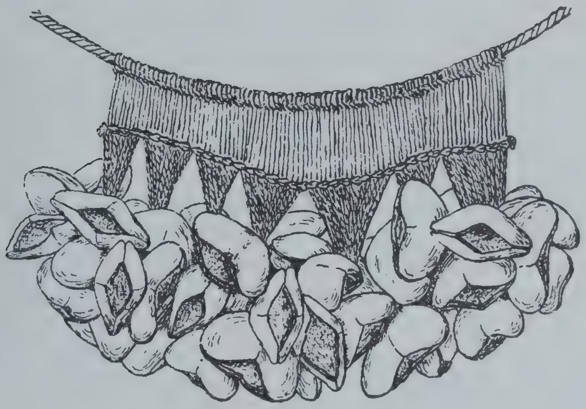

Rinkelende beenbanden. De voltooide beenband.

In de loop van de nacht (ik merk dat nu reeds op), zag ik dat het meisje van de ene man naar de andere ging en ook dat de man niet meer de arm legde over de schouders van 't meisje, wat voor haar zeer vermoeiend was, maar om 't middel, wat vermoeiend was voor hem, een steun echter voor haar. Om het kwartier verwisselde zij van partner.

Na het afleggen van de versierselen keren allen onder het geroep van het volk, de rietstengel in de hand, naar het malakè-gebouw terug.

De reiniging

Kort nadat de malakè-patiënten deze voorproef hebben doorstaan, na de eerste kennismaking met wat hun te wachten staat, trekken allen naar

de rivier. Zij lopen in een draf achter elkander. Geroep van 't volk vergezelt hen. Zij duikelen de een na de ander van de hoge oever af het water in. Rietstengel en lendendoek blijven aan wal. Wanneer zij weer op het droge komen, staan de vrouwen klaar met kalebassen, waarin een zwart vocht. De mannen, die met de handen het lichaam bedekt houden, worden door de vrouwen met dit vocht ingesmeerd over het gehele lichaam. Ook de haren krijgen hun deel. Niet oppervlakkig, maar men wendt en splitst ze en wil het vocht overal doen doordringen. Het vocht is water, waarin men het verkoolde uitsteeksel van de banaantros voor zover mogelijk heeft opgelost. De bedoeling moet zijn: elk spoor van koesoewe, dat nog op het lichaam zit, los te krijgen en te verwijderen. Dan volgt een nieuwe onderdompeling en wassing in de rivier waarop allen, de pijlstengel in de hand, onder 't roepen van 't volk, op een draf teruggaan naar 't malakè-gebouw.

Het meisje en de vrouw zag ik aan de rivierkant niet.

De aankleding

Er zijn met alles wat ik tot nu toe mededeelde ongeveer drie uren gemoeid geweest. Het is thans 4 uur. Voor het duister invalt zullen de malakè-mannen op de dansplank moeten staan voor de grote, onafgebroken, nachtelijke dans. Er valt dus geen tijd te verliezen.

Het aankleden, het optooien, het opsmukken vangt aan.

Deze tweede aankleding, want de eerste was behalve een gedeeltelijke ook slechts een tijdelijke, geschiedt in een groot kamp nabij het malakègebouw. Dezelfde sieraden van zoëven verschijnen natuurlijk ook thans wederom: de olok vooreerst op het hoofd, het rugstuk met de veren uitsteeksels, de lange, kleurige heupdoek, de kawai die rinkelen, de brede band veren van de koningsgier, de ara-veren langs de bovenarmen.

Maar opdat bij de lange dans, die nu volgt, de olok vast op 't hoofd zit en de haren de danser niet belemmeren, snijdt men, alvorens de olok op 't hoofd te bevestigen, de voorhoofdsharen weg en bindt de overige haren tot één bundel op de rug tezamen.

Maar de kralen snoeren ontbraken nog. Die verschijnen nu. Snoeren rondom de polsen, rondom het been boven de enkel! Dwarssnoeren! De snoeren nl. dalend van de rechterschouder dwars over de borst en opgaand onder de linkerarm door langs de rug naar de rechterschouder; idem de dwarssnoeren ter andere zijde, die afdalen van de linkerschouder. Gehele bundels kruisen elkaar op borst en rug. Halssnoeren: een gewicht van verschillende kilo's belemmert hun ademhaling. Toepiep droeg snoeren van mooie, kunstig aaneengeregen witte knopen. De dokter fluisterde hij in 't oor, dat de snoeren hem knelden. Maar vermindering ervan wilde hij niet.

Maar toen droeg men maar één heupband: de akawali, bestaande uit een zestigtal katoenen draden. De akawali, eer nauw dan wijd, wordt om het lijf gehaald en van voren aangetrokken en vastgeknoopt. Vijf tot zes van die banden of bossen windt men thans om de heupen, zodat zij op de rug tamelijk hoog liggen. Zij moeten de danser goeddoen en hem een heup- en ruggesteun zijn. Bij enkelen bestaat de bovenste akawali uit draden, gedraaid uit 't zwarte haar van de kwatta.

Dan verschijnen nog talrijke bossen katoen — ik weet niet hoe die sieraden te noemen — elke bos bestaande uit een dertigtal draden, spiraalsgewijs losjes in elkaar gedraaid. Zij werden bevestigd aan de armen, aan de snoeren hangend over de borst. Spiegeltjes nog en koperen belletjes!

Ook het meisje wordt opgesmukt, minder dan de mannen: iets waarmede zij eigenlijk blij zou moeten zijn! Want die opsmuk, die pralerij wordt duur betaald. Welk een hinderlijk, afmattend beletsel bij de dans! Maar haar hoofdtooisel, eenvoudiger van vorm, is aantrekkelijk en werkelijk mooi.

Aanvang van de nachtelijke dans

De dans kan nu beginnen.

Als om de patiënten er aan te herinneren, waarom al die opsmuk, waarom de komende nachtelijke dans, brengt men een ieder — na hem uit 't kamp op het plein te hebben geleid, alwaar hij neerzit op het bankje — zijn koenaná met wespen of mieren.

Zij treden met de koenaná op de plank toe en beginnen de dans. Maar de plank verlaten zij onmiddellijk en begeven zich, in rij achter elkander dansend, naar de rivier. De beschermer gaat naast zijn beschermeling mee en draagt de pijlrietstengel. Hier, verwijderd van het plein, buiten de kampen, het gelaat naar de rivier gewend, een ieder op zijn plek, danst men geruime tijd, de fluit waarop men blaast in de linker, de koenaná in de rechterhand. De vastgeklemde wespen moeten door dit schudden en dit plotseling, regelmatig terugkerend schokken wel razend worden.

Wanneer zij na enige tijd al dansend zijn teruggekeerd naar de plank, wordt hun de koenaná met wespen weer afgenomen en de eigenlijke dans vangt aan.

Ik vraag mij af: waarom dat trekken met de wespen naar de rivier? Ook in de nacht herhaalt men deze ceremonie nog éénmaal. Waarom de bevolking ontlopen en geruime tijd als in de eenzaamheid gedanst?

Jacht en visserij zijn twee begrippen. Maar wanneer men een Wajana zou vragen of hij met pijl en boog zijn prooi treffen kan, dan is 't toch de vraag, wat de Wajana onder prooi zal verstaan: een vis in 't water of wel een vogel, een wild in 't bos. Voor beide gebruikt hij zijn pijl, in beide gaat hij gelijkelijk op. Hij besteedt wellicht meer tijd aan 't schieten van vis dan aan 't schieten van wild. Voor ons — spreekt men over pijl en boog — rijst de idee van wild in 't bos. De Wajana echter verbindt aan zijn pijl evenzeer de gedachte van een vis als van wild. En jager èn visser, in zoverre zij met pijl en boog optreden, zijn één begrip. Eén zelfde kunde wordt voor beide beroepen of — als ge wilt — voor 't éne beroep vereist.

Wil men dan wellicht, nu men pijnen zal doorstaan om een goed jager (of, wat voor de Wajana hetzelfde is: een goed visser) te worden, door dit dansen met de wespen nabij de rivier deze er bij betrekken? Wil men er mede te kennen geven, dat men èn te land èn te water vaardig wil worden in 't hanteren van de boog? Of wil men, door de betrekkelijke eenzaamheid op te zoeken; door de patiënten aan verwanten, vrienden en kennissen voor een ogenblik te onttrekken; door hen een tijd over te laten met enkel de wespen als gezel; wil men hen aldus helpen zich beter in te denken,

waartoe zij besloten hebben, welke betekenis de nacht voor hen heeft, welke betekenis vooral de proef in de vroege morgen?

Ik weet het niet.

De nachtelijke dans

De vier hoofdmannen van de Litani zijn allen aanwezig. Wie hunner heeft de leiding?

Janamali, de tamoesji van het dorp, danst mee en ondergaat zelf gedeeltelijk de proef. Namijei, de tamoesji van oud-Taponte, is de beschermer van Toepiep, zijn vrouw's broer. Van de twee overigen is Wapotimiet, de tamoesji van het hoogst gelegen dorp, wel de oudste, maar Malaitawa, de tamoesji van het naaste dorp, is in deze zaken de meest bedrevene. Malaitawa heeft de leiding. Hij zit met enkele andere oude mannen op een klein bankje voor de dansers. Hij deelt de bevelen uit. Wanneer hij niet spreekt, zingt hij op zachte toon het danslied. Gij kunt niet in zijn nabijheid komen of gij hoort dat zachte zingen, de gehele nacht door.

Omstreeks 8 uur begint het te regenen. Onmiddellijk springen de beschermers toe en nemen de dansers de hoge olok van het hoofd. (Bij een dergelijke inmenging staat de danser niet stil, maar danst – zij het met lichtere bewegingen – altijd door. Alleen wanneer de helper niet klaarkomt, wanneer hij b.v. bij het stukgaan of los en verward geraken van iets de zaak ter plaatse niet herstellen kan, geleidt hij de danser uit de rij en doet hem zolang neerzitten op een bankje.) Zij dansen in rij naar het grote kamp en zetten daarbinnen de dans voort zonder enige verpozing. De regen trekt voorbij, de dansers treden naar buiten en gaan al dansend wederom naar de plank.

Gelijk ik ook elders vaak opmerkte onder het vrije Indianenvolk: een ieder is vrij en blijft altijd vrij te doen wat hij verkiest. Te midden van de meest ernstige gebeurtenissen gaat deze of gene met eigen banale of vulgaire dingen door. Niemand, die er aanstoot aan neemt, al strijdt het volgens ons met de ernst der plaats of der zaak.

Ik sta achter Malaitawa. Tussen de tamoesji en de dansers komt Maifat aangekropen op handen en voeten. Hij fluit van tijd tot tijd gelijk de kapoewa. Om het duidelijker te doen zien dat hij een kapoewa is, bijt hij op suikerriet-bladeren. De honden zitten hem op de hielen: een troep begerige jongens, die blaffen en op hem springen! Meerdere kapoewa's lopen rond. De honden hebben druk werk. De jagers schieten pijlen op hen af, pijlen van kinder- of speelbogen!! Maar na het neerstorten, wanneer de jager het wild wil wegdragen, schijnen de kapoewa's te herleven. Ik zag een kapoewa, die twee mannen eerst na lang worstelen konden overmannen. Een werkelijk sterke man! Ze leggen de geschoten en bedwongen buit voor de voeten van Malaitawa.

Een tijd later kruipt er een tamandoea over de ruimte tussen dansers en ons. Twee, drie lange palmbladeren op de rug gebonden geven de noodzakelijke lengte; de prasara-bezem vooraan onder het blad ter plaatse van de snuit naar links en rechts slingerend, stelt de lange snuit voor. Een klein kind, dat onder een eigen palmblad wegschuilt, is vastgebonden op

13 Lijkverbranding. Painawari zegt: Als een vogel in zijn nest zit de dode in het hout van de brandstapel.

14 Lijkverbranding. Merk de gereedschappen op van de dode op de brandstapel: kasavepers, zeef en waterkalebas. Ter zijde de treurende echtgenoot.

15 Oerali-gif. De ene hand houdt het pijlriet, de andere besmeert de danser (zie p. 81).

16 Oerali-gif. Na elke aanbrenging van gif (men besmeert 20 tot 30 keer) steekt men het pijlriet schuins in de grond, de punten boven het vuur. Opdat het gif opdroge.

zijn rug. Een tamandoea met jong! Een golvende lijn, door het telkens zich oprichten en weer neergaan van het vóóreinde, vormen mens en palmbladeren in hun hortende gang: de tamandoea-gang. De jager trekt aan de staart, de tamandoea keert zich grommend om; de jager vlucht. Straks draagt de jager op zijn rug de buit aan, tamandoea èn jong, en je lacht, als die drie mensen en toch één, je zo voorbijschuiven.

Maifat is een eerste clown. Zijn mimiek en actie verbetert geen geciviliseerde. Een oude vrouw strompelt nader (het is Maifat), geleid door Namijei. „Vrouwtje, wie ben je?" – „Ik ben een vrouw der Wajarikoele's." „Wat kom je hier doen?" „Ik kom zien of de Wajana's goed dansen kunnen." Zij spreekt, alsof zij niet één tand in de mond heeft en het danslied, dat zij neuriet, raakt kant noch wal.

Een grijsaard verschijnt. Dotten witte katoen, hier en daar tegen de kin geplakt, geven de indruk van een door de ouderdom wit geworden baard. Het hoofd zakt voorover, de romp is gebogen, de gang moeilijk. Maifat, want hij is de oude tamoesji, het grote opperhoofd, voor wie de mensen van het dorp thans dansen, steunt op een pijlrietstengel als op een stok. Zijn dienaren snellen toe. Een bankje schuiven zij aan. Wanneer hij zich er op neergezet heeft, staan anderen reeds klaar met kralen snoeren, welke zij met groot vertoon hem één voor één omhangen. Een jonge spruit van de pinapalm losgeklopt in een bos zachte repen, stopt men hem in de hand. Hij slaat er een hond mee, voor zijn zetel gebracht: teken van zijn waardigheid, van zijn macht! Hij ziet dan naar de dans en de dansers. Hij ziet toe met kritische geest, knikt en maakt aanmerkingen die ik niet versta. Die echter inslaan, want de Wajana's lachen en hebben pret.

Dat alles – gelijk reeds gezegd – geschiedt op de ruimte tussen de dansers en de leider van de dans, de tamoesji Malaitawa.... geschiedt voor de voeten van Malaitawa. Malaitawa schijnt er geen aandacht aan te schenken, keurt niet af, niet goed. Hij ziet naar de dansers. Onverstoord neuriet hij het lied, de melodie, passend bij de dans van het ogenblik.

Maar.... zouden al die vermakelijkheden en komische voorstellingen plaatshebben om de omstanders, of omwille van de dansers? Zouden zij niet kunnen dienen om de dansers een afleiding te verschaffen, hen te helpen de lange, zware uren van de nacht lichter en sneller door te komen? Want van een vermeerderen van hun last, van een verder plagen of bespotten is thans geen sprake meer. Integendeel!

Telkens ziet men een jongeman opduiken met een grote, vierkante mat en postvatten voor deze dan voor gene danser. De mat snel op en neer halend wuift hij de danser verkwikkende, afkoelende wind toe. Ik zie ook Alitoewa, de vriend van Kaitawali, de éénoog, aan 't werk. Hij gebruikt een vuurwaaier. Gedurende deze nacht laat hij zijn vriend niet in de steek, maar wuift hem toe en helpt hem zoveel hij bij machte is. Ik zie hem heengaan, doch onmiddellijk terugkeren met een bankje. Hij zet er zich neer, vlak vóór Kaitawali's voeten, alsof er geen andere mensen noch andere dingen in de buurt zijn. Hij wuift met de waaier, of kijkt stilzittend omhoog, recht in Kaitawali's gelaat. Het treft je.

Wanaloe, het meisje, behoeft niet op de fluit te blazen. Toch kan zij

haast niet meer. De voeten lichten zich nauwelijks of in 't geheel niet meer van de grond op.

Om elf uur treedt de oudere vrouw, haar moeder, te midden der dansers. Ik vermoed dat men omwille van haar zwakte haar deze tegemoetkoming deed. Zij bezat hoegenaamd niets. Anderen leenden haar kralen snoeren, die men te voren van een kenteken voorzag. Ook zij wordt als één met de mannelijke danser. Zij neemt diens pijlrietstengel over in haar rechterhand.

Uit het meedoen van deze vrouw alléén reeds, waartoe geen enkele verplichting bestaat en dat zij geheel uit vrije keuze doet, kan men duidelijk zien hoe hoge dunk men van deze proef heeft. Men stelt er een vast vertrouwen in als in een godsdienstige oefening. Voor ons is haar meedoen even zo goed als dat van haar dochter barbaars en wreed. Beiden schijnen tuberculeus en zijn vermagerd, verzwakt en onderkomen. Deze nacht is wellicht haar ondergang. Deze nacht — veronderstelt echter de oude vrouw — is haar redding.

In de rondte van het plein heeft men dikke stokken in de grond gestoken. Hangmatten bindt men er tussen. Een krans van hangmatten rondom! Velen liggen er in en zien vanuit de hangmat toe. Zijn de kinderen al weggetrokken, de belangstelling van de groteren blijft. Hoog boven de klankvolle fluiten uit, boven het geklingel van de belletjes, het gerinkel van de zaden, de holle, achtvoudige stap op de resonerende plank, klinkt hun hoge, lang aangehouden kreet. De kreten zijn soms niet van de lucht *.

Te middernacht zijn het altijd de vrouwen, die ik de dansers — die nu reeds zeven uren aan één stuk zonder een seconde verpozing dansen — met de grote matten wind zie toewuiven. Wanaloe — zou men zeggen — zakt zo aanstonds in elkaar. Men kan het niet langer aanzien.

De dans geschiedt niet altijd op de plank. Soms verlaten vier hunner de rij. Zij beschrijven al dansend een langwerpig vierkant rondom de plank, waarbij zij dan op elk der vier hoeken of elders, waar meer toeschouwers staan, enkele ogenblikken vertoeven, sierlijk dansend tegenover elkaar in tegenovergestelde bewegingen (schitterend schouwspel), waarna zij dan optrekken naar de volgende hoek of de volgende groep toeschouwers, dezelfde tegenovergestelde dansbewegingen van zoëven herhalend. Bij één dezer gelegenheden laat de partner, zodra hij de plank verlaten heeft, het meisje voorzichtig neer op een daar leeg staand bankje en danst alleen verder. „Wanaloe kan zelfs niet meer zitten", merkt de dokter op. De dokter tracht nog het meisje uit de rij te doen verwijderen. Doch van onze angst begrijpen en gevoelen de mensen hoegenaamd niets. Wanaloe rust een poos en danst opnieuw.

Eerste herinnering aan de wespen

Wanneer na middernacht de haan begint te kraaien, mogen de dansers drinken. Men laat hen dan zelfs veel drinken, opdat zij — vermoed ik — de pijn minder voelen.

* Zie de voetnoot op blz. 75.

Die tijd nadert. Te voren echter herinnert men hen aan wat hun te wachten staat. Daarom wordt vóór het hanengekraai de zinrijke dans herhaald van de wespenhalers. Deze verschijnen dus op het plein, mannen zowel als vrouwen. De acht malakè-dansers sluiten zich bij hen aan. Eveneens de beschermers, in zoverre zij zich niet reeds bij de wespenhalers bevinden. De rij dansers telt thans 21 mensen.

Men verlaat de plank en danst als vroeger (dans van de wespenhalers) reeds aangegeven. Geen zwaar gestamp meer met de voet!.... De holle klank der plank is verstomd.... De kawai's alleen rinkelen. De fluiten zwijgen. Het is alsof er een stilte neerviel, het kawai-gerinkel en het lage gezang ten spijt. Malaitawa, de tamoesji, zingt voor, het koor antwoordt. Die regelmatige, voorzichtige voetenopheffing der eenentwintig, die zwak klinkende maar onvermoeide stem van de tamoesji-voorzanger, de lage, vermoeiende toon der het refrein zingende dansers, de stramme gezichten; het medeleven en medevoelen van het volk, thans aanhoudend zich uitend, nu uit de omstanders, dan uit een kamp: de lang gerekte op één toon volgehouden kreet. Het treft u in merg en been.

Weer dansen de acht op de plank. Met ziet vrouwen kasjiri aandragen. Deze of gene staat een ogenblik stil en drinkt. Het meisje drinkt ook, of liever: twee mannen sporen haar aan te drinken. Zij tracht het, doch braakt het onmiddellijk weer uit....

Naast de kleine éénogige staat de moeder. De kleine houdt maar met moeite stand. De moeder blijft hem aanmoedigen.

Tweede herinnering aan de wespen

De wespen zelve voert men ten tonele.

Dezelfde ceremonie, waarmede men de nachtelijke dans aanving — waarover ik reeds schreef — wordt herhaald. Dansend in een rij achter elkaar trekt men wederom naar de rivier. De oudere vrouw en haar dochter, Wanaloe, trekken niet mee.

Elke patiënt draagt, gelijk toen, in de rechterhand de koenaná, waarin de vastgeklemde wespen. Alleen Kaitawali onder hen, de éénoog, is uitgeput en schijnt ontmoedigd. Santé, een jeugdige Wajana van de Jari, zijn beschermer, heeft de koenaná overgenomen. Al de tijd, dat men daar, 't gelaat naar de rivier gericht, op dezelfde plek te dansen staat, zie ik zowel de Jari-Wajana aan de ene als de moeder aan de andere zijde van de jongen staan en hem aanmoedigen en aansporen vol te houden en door te zetten tot het einde toe.

Wanneer men teruggekeerd op de plank de koenaná's met wespen afgeeft, is dit gedeelte van de plechtigheid wederom geëindigd.

Het drinkgelag

Het zal tussen twee en drie uur zijn in de nacht, wanneer het drinkgelag aanvangt.

Een rij kleine bankjes wordt in een grote boog geplaatst, een weinig van de dansplaats verwijderd. Wanneer de dansers zich op de bankjes

neerzetten, hebben zij de rug gekeerd naar plein en dansplaats en de vrije ruimte voor zich. Dit laatste is wel nodig.

Vrouwen brengen kasjiri aan.

Zodra de eerste danser, zittend op de hoek, de kalebas ontvangen en in één haal leeggedronken heeft, braakt hij onmiddellijk het gedronkene weer uit. Dit herhaalt zich met de tweede en de derde kalebas, welke men hem aanbrengt.

Zó doen allen!

Een kwartier — vermoed ik — duurt dit vreemde drinkgelag.

Intussen hebben verwanten, gelijk de vader van Toepiep of beschermers der patiënten, gelijk Namijei en Santé en enkele anderen, totaal een tiental mannen, de voornaamste sieraden, welke de patiënten vóór het drinkgelag aflegden: de olok en de versierde pijlrietstengel, overgenomen en zetten zij, tezamen met de tamoesji Janamali, die voortdansen bleef, de dans op de plank voort.

Tot de malakè-dansers weer optreden.

De overgang van de plaatsvervangers naar de malakè-dansers valt op. Niet direkt verwijderen zij zich. Zij doen nl. al dansend de voornaamste sieraden, waaronder vooral de olok, af en dansen dan, die voorwerpen in de hand houdend, nog geruime tijd door. Eerst dan geven zij ze de malakè-dansers terug en tooien hen er mee.

Laatste dans vóór de proef

Welke is de uitwerking van de drank?

Dat zij zich dronken hebben gedronken, is absoluut uitgesloten. De van kasjiri (gegiste drank van de bittere kasave) dronken Indiaan waggelt op zijn benen en, vindt hij niet bijtijds zijn hangmat, dan slaat hij tegen de grond. De malakè-patiënten echter hebben door het drinkgelag gewonnen. Al hun krachten zijn als bij toverslag teruggekeerd, vernieuwd. Zelfs Kaitawali, de éénoog, die geheel òp was, en Toepiep, Tepepoetsche's zoon, die insgelijks blijken van afmatting begon te geven, zijn weer fris, zó fris zelfs als begonnen zij nu eerst de dans, welke opmontering tot het laatst hen bijblijft.

Tot het bijblijven van de opgewektheid werken overigens de omstanders mede. Hebben zij tot nu toe belangstelling getoond, zij mengden zich toch niet in het doen en laten van de dansers. Maar zo is 't nu niet meer. Zij leven nu met de dansers mee, zitten of liggen niet meer in hun hangmatten, maar staan om hen henen, zien gespannen toe en moedigen aan. Elk ogenblik schalt de luide roep: *„Keike! Keike!”* d.i.: „Goed zo! Flinker aan nog! Vooruit!”

En tòch hebben de dansenden het tempo reeds verdubbeld. Dat twee van hen voortdansen op de plank — voor de anderen de ruimte, de vlakte! Als pijlen uit de boog schieten zij van de éne hoek van 't vierkant naar de andere. De jongens Kaitawali en Toepiep herken je niet meer. Je kijkt vol bewondering naar hen. Zij staan nu voor je: één kleurenweelde, die op en neer deinend springt en speelt voor je oog! Zie de vlugge gang van de jeugdige voeten! De rinkelende benen kennen geen rust.... Hun jagende

fluiten jagen hen nog op.... Wèg zijn ze! Pakira's, wegschietend in 't bos!

„Keike! Keike! Fiks aan! Mannen, vooruit!"

Gedienstige vrouwen zetten zich hier en daar op een open plek, gemakkelijk bereikbaar, neder, hurkend op de grond! Een schotel met kasjiri! Een reeds gevulde kalebas een weinig geschoven naar voren! Wachtend.... wachtend geduldig, dat een danser kome en drinke.... En weer vult zij de kalebas en wacht, spreekt niet, wacht....

„Keike! Keike! Houdt vol! Flinker, mannen, zij de dans!"

De wespenproef

Ik heb Malaitawa, de tamoesji, herhaaldelijk zich zien omwenden en naar de hemel, het oosten zien kijken. Velen zien naar 't oosten; zij spreken met elkander. De oostelijke hemel wordt toch licht.... Is dat geen „lichtvlakte", zij het dan zwak licht — licht van de nog verre, maar toch reeds komende zon?

Zonder dat ik het bemerk, is men reeds overgegaan tot het toedienen van de wespenproef.

Door het onoverzichtelijke van 't geheel, vanwege het verspreid dansen der meesten rondom de plank; vanwege het heftige dansen van de jongeren vooral, die in hun snelle, rijk wisselende bewegingen onweerstaanbaar de ogen tot zich trekken, is het mij ontgaan.

Ik zie nu, even terzijde van de dansplaats, Kaitawali, ontdaan van zijn sieraden, hoofd en borst een weinig naar achteren gehaald en deze steunend op de borst van een achter hem staande man.... gereed voor de proef. De oude vrouw treedt toe en legt de koenaná met vurige mieren hem op de blote borst. Ik noem de mieren „vurig", want haar angel is als een vurige priem, die in 't vlees gestoken wordt.

Ontzettend, zoals de jongen te keer gaat! Geroep, gehuil dat 't gehele plein overdekt! Vier mannen kunnen hem amper bedwingen. Terwijl twee hunner hem bij armen en schouders houden, grijpen twee anderen hem bij de voeten en lichten hem op, van de grond af. Hangend boven de aarde ondergaat hij de marteling. Deel voor deel van 't lichaam, zowel boven als beneden, wordt „bestoken". Langzaam en waardig legt de vrouw de mat met drie- à vierhonderd in 't nauw gebrachte, getergde mieren op 't vlees en laat haar voldoende er op rusten, dat de mieren tijd en gelegenheid krijgen voor haar luguber werk....

Wanneer de marteling voltrokken is en men de jongen wegdraagt naar het malakè-gebouw, waar zijn hangmat hangt, is hij stil. Geen geluid laat hij horen. Hij is buiten kennis....

Men begint reeds met Wanaloe.

Zij — gelijk al de volgenden — wordt behandeld met wespen. Maar zodra de vrouw de wespen haar op de borst legt, valt Wanaloe in zwijm. Het arme meisje ondergaat de gehele proef in stilte. Men draagt haar weg. Stijf als een plank ligt zij in de armen van een Indiaan.

Ik vermoed nu, dat men een dergelijke uitslag bij Kaitawali en Wanaloe had verwacht. Kaitawali, de elfjarige jongen, is niet robuust, niet gezet,

eer tenger dan sterk en Wanaloe schijnt tuberculeus te zijn, is mager en zwak, om welke reden men het eerst met hen aanving, bruusk en zonder inleiding of aankondiging. Bij de overigen geschiedt dat zo niet. Zelfs wij, die de dans en de wespen-toediening voor 't eerst zien en niet op de hoogte zijn, merken dat.

Toepiep is aan de beurt.

Toepiep, een breedgeschouderde jongen, met ogen die brutaal het leven inkijken, met moed in 't hart.

Terwijl de dans ongestoord voortgaat, hebben vijf mannen, waaronder Toepiep, zich afgezonderd. Zij dansen gevijven op een plek, dicht bij de plaats waar Toepiep's bankje staat. Toepiep geraakt geleidelijk in hun midden, een ingeslotene: het middelpunt van de dansende cirkel. Een poos dansen zij in deze stand door. Dan buigt plotseling één van de vier zich naar Toepiep toe. Je hoort dat hij hem toespreekt. De dans wordt intussen niet onderbroken. De woorden zijn sterk gearticuleerd. Hij spreekt ze Toepiep toe, zijn gelaat dicht bij Toepiep's gelaat. Alsof niet één woord verloren mag gaan! Ongetwijfeld herinnert hij hem er aan, hoe een man zich gedraagt, wat zijn ouders, wat allen van hem verwachten. Hij zal de proef doorstaan als een man. Hij is toch een man? Dan wenden de vier in een snelle haal zich van hem af en dansen verder, alsof er geen Toepiep meer bestond. Hij kent zijn plicht, zij de hunne....

Ook Toepiep, nadat men hem, gezeten op het bankje, van zijn sieraden heeft ontdaan, haalt men, zodra hij opstaat en gereed is, hoofd en borst achterover. Hoofd en borst steunend op de borst van een achter hem staande man. Maar wanneer de vrouw de koenaná met wespen op hem legt, houdt een van de mannen zijn hand tegen Toepiep's kin en sluit hem zo de mond dicht, dat hij nòch roepen, nòch huilen kan. Namijei, de beschermer, en Tepepoetsche, de vader springen toe en protesteren. Zij protesteren, als ware het een afspraak, beiden gezamenlijk, beiden onmiddellijk: „Weg met die hand! Neem de hand weg!" Hetgeen geschiedt.

Toepiep roept niet. Niet het geringste geluid komt er uit keel of mond. Hij verroert zich evenmin. Geen enkele weerstand biedt hij! Rustig en bedaard vervolgt de vrouw het werk. Elk deel van het lichaam behandelt zij. Toepiep, de jongen nog, staat ongevoelig als een stuk steen, waarin men geen naald steken kan, waarop de scherpe snee van een mes geen vat heeft. De wespen boren vergeefs één voor één de venijnige angel in 't vlees.... Toepiep weerstaat alles.

Namijei en Tepepoetsche zijn gelukkig.

Al de mannen, ook de oudere vrouw, ondergaan aldus de proef. Van geen enkele gaat er een kreet op, geen zwakke zucht wordt gehoord.

Painawari is zelfs niet tevreden met de volle proef te doorstaan, de volle behandeling. Hij wenst meer. Hij laat zich na afloop de mat met wespen eenvoudig op de borst vastbinden en springt aldus op de dansplank toe en danst verder, eerst met het gezicht naar déze zijde, dan naar de andere zijde van het plein gericht.

Wanneer de mat hem afgenomen wordt en hij gaan kan, loopt hij — gelijk ieder doet — éénmaal het plein rond. De vrouwen zorgen dat daar altijd één of meer kalebassen gevuld met kasjiri op de grond staan. Paina-

wari hurkt bij een kalebas neer, drinkt ze leeg en snelt naar 't malakè-gebouw.

Terzelfder tijd snelt uit een nabijzijnd kamp een vrouw toe, insgelijks naar het malakè-gebouw. Het is Painawari's vrouw, die haar man hulp wil verlenen en bijstaan.

Intussen danst Janamali alleen ongestoord voort op de dansplank. Hij, de tamoesji van het dorp, is de énige die nog overblijft. Hij zal het laatst de proef ondergaan.

Een naïef tafereeltje grijpt er echter eerst plaats. Het zoontje van de piai (de man, die bij de Feti-kreek ons vertelde), een kind nog van niet meer dan 4 jaar, een broerskind van Janamali, is uit de omstanders naar voren gelopen en danst naast zijn oom op de dansplank. Hij danst met ernstig gelaat en danst de dansen correct. Hij draagt geen enkel sieraad. Doch daar brengt men hem een kleine olok, een kleine feesthoed. Eerst valt deze wel af, maar eindelijk zit hij en blijft verder vast op 't hoofd. Allen zien toe en genieten. Het is niet een ogenblik „optreden" — gelijk kinderen vaak doen — waarop een onmiddellijk zich beschaamd terugtrekken volgt. Het kind danst door. Janamali matigt nu de forse mannenstap, dat de plank niet te sterk opveert. De tamoesji van 't dorp, de ouderling, de hoofdman, die aanstonds zonder gelaatsverwringing de wespen dulden zal op 't lijf, de màn.... en het zwakke kind!

Nu het kind zo dapper danst, nodigt Janamali met blik en gebaar de kleine uit tot de sierlijke „hoek-dansen", de dansen op één van de vier hoeken van het langwerpige vierkant, waarbij twee personen of twee groepen van personen op de hoek een tijd pozen, dansend tegenover elkaar en elk in een tegenovergestelde richting zich bewegend van zijn overbuur. Maar de kleine, op de hoek gekomen, verstaat deze dans nog niet, loopt van Janamali weg en danst verder. De toeschouwers glimlachen. En de tamoesji, geduldig en waardig, probeert het op een andere hoek opnieuw, evenmin met succes.

Doch de tijd is daar. De zon staat al boven de kim. Ook Janamali ontdoet zich van zijn sieraden. Doch hij wil niet gesteund worden door achter hem staande mannen. Zijn vrouw brengt pijl en boog aan. Hij neemt boog en bundel pijlen ter hand, strekt de arm dan ver vooruit. Boog en pijlen staan geplant in de grond. Zó, met vooruitgestrekte arm, de wapenen gekneld in de hand, het hoofd hoog opgericht, wacht hij de vrouw met de koenaná af. De vrouw staat reeds voor hem. Zij legt de mat op de bovenarm, daalt dan langzaam af tot beneden, de arm in de rondte overal met de wespen bestokend. Tot driemaal toe gaat zij deze zelfde langzame gang. Wij staan dicht bij Janamali. Hij kijkt niet naar de arm, noch naar de wespen, noch naar de vrouw; hij kijkt naar ons en naar anderen in de omgeving, hij praat, niet luidruchtig echter, maar kalm, een stille lach op het gelaat. Zo behandelt de vrouw de andere arm. Janamali staat daar alsof er niets met hem plaats grijpt, of niet hij het is, maar een ander, die men de wespen oplegt. Dan kijkt de vrouw haar zoon in de ogen — want de oude vrouw, die de wespen oplegt, is Janamali's moeder — en vraagt of zij zal doorgaan. Janamali knikt van ja. De moeder bewerkt de borst, de rug

en elk deel van beide, zorgvuldig overal de wespen langzaam tegenaan drukkend.

Janamali lacht ook nu nog, gelijk te voren. Hij geeft boog en pijlen terug aan zijn vrouw en loopt de rondte af over het plein. De vrouwen hebben er verschillende kalebassen met kasjiri neergezet. Hij drinkt ze alle leeg. Waren er meer geweest, hij dronk ongetwijfeld ook die leeg....

Men staat versteld over zulk een uithoudingsvermogen, zelfbedwang en besef van eigenwaarde, van mannelijke waardigheid!

De morgen na de plechtigheid

In de loop van de morgen gaan wij, de dokter en ik, naar de malakè-patiënten kijken. Ze liggen allen in 't malakè-gebouw, uitgestrekt in hun hangmatten. Vuren branden onder de hangmatten, kleine vuren. Ik tel er een zevental.

De mensen liggen onbeweeglijk.

Wanneer de dokter tussen de hangmatten door wil lopen om op de verschillende lichamen de uitwerking van de wespenproef beter te zien, waarschuwen de Wajana's onmiddellijk en raden het lopen tussen de hangmatten af. De minste aanraking veroorzaakt onduldbare pijnen. Ik zie ook een van hen pijnlijk zijn gelaat vertrekken, wanneer bij ongeluk tegen zijn hangmat gestoten wordt.

Allen hebben grote bulten op 't lijf en hier en daar menen wij wel degelijk de wespenangel nog te zien zitten, alhoewel velen hier menen dat de wesp bij 't steken haar angel niet in 't vlees achterlaat. De bulten moeten echter — verzekert men ons — na enige uren verdwijnen.

De oudere moeder en haar dochter, Wanaloe, liggen ook in dit gebouw.

Een zevental dagen verblijft men er. Men houdt vasten, gelijk vroeger reeds medegedeeld. Een oude vrouw, verblijvend in 't nabije kamp, houdt toezicht en verzorgt hen. Die oude vrouw is een van de twee vrouwen, die de wespen oplegden. Maar van een plagen met kostelijke spijzen, gevolgd hunnerzijds door een heldhaftige weigering, heb ik niets gemerkt. Integendeel, men zou spijzen van ons aannemen, indien de oude vrouw maar niet zo streng de wacht hield.

De middag na de plechtigheid

„Vanmiddag moet je komen kijken", zegt men mij. „Interessant! Men bootst nl. apen, kwatta's na, en een jacht op kwatta's!"

Ik heb die kwatta's en die kwatta-jacht gezien. Ik geloof dat dit niet een spel is, dat er — al weten wij niet welke — een diepere zin in zit.

Omstreeks 12 uur trekken enkele Wajana's diep de kostgrond in. Na enige tijd hoor je de roep van de kwatta. Het is de kwatta niet, maar een Indiaan, de kwatta nabootsend. Het geroep komt steeds nader. De top van kleine boompjes beweegt zich. Beneden aan de stam schudt men de boom. Zo schudden kwatta's ook kleinere bomen of takken van bomen. De kwatta's zijn dichtbij. Daar betreedt er reeds een de open ruimte van het dorp. Hij loopt naar 't malakè-gebouw. Meer kwatta's volgen. Eén van

hen draagt een jongetje van 3 à 4 jaar, het kwatta-jong, op de rug. Ze klauteren op het dak, duwen en trekken, trachten het te doorboren. Dan glijden zij naar omlaag. Ik houd mijn hart vast, als ik de oude kwatta met jong naar beneden zie glijden. Doch 't gaat schitterend. Kwatta-geluiden uitstotend, klauteren zij langs de voorgevel het gebouw binnen, het gebinte in. Zij lopen her en der, schudden aan alle posten en balken. De jagers treden op, dringen tussen de hangmatten en schieten. Hun pijlen vallen neer. De malakè-patiënten hebben zich dichtgedekt, zo goed zij kunnen, met de hangmat om pijlen en neervallend vuil af te weren. De overval eindigt met het doden en wegdragen van de kwatta's. Maar dit is geen spel. Men waarschuwt ons de hangmat niet aan te raken. Elke aanraking bezorgt reeds ondraaglijke pijnen. Ik zie het bij Painawari. Ik zie de pijnlijke trekken onmiddellijk verschijnen, wanneer wij toch bij ongeluk slechts even tegen zijn hangmat stoten. En nu schudt men het gehele huis en elk onderdeel, men wringt zich ruw tussen de hangmatten door. Welke pijnen hebben de mensen te doorstaan?

Dit is geen spel.

Ik zie ook geen enkele toeschouwer. Niemand is er die notitie neemt van het doen dezer mens-kwatta's.

Wat is 't dàn? Een analoog iets uit de Karaibse geestenleer brengt wel licht. Wanneer de Karaib *takini-piai* wil worden, drinkt hij het sap van de takini-boom.

De takini-boom echter zit vol geesten: goede en kwade. Kwade geesten van de boom zijn bv. de pingo, de tokoro, de pauwies, de schildpad. Die slechte geesten overvallen de man, die het sap van de boom gedronken heeft. Hij krijgt eerst een gevoel, of hij de koude koorts heeft: hij begint te beven. De slechte geesten rukken aan zijn hangmat, zij trekken aan zijn lijf. De man schreeuwt. Het baat niet. Als het huis niet goed op zijn posten stond, zou het ineenstorten, zo rukken de slechte geesten er aan.

Hier, in de dagen van de wespenproef, stormen mens-kwatta's aan, mens-apen. Zij rukken aan huis en posten: zij symboliseren een overval van boze geesten. De mens-kwatta's worden echter ten volle overmeesterd, bedwongen: zij symboliseren het onderwerpen van de boze geesten. Zo vermoed ik.

De dagen na de plechtigheid

Ik heb het gehele verloop van de voorschriften, die het verblijf in het malakè-gebouw regelen, niet kunnen volgen. Onze taak riep ons elders. De derde dag na de wespen-behandeling kwamen wij even aan wal, waarbij mij enkele zaken opvielen, die ik hier nog meedeel.

Ik zie vooreerst dat de oudere vrouw en haar dochter, Wanaloe, zich niet meer in 't malakè-gebouw bevinden bij de mannen en jongens. Vervolgens vallen de koenaná's me op. De acht koenaná's stellen alle een of ander dier voor. De meeste een tijger: een tijger op 't land of in 't water, een werkelijke of een mythologische. Verder zijn voorgesteld: de koemaroevis en de krab. Die koenaná's nu hangen alle aan de zoldering van het grote kamp, waar men zich aankleedde en waarin men danste, wanneer de

regen neerviel. Maar elke koenaná heeft een facsimile naast zich, een nauwkeurige reproductie in kasavebrood. Welke is de betekenis hiervan?

Over het wezen en doel van de wespenproef

Accuraat en juist het wezen en doel van de wespenproef aangeven, de plechtigheid tot in haar finesses uitleggen is ons totaal onmogelijk.

Men zou daartoe de proef meermalen en op verschillende plaatsen moeten zien. Men zou de Wajana-taal goed moeten kennen. Verklaringen, uitleggingen van handelingen, werktuigen, versierselen, van gezangen, van zoveel dingen als maar mogelijk zou men moeten verzamelen; verklaringen verder van verschillende personen, waaronder vooral de ouderen van 't dorp, mannen zowel als vrouwen. Verklaringen over veel, verklaringen van velen.

Want ik vermoed dat de Wajana, ondervraagd, slechts weinig antwoorden zal. Niet uit onwil, maar uit onkunde. Weet hij al, wat hij doet, hij bezit dan toch slechts een kennis, die hij zich niet bewust is, die hij wellicht nooit ten volle onder woorden heeft gebracht, die hij — plotseling door U ondervraagd — U ook niet meedelen kan. Onkunde vervult hem, geen onwil!

De Wajana staat er helemaal niet op, de zaak te verbergen. Hij is een veel te opgeruimd, levenslustig, argeloos mens — lichtzinnig zou ik haast zeggen — om er geheimen op na te houden. Hij deelt gaarne mede. Men dringt er op aan, dat wij tegenwoordig zullen zijn en een gejuich stijgt er op, wanneer wij verschijnen.

De *eerste* bedoeling van de wespenproef kan niet zijn de overgang te vergezellen van het kindschap tot de staat van volwassene. Want:

a in dit geval zou bv. het meisje met het huwelijk moeten wachten, totdat zij door de proef bekwaam er toe werd gemaakt of geacht. Doch dit wachten geschiedt niet. Naar gelang het valt, gaat òf de proef òf het huwelijk vooraf.

b De proef zou voor de volwassene geen zin meer hebben. En de praktijk toont, dat meer volwassenen dan overgangers naar de staat van volwassene, de proef doorstaan.

Het eerste doel van de proef is: het deelachtig worden van een bijzondere kracht of een bijzondere kunde. Hieruit volgt dan wel — zo men wil — dat de tijd, waarop de mens tot de staat van volwassene overgaat, waarbij kracht en kennis bijzonder nodig worden, dat die tijd bijzonder voor de proef geëigend is.

De wespenproef, van huis uit een puberteitsproef enkel voor de jongeren, nam dus met de jaren bredere allures aan. Zij bestrijkt thans meer mensen, alle mensen zelfs. Zij schaft raad voor elke levensomstandigheid.

Ook de Kalienja (Karaiben) hechten waarde aan een dergelijke insectensteek.

Wanneer de jongen het vervaardigen van vlechtwerk maar moeilijk aanleren kan, houdt de vader hem de joekoe-mier tegen 't lijf. De man laat zich in de armen steken, opdat hij beter kan schieten. Hetzelfde doet hij

wellicht bij welk werk ook, wanneer hij zich lusteloos gevoelt. De leerling-piai slikt twee levende joekoe-mieren in, welke mieren nooit meer zijn lichaam verlaten. Het huwbare meisje steekt na haar maand van afzondering de hand in een kom met joekoe's en laat de mieren op haar hand begaan. Behalve de kom hebben zij een eigen vlechtwerk voor het vastklemmen van de mieren: de *waru-waru*.

Is de wespenproef een magisch-religieuze ritus?

Moeten goede geesten aangelokt, slechte bezworen worden? Ik vermoed van wel.

a Ik kan mij anders maar moeilijk indenken, hoe een vrouw, die verschijnselen van tuberculose vertoont, geheel vermagerd en verzwakt, zich aan zulk een afmatting als de nachtelijke dans kan onderwerpen. Lag volgens haar opvatting de genezende kracht enkel in de steek van de wespen, dan kon ze zich thuis de wespen wel opleggen of laten opleggen. Maar al de ceremonies wil zij volgen, alle meemaken voor zover haar krachten het toelaten.

Dezelfde opmerking kan gemaakt worden over Wanaloe, haar ziekelijke dochter.

b De vertoningen, welke bij de aanvang van de nachtelijke dans plaats hebben, dienen zeker tot ontspanning, 't zij van de bevolking of een deel er van, 't zij van de patiënten. Zo wanneer een Wajarikoele-vrouw verschijnt om te zien hoe men danst. Maar die verschillende jachttaferelen, die alle eindigen met een overweldigen en wegslepen van de buit; kunnen die geen symbolische betekenis hebben, geen onderdeel zijn van 't geheel: mede-bezweringen om de mannen bekwame jagers te maken?

c De voorstelling — na de toediening van de proef — van de kwatta-jacht, van de jacht op de rode apen (ook pakira's moeten vaak verschijnen) kan men toch onmogelijk louter spel noemen. Waarom trekken die beesten juist naar het malakè-gebouw? Waarom juist hen overvallen, die meer dood dan levend zijn? Slechts *even* de hangmatten beroeren: men waarschuwt er voor. Maar nu worden zij niet even beroerd, maar ruw en dat gedurende geruime tijd en bij herhaling, bij de verschillende jachten. En niet één, die nu de stem verheft, hoe ontzettend ook de mensen er onder lijden! Daar komt nog bij, dat bij verwante stammen, de Kalienja, die dieren zeker de „boze geesten" zijn van dit of dat wezen.

d Eindelijk: de koenaná's, de wespenmatten, worden vervaardigd in de vorm van een dier. Noem het een speling van vakkundige vlechters, een kunstuiting van natuurmensen, dagelijks jagend en vissend. Maar waarom hangen dan gedurende de dagen, volgend op de proef, die dieren-matten aan de zoldering van een kamp, *elk vergezeld van een trouwe copie, uit kasavebrood gesneden?* De sieraden zijn reeds opgeruimd, de olok werd gedemonteerd, de veren in goedsluitende manden opgeborgen. De katoenen sierbanden, slechts losjes in elkaar gedraaid, zijn weer uit elkaar gehaald en de lange draden opgewonden tot bollen. De koenaná, welke men straks wegwerpt, wordt alléén nog bewaard. Welk idee brengt hen er toe zó te handelen? Toch niet spel, vermaak!

„Onze taak riep ons elders", schreef ik boven.

Zo is het. Wij moeten weer weg. Wij moeten vertrekken van de Feti-kreek. Vertrekken van de Wajana's. Maar deze keer niet gelijk wij zo langzamerhand ons aangewend hebben: vertrekken om na enige tijd weer terug te keren. Dit keer is 't echt. We gaan en keren niet meer terug.

Maanden lang speelden wij met de Wajana's: wij speelden verstoppertje. We zaten in hun kampen ofwel onze en hun boten gingen zij aan zij, we praatten en lachten, doch ineens.... daar schoten wij de Oelemari in. Twee maanden zwierven wij door de hoge bossen, ver van elkander, ver van hun gebied.

We voeren opnieuw door hun rijk, op hun rivier, langs hun dorpen, we liepen op hun kostgronden, we zagen hun woningen, hun wapenen, hun werktuigen, hun opsmuk, we genoten.... en weer liepen wij van hen weg en zochten de Loë op, de bronnen van de Loë, waar de stilte en eenzaamheid dik overal ligt, benauwing je omringt.

Maar we keerden telkens terug; terug naar 't gerinkel van de kawai's, terug naar 't geschal van de fluiten, terug naar 't vuur van de rode doeken, rode ara-veren, rode koesoewe; terug naar 't leven, de blijdschap en de lach; terug naar de Wajana!

Doch nu is 't ernst.

„Zeg het de mannen, baas Schmidt! Dat men inpakke en àlles inpakke! Morgen vertrekken we voor goed!"

Deze laatste avond van ons verblijf aan de Feti-kreek drentelen verschillende Indianen-families tussen onze kampen! Janamali is de wespen al vergeten. Hij is ook aan de Feti-kreek en Painawali, de piai, zijn broer. Een andere broer, Atoe, is malakè en ligt nog in 't malakè-gebouw. De Indianen slapen met ons.

Dan breekt de morgen aan.

Dat het vertrek je nog zo aangrijpen kan! Een werkelijk verrassend iets heb je in deze maanden ontmoet, met volle teugen in je opgenomen: trekken van wonderlijk vernuft bij 't sporen door het bos omringen je, proeven van treffende vaardigheid in 't schieten op vis, leguaan, kaaiman en pakira flitsten voor je op. Op een levenslustig volk ben je gestoten; op een vrij volk, een volk dat zelfbeheersing hoogacht, dat de proef er van wil doorstaan, het bewijs er van levert! Op een volk, dat gastvrijheid huldigt. En je scheurt je van hen los!

Wanneer we vertrekken, blik ik toch de stroom op. Ik zie het dorp niet, maar ik weet dat het daarginds ligt bij de Loë-monding, het dorp van Wapotimiet. En de oudere, bedaarde, bezadigde Wapotimiet, gelijk we hem in deze dagen gezien hebben, rijst voor je op. Wel, Wapotimiet, gegroet! Wij vertrekken. En Pleike, je jongen die de poema al schiet, gegroet! En Koelawaita, de jongen die weken lang optrekt naar 't verre Brazilië, naar de Jari, naar moeder, gegroet! En allen van Wapotimiet's dorp, gegroet!

Malaitawa! Een goed half uur slechts de stroom hoger op ligt zijn dorp. Maar wij komen er niet meer om er de wespen te vangen, de wespen voor

de mannenproef. En ik loop niet meer rond over uw plein en in uw kampen. Leeg waren uw kampen, leeggedragen in uw boten, wachtend op de oever. Wat ik in uw kampen zag, was slechts speelgoed voor kinderen en wat mijn laatste blik van uw wegtrekkende boten opving was een pipak, een kikker, speelgoed voor kinderen. Liefde en neerbuiging voor 't kind, maar mannelijkheid, rechte stand en opgericht hoofd tegenover pijn en marteling met de wespen!

Wij vertrekken.

De Wajana's, Janamali en zijn mensen, trekken in hun eigen boten met ons mee tot aan hun dorp, hetwelk een kwartier beneden de Feti-kreek ligt. Maar noch Janamali's dorp, noch Janamali zelf, kunnen ons hier doen blijven. De plicht roept ons elders. Blijven echter zal in ons het beeld van Janamali, de waardige tamoesji, de dappere voorganger van zijn mensen; blijven zal ook het beeld van zijn mensen, van Painawari, de piai, die in de stilte en de donkerte van de voornacht over de geesten vertelt en plots de scherpe, schrille fluitkreet uitstoot. Zo fluit de door 't bos sluipende geest toch? Van de man, zijn naamgenoot, die trots de wespenmat zich op de borst bindt! Het tafereel van de tengere éénoog, Kaitawali, met zijn vóór hem op de grond neerhurkende, wind toewuivende vriend Alitoewa. Of het tafereel van Janamali en 't kind, de hoofdman met de kleine, dansend op de dansplank! Aan allen zullen wij denken later, gelijk ik dit ogenblik aan hen denk en hen als voor mij zie: de vrouwen en meisjes, snellend naar de waterkant, naar de boten, de vis en het wild; de spinnende Wajana-vrouw, de katoen spinnende bij tij en ontij! Allen zie ik weer, terwijl het eiland wijkt uit 't gezicht. Wempi kookt zijn oerali-gif voor de kwatta's. Maifat, de clown, strompelt naar voren: „Een Wajarikoele-vrouw ziet toch ook wel eens gaarne een Wajana-dans!" Atoe zie ik weer, Atoe, die mij een naam gaf. Ik hoor hem roepen: Koeloematta. Koeloematta! Hij triomfeert met deze vondst, waarvan ik het groteske echter niet inzie.

Zo varen wij verder, de snelle stroom af, en verlaten de Wajana's. . . .

II

DE WAMA'S

Eerste sporen van Indianen

20 september. We zijn in de boven-Oelemari. We passeren de samenvloeiïng van de beide bronrivieren en varen de (bij het opgaan) rechter stroom op.

Al spoedig merken we van onze boten uit in 't oeverbos 'n plekje op, waar enkele gebogen en ook gebroken takken zijn. Er staat een bladerloze stok (een tak) met korte uitsteeksels aan zijn top (afgebroken zijtakjes), schuin hellend over 't water, in 't oeverzand geplant. Deze stok zegt alles. Tussen de uitsteeksels door werpt de Indiaan zijn lijn met visaas. Hij laat dan het aas zakken tot de oppervlakte van het water en bindt de lijn, die op de stok blijft steunen, aan een boom of struik vast. Hij houdt zo zijn handen voor boog en pijl vrij. Een paar in de grond gestoken blaren van de pina-palm verbergen hem voor 't oog van de aanzwemmende vis. Ziet hij de anjoemara op het aas afkomen, dan jaagt hij hem een pijl door 't lijf.

Wij ontdekken verschillende van deze plekken. De pinablaren zijn nog vers, de bladeren van afgetrokken takjes nog niet noemenswaardig verwelkt. Er zijn ook afdrukken van mensenvoeten. We weten het: we zijn de Indianen op 't spoor.

Maar zoeken wij rondom die plekken verder het bos af, dan vinden wij niet de minste aanduiding dat hier ooit mensen geweest zijn. We zetten derhalve bijtijds ons kamp op en gaan op een grondig onderzoek uit. We treffen het met de keuze van onze kampeerplaats: een honderdtal stappen het bos in stuiten we op een duidelijk waarneembaar jachtpad.

21 september. De heer Hammann met enkele anderen volgt het pad richting stroomopwaarts, Schmidt met gezelschap stroomafwaarts. Valding, uit voorzichtigheid, onderzoekt de overzijde van de rivier.

Aan de overzijde wordt niets gevonden.

Hammann vindt één kampeerplaats, alwaar vier kampen: een groot familiekamp en drie éénpersoonskampen. Schmidt, al maar doorlopend, vindt driemaal een kampeerplaats met telkenmale hetzelfde aantal kampen en hetzelfde type van kampen als de heer Hammann. Beiden zeggen: de kampen zijn nieuw.

Hammann besloot uit de voetsporen: de mensen zijn onlangs over dit pad getrokken, richting stroomafwaarts, en keerde daarom terug. Schmidt bevond uit de voetsporen in de vochtige dalen hetzelfde, dat zij dus vóór hem uitliepen, en wilde daarom maar verder. Het pad buigt spoedig, ver-

laat de stroom (reden, waarom wij gisteren bij de verderaf liggende visplekken geen sporen vonden) en loopt dan pal zuid, richting linkertak van de boven-Oelemari.

22 september. We varen de stroom af, de samenvloeiïng voorbij, de linkertak op.

23 september. De mannen zien scherp toe. Zijn er nergens gebogen takken? Bij een inham springen de mannen der eerste boot aan wal. Zij hebben de sporen, het pad wederom. Ze volgen het pad op- en nederwaarts. Opwaarts, in zuidelijke richting, steekt het de rivier over. Zullen we het pad thans verder volgen? Gisteren en eergisteren deden we het met opzet niet. Het transport van voeding, slaapgerei enz. rooft veel tijd. Beter zo ver mogelijk de vrachten over het water opgebracht!

Tegen twaalven stoppen wij echter. Aanhoudend moeten wij ons de weg openkappen. Eenmaal liggen er drie bomen boven elkaar, dwars over de kreek. Nog meer leven maken we dan wanneer we onze geweren afschoten, wat wij om de Indianen niet af te schrikken nalaten. In de middag zoeken wij, of we te dezer plaatse het jachtpad bereiken kunnen. Vergeefs!

Brandende vuren

24 september. We keren terug naar de plaats, waar het pad de rivier kruist. We bouwen onze kampen, ledigen de boten. In de middag trekken twee groepen uit.

Schmidt volgt het pad, terugkerend, dus in de richting van de noordelijke tak der Oelemari. Hij bereikt het punt waar hij drie dagen geleden kwam. Geen nieuws!

De Hammann-groep steekt de kreek over. Bij deze sluit ik mij aan. Wij hebben nauwelijks tweehonderd meter gelopen, wanneer wij stuiten op oude, vervallen kampen. Wederom tweehonderd meter verder is iets dat ons doet opzien: het pad is versperd. Een tiental boegroemakka-blaren, met haar scherpe doornen, zijn afgekapt en liggen brutaal kriskras over de weg verspreid. Dat is daarenboven nog maar pas geschied! Enkele stappen verder een tweede doornige bladeren-versperring. Waarom dat?

We gaan door. Dáár!.... Hebben we daar het antwoord? Kampen, mooie, nieuwe kampen! Voorzichtig! Maar geen mens is te bespeuren. De kampen zijn leeg, geheel leeg. Doch, ziet: de vuren zijn nog aan. Verschillende vuren in 't familiekamp, vuur in de éénpersoonskampen. De mensen moeten vanmorgen nog hier geweest zijn.

Onder de barbakot ligt een fameus dikke laag as. Men moet grote hoeveelheden vis en wild hebben gerookt. Over het uiteinde van een der stokken, die de zoldering van de barbakot vormen, is iets heengeschoven: het is de maag van een anjoemara, precies de afgeknipte vinger van een handschoen. Ik zie er meer. Vier tel ik er. Een goede plaats om ze te bewaren en te conserveren. Het vuur houdt de mieren en vleesvliegen weg en de rook maakt er oud, bruin perkament van. Maar waartoe dienen ze?

't Is altijd lastig van dergelijke kampeerplaatsen uit aanstonds de aan-

17 Oerali-gif. De giftige pijlpunten worden in een bamboe-kokertje geborgen, hetwelk aan een touwtje op de rug pleegt te hangen.

18 Wespenproef. In het bos treft men voorbereidingen tot het vangen van de wespen.

19 Wespenproef. De wespen worden op de plaats van de vangst in het bos in de matten vastgeklemd.

20 Wespenproef. Opdat de wespen na de ruwe behandeling bij de vangst mogen bijkomen, worden ze in de wind gehangen rondom het kamp der malakè-novieten.

sluiting op 't grote pad te vinden. Overal is gekapt om stokken en bladeren voor de kampen, overal werd gebogen en gebroken. Overal is de grond vertrapt. Men ging uit jagen, men ging om water naar het kreekje. Ook hier duurt het enige tijd voor we verder kunnen.

We zijn een tweede heuvel opgeklommen, wanneer we een wegwijzer vinden. Alle bosmensen kennen die en maken er gebruik van. Kappen zij zich een weg door 't bos en zien zij dat zij verkeerd lopen, dan keren zij terug tot het punt, waar ze de richting verloren. Op dit punt kapt men 'n boompje om en laat het dwars over het pad vallen, dat men zodoende afsluit voor mensen die nakomen en kapt dan in andere richting weer verder. Zo ook hier. Maar hier vertrouwen wij het niet. Een gedeelte van de mannen neemt de versperring weg en loopt door. Hammann en ik volgen de wegwijzer. Een tiental stappen, dan zien we een pakje op de weg liggen. Het is een blad van de taspalm, met kamina-liaan dichtgebonden. Ranken en bladeren zitten er in. Later zegt men mij, dat de ranken *sekrepattoe menti* heten, muntkruid van de schildpad, geneesmiddel tegen verkoudheid. Stukgewreven tussen de vingers ruiken zij als amandelen. Toch vermoeden wij dat wij met een list te doen hebben, niettegenstaande dat pakje. Of liever juist óm dat pakje! We laten dit pad voor wat het is, keren terug en sluiten ons bij de anderen aan.

We passeren een kreekje in het dal.

Verse voetsporen, waaronder ook afdrukken van een kindervoet, zeggen ons, dat we de goede richting hebben en hun pad en henzelven volgen.

We keren terug voor de nacht ons overvalt.

Ontmoeting met de Indianen

25 september. Ons besluit is: doorgaan tot we de Indianen hebben. We maken ons klaar voor een onafgebroken tocht van zeven dagen. De heer Hammann en twee anderen verkennen pad en naaste omgeving. Drie mannen meer dragen voeding en hangmatten. Ik ga wederom mee.

Het pad loopt van de rivier af, bijna pal zuid, iets naar het oosten. De rivier stroomt zuidwest.

Het gaat bergop, bergaf. De berg, of heuvel liever, is steil en hoog. Gewoonlijk is de rug van de berg lang en smal en ziet men aan weerszijden in steile diepten neer. Door het gebladerte heen kijken we op een kale rotsklomp, een rotsgevaarte van vier à vijfhonderd meter hoogte met afgeknotte spits.

In elk dal, in de vochtige oevers van de kreek, hervinden we de voetsporen van de Indianen. Op een van de bergruggen hebben ze gerust, elders een kaminaliaan gespleten.

Na twee uur dalen we de vijfde heuvel af. We vermoeden heden nog, misschien reeds spoedig, op hen te stoten. We praten niet meer, fluisteren slechts. Beneden gekomen worden we gewaarschuwd. 'n Boegroemakka staat daar, maar zijn bladeren is hij kwijt. Pas zijn ze afgekapt. En ze liggen niet op de grond! Waar staan de kampen? Men moet ze voor dakbedekking hebben gebruikt. De kampen moeten in de onmiddellijke nabijheid staan. Maar waar? Onhoorbaar gaan wij vooruit.... stap voor stap.

Genoeg! Een plotselinge, luide angstkreet stijgt uit de stilte op. Men heeft ons opgemerkt. We zien door de bladerholten heen een meisje: ze draagt een klein kind in haar arm.

We blijven staan, waar we staan. Ze zou van angst kunnen weglopen. We kennen enkele woorden in het Wajana's en roepen: *jèpë,* d.i. vriend. Dan, in de handelstaal tussen Djoeka's en bovenlandse Indianen: *Itoto-wa,* d.i. we zijn geen vijanden; en in het Karaibs: *jacono,* d.i. vriend.

Vergeefs! De jonge vrouw – later bleek het een jonge moeder te zijn – loopt met haar kind naar de andere zijde van het kamp. Ze roept, ze werkt met kracht de hoge klanken de keel uit, werpt ze ver 't bos in, tegen de helling van de naaste berg. *„Itoto.... itoto.... de vijand!!"* Ze luistert naar geen woorden van ons, stoort zich niet aan mooie, rode doeken die we laten zien. Ze roept en roept opnieuw en blijft roepen, elke lettergreep gescheiden van de andere, elke lettergreep betoond met alle kracht die zij bezit, als wil zij deze gaaf en ongebroken overreiken aan de mannen daar ver in 't bos. Ik kan dat niet weergeven. Je wordt er wee van.

Het antwoord had reeds geklonken. Wij wachtten terzelfder plaatse en verroerden ons niet.

Dan brengt eindelijk de aanstormende man de oplossing. Ik zie hem nog verschijnen achter de struiken om, het pad volgend, recht op ons af. Een ineengedrongen, forse gestalte, geheel naakt, de ogen verwilderd, het woeste gelaat vaalbleek! De rechterarm opgeheven, in de dreigende hand de korte stenen bijl! De linkerarm hangt neer, boog en dikke bundel pijlen in de hand.

De mannen laten doeken zien en ik, die alleen niets heb, toon mijn lege handen. Wat kwaad kunnen lege handen een gewapende doen?

We gaan nu van onze plaatsen, naderen hem en zeggen maar weer: Itoto-wa: we zijn geen vijanden, itoto-wa.... Zijn ogen kijken naar ons, terwijl zijn mond die woorden herhaalt. Dan duwen wij hem zachtjes verder naar zijn kamp en zetten ons op 't zand neer. De mannen werpen de wapenen achter zich, tonen hun lege handen en geven daarna geschenken. Hij ziet toe, maar zijn wapenen laat hij niet los.

Doch de eerste kennismaking is achter de rug.

Een tweede jonge vrouw met een jongetje is intussen ook nog verschenen, zodat er nu aanwezig zijn: de oudere man, twee jonge vrouwen, elk met een klein kind en een jongen van ca. 8 jaar. De jongen ziet er aardig uit, de vrouwen zijn vermiezeld. Een onzer spreekt van anchylostoom. De man heeft een vuile, vale tint.

In de namiddag doemt een oudere vrouw uit 't bos op, vergezeld van een jongen van ca. 12 jaar. „Wa!" roept zij uit en zij en de jongen staan onbeweeglijk op de plek. Ik ga naar hen toe en stop elk een rode doek in de handen. Ik geloof, dat het wel tien minuten duurt dat zij daar op die plek staan, onbeweeglijk, de doek zó houdend, gelijk ik die hun in de hand stopte.

Eindelijk, wanneer het reeds donker is, komen de laatste afwezigen: twee jongemannen. Te oordelen naar de kampen en het aantal hangmatten moet de gehele bevolking thans hier zijn. De jongemannen tonen geen vrees.

Omgang met de mensen

Hoe is de wederzijdse omgang?

De ene jonge vrouw spreekt van tijd tot tijd. Om maar iets te doen, wijzen we voorwerpen aan en vragen met tekenen, hoe ze heten. We spreken de woorden na. Het gelukt soms en 't een en ander kan ik noteren.

De andere jonge vrouw – ze schijnt de vrouw van de oudere man te zijn – ligt in haar hangmat en blijft er liggen tot het donker, toen men ging eten. Ze sprak geen woord, ook niet als we haar iets vroegen en trok zich hoegenaamd niets van ons aan. Niet één antwoord ontvingen we van haar.

De oudere vrouw, die ik later opzocht, voer tegen me uit.

De man toonde aanvankelijk leven. De heer Hammann bootst meesterlijk vele dierengeluiden na, waarvan hij geniet. Ik vraag hem te schieten met de kleine karabijn, die haast geen geluid geeft. Dat beviel minder. We kappen met de houwers: grootste belangstelling! De houwer van de heer Hammann verdwijnt. Hammann haalt hem uit de plooien van een hangmat terug. De man staat zowaar op en kapt met de houwer van Bossé, kapt dieper het bos in en keert terug, maar.... zonder houwer. Bossé vraagt zijn houwer. De man zegt: „ë....ë....ë...." De toon, waarop hij de klanken uitstoot, klinkt voor ons als: „Ja, zo is het! Je hebt gelijk!" En daarmee uit! Bossé zoekt.... hij moet de houwer toch vinden, de man is niet ver geweest. Hij vindt hem tenslotte verborgen onder de resten van een oud, ineengestort kampje. De man trekt zich nu terug in zijn kamp en hangmat, de bos pijlen en de boog naast zich, de stenen bijl in zijn onmiddellijk bereik. Hij blijft er de gehele dag. Hij spreekt niet. Op vragen is 't enig antwoord: „ë....ë....ë....", 'n grimlach op 't gelaat! Hij scherpt zijn pijlen, de ene na de andere. Wanneer hij denkt onopgemerkt te zijn, heft hij een pijl op tot bij het oog. De linkerhand schuift langs de rieten schacht vooruit, alsof hij een boog uittrekt, pees en pijl naar zich toehaalt en schieten wil. Duim en vingers der rechterhand maken dan plots een geluid als bij 't loslaten van het gespannen koord, als het de pijl wegwerpt. De pijl valt neer. De man ziet de vrouw aan. De vrouw lacht.

De jongemannen komen na 't eten bij ons zitten. We bootsen weer de dierengeluiden na. Hammann gebruikt hierbij beide handen. De handen zijn dichtgeklapt: de vier vingers der rechter tussen duim en wijsvinger van de linker. De twee naast elkaar liggende duimen brengt hij bij de mond. Tussen de duimen door blaast hij de lucht in de ruimte binnen de palmen. Deze ruimte verandert hij door min of meer opheffen der vingers van de linkerhand en krijgt aldus alle gewenste tonen. De kwatta kruipt nu zijn handen uit, de tokoro, de anamoe, de krau-krau en andere dieren en vogels. De jongemannen stemmen in en noemen het dier telkens bij naam. Ik krijg zo de Indiaanse namen te horen. Een jongevrouw brengt ajawa. Er flikkeren op vier plaatsen om ons heen hel lichtende vuren. Zullen we dan toch slagen? Vriendschap sluiten? De jongemannen houden wel boog en pijlen vast en stenen bijl, of leggen ze op de grond.... maar onmiddellijk het éne been er over. Doch ze spreken, ze tonen belangstelling. Zij ook bootsen dierengeluiden na. Ik kon niet zien hoe. Ze gebruiken slechts één

hand, de palm der hand naar de mond gekeerd. 't Scheen, dat duim en wijsvinger tezamen kwamen en de in schijn dichte mond of de lippen aanraakten. Hoe precies weet ik niet. Onze mannen zagen ook nooit op die wijze iemand fluiten. Ze bootsen de kwatta na.

Wanneer wij eindelijk naar onze hangmatten gaan, wordt het spoedig stil. Ik keer nog even terug bij de brandende lantaarn om 'n brief te schrijven. Morgen zullen de eerste dragers reeds komen. Zo is de afspraak. Maar ik heb liever, dat er niet al te veel volk komt en schrijf dus, dat de dragers moeten wegblijven, dat er niemand komt.

Wanneer ik ten tweede male naar mijn hangmat ga, zie ik beweging bij onze mannen. Cornelis is zijn houwer kwijt. Hij had die zoëven, vóór hij met de anderen bij de jongemannen kwam zitten, uit voorzorg onder de plooien van het muskietenkleed in de grond gestoken. Hij en de anderen zeggen, dat zij de oudere man, die zich met ons niet meer inliet en tijdens de bijeenkomst in zijn kamp achterbleef, het bos hebben zien ingaan en later terugkeren. Maar in een heel andere richting dan hun kampen stonden, waar de houwer was.

Wederzijds wantrouwen

Onrustig lig ik in mijn hangmat.

Wat te denken van de mensen? Ze zijn geschrokken, dat is buiten kijf. Maar zijn ze bang, nog bang? Zij, die onverpoosd vechten met de natuur rondom hen; voor wie van de jeugd af de énige dagtaak doden is of leren doden; die tapir bestrijden en pakira, de tijger te lijf gaan met pijl en boog; die geen vreemden dulden in hun jachtgebied; die gevreesd zijn door Wajana's en Wajarikoele's? Ik zie op 't gelaat van de oudere man wel verachting en spot en arglist, maar geen vrees meer. De jongemannen, niet geschrokken gelijk de oudere – die ver in 't bos werkend plotseling het noodgeroep hoort van zijn jonge vrouw: „Itoto.... Itoto...." de vijand, de vijand! – gaven niet één ogenblik blijken van angst. En om mogelijke gevolgen van houwerdiefstallen bekommert zich hoegenaamd niemand. Angst daarvoor is hun geheel vreemd.

Het licht van de kampvuren speelt op mijn muskietenkleed. Als ik eens wakker bleef! Het wordt al laat in de nacht. Daar zie ik plotseling een lichtbundel vallen op 't bos. Het licht blijft. Ik luister, er hoest iemand in 't bos. Ik luister scherp toe. Tien minuten. Nu hoest er weer iemand. Maar ik hoor het duidelijk: 't komt van een van onze mannen. Heb ik mij de eerste keer vergist? Maar het licht op 't bos was zó opvallend, als het licht van een flashlight! Dan denk ik: „Gebeure, wat gebeurt! Ik wil slapen." 'k Slaap dan ook spoedig in.

26 september. 's Morgens zijn de twee geweren van de heer Hammann – de enige die we bij ons hadden, want we willen de mensen zo weinig mogelijk doen schrikken – verdwenen.

We komen bijeen en gaan gezamenlijk naar het kamp van de hoofdman. Alsof er niets gebeurd is, zit hij daar op de grond. Maar de ene jongeman, die met zijn vrouw in 't zelfde kamp ('t familiekamp) sliep, zit naast hem; de andere jongeman, die een eigen kamp heeft, eveneens. Ze houden allen

hun pijl en boog in de hand. Het gifkokertje, dat om de hals op de rug bengelt, hangt thans op de borst. De stenen bijl in 't bereik van de hand. „Waar zijn de geweren?" Geen beweging, geen teken van verrassing, evenmin van angst! „E. . . . ë. . . . ë. . . ." Je hoort niets anders dan: „ë. . . . ë. . . . ë. . . ." ('t Is goed. Je hebt gelijk. Praat maar door!)

Wat zullen we doen? Eisend optreden? Ruzie maken? Maar dan kunnen we heengaan. Wat doen we langer hier? Neen. Wij moeten trachten vriendschap te sluiten.

Nogmaals, ik weet niet wat van hen te denken. Zijn ze bang? Maar ze sluipen bij nacht tot onder je hangmat! Ze stelen de wapenen onder je hoofd weg! Bekommeren zij zich om je? Om je toorn, om mogelijk vechten? Daden en stemmingen die een bangerik niet kent! Maar waarom vallen ze je dan niet aan, jagen je niet hun kampen uit?

Hoe het zij, als het er op aankomt zijn wij op 't ogenblik de zwaksten. Willen ze kwaad doen, ze behoeven slechts in 't bos zich terug te trekken, vandaar uit hun giftige pijlen op ons af te schieten en we zijn verloren.

Ik wijzig de gisteravond geschreven brief. Laat alle mannen van de waterkant naar hier komen. Geweren en revolvers meebrengen. Deze wapenen echter verborgen houden, dat men ze niet ziet! Men brenge meer geschenken aan: houwers, kammen, spiegels, een bijl zelfs. Men make haast! Cornelis en Martin vertrekken met deze boodschap.

Intussen heeft de oudere vrouw van haar barbakot de gerookte anjoemara's gehaald en op een open plek in koemboekorven gelegd. De vrouw van de oudere man doet hetzelfde met haar vissen. 't Is een hele berg! Alle vissen zijn koolzwart gerookt. Een massa koppen ligt er bij. „Men trekt weg", zeggen we tot elkaar. Daarna verenigen allen zich rondom de vissenberg en eten. 't Schijnt dat men sorteert en stukken wegwerpt. De vrouw van de oudere man haalt brandhout. „Ze gaan niet weg", merken we op. En zo is het. De overgeschoten vissen gaan weer naar de barbakot, het vuur wordt opgehaald. Het flikkert spoedig lustig op.

Een der jongemannen ontvezelt een bundel bosananassen. Tijdens het werk staan boog en bundel pijlen onmiddellijk naast hem. De mannen in 't kamp spitsen hun pijlen.

Vóór ik 't vermoed, komen Martin en Cornelis al terug. „Allen komen," zeggen ze, „maar wij zijn vooruitgelopen." Zeer verstandig! Geweren en revolvers worden buiten 't gezicht van de Indianen in ontvangst genomen. De geweren verbergt men, de revolvers verdwijnen in de zakken. De Indianen zien op als de nieuwe mannen verschijnen. Deze delen echter geschenken uit. Ze blijven een paar uur, nemen afscheid en gaan heen. Als ze nu nog niet begrijpen, dat wij geen kwaad in 't schild voeren!!

De grootmoeder en de jongen trekken het bos in. De oudere man met vrouw en jongen insgelijks. Frederik op 't pad zijnde met Valding hebben hem gezien in de buurt waar onze boten liggen. Hij is op verkenning geweest. Zij blijven de gehele dag uit. Ik vermoed dat zij elders van het trekpad af nieuwe kampen maken en in de nacht zullen wegsluipen.

De beide jongemannen blijven in 't kamp bij de ene jonge vrouw en het kind. Ze splitsen maar pijlpunten. Ze komen het kamp niet meer uit,

heel de overige dag, ook de gehele middag niet. Het pijlen aanspitsen duurt uren en uren lang. De vrouw, die vroeger sprak, doet thans haar mond niet meer open. Een der jongemannen, eerst spraakzaam, zwijgt insgelijks. Er heerst een gedrukte stemming. Wij kunnen die niet opheffen. In de namiddag springt de vrouw uit de hangmat en wandelt langs 't kamp op en neer, de blikken gericht naar de berg, waar 't pad van afloopt. Niemand bemoeit zich nog met je. „E....ë....ë...." zeggen ze, als je ze aanspreekt. Maar de ogen zien niet naar je, ze zien naar elders. Naar wat? De gifkoker bengelt weer op de borst. Ze spelen er mee en slingeren hem op en neer.

Onzekerheid onzerzijds wat te doen

Wat moeten we doen?

Wij hadden besloten uit veiligheid voor onszelf onze kampen opnieuw te bouwen, alle nu dicht bijeen in een kring, de brandende lantaarn in 't midden. Afwisselend telkens twee man, die waken zouden. 't Komt mij thans voor, dat die opzichtige manipulatie meer kwaad dan goed zal doen. Zijn wij er al veilig mee, hun vertrouwen in ons zal er niet mee groeien; in de nacht verdwijnen ze zonder de minste twijfel en wij zijn hen kwijt!

Een van ons stelt mij voor naar de waterkant terug te keren. Zelf niet wetend wat te doen, leg ik het voorstel de overige mannen voor. Men is voor terugtrekken.

We nemen dan afscheid. Zou men niet zeggen, dat de twee jongemannen ons afraden heen te gaan, wensen dat we blijven? Een van hen loopt naar de plek, waarheen ook de jonge vrouw bij onze aankomst liep, de tegenovergestelde zijde van de berg waarvan wij gekomen waren en roept vandaar af de bossen in, het dal door naar de afwezigen.

De volgende dag

27 september. Tegen elven vraag ik wie met mij willen meegaan. Drie man heb ik nodig. Niet ieder heeft trek. Bosse, Frederik en Martin zijn bereid. Geen wapenen, alleen revolvers op zak! Een van de mannen wil zijn geweer toch niet achterlaten. Maar hij zal ter plaatse achterblijven en het niet laten zien! Vooruit dan maar! Mooiman heeft een nieuwe bijl aan een korte steel gezet. We zullen die als geschenk medenemen.

Na 't eten op route! De vijfde heuvel aflopend stel ik voor niet gedruisloos te lopen, zodat men ons hóórt aankomen. Zij moeten niet de idee hebben overvallen te worden. 'n Honderdtal schreden van hun kampen houden we stand en roepen: jèpë.... jèpë.... vriend! Maar er komt geen vriend, ook geen vijand. Dan lopen wij door.... De kampen zijn leeg: allen zijn verdwenen.

Onwilligheid der Indianen

28 september. 't Heeft geen zin hen verder achterna te trekken. Gevaarlijk? Misschien, misschien ook niet. Maar vruchteloos is het zeker.

Zij willen geen connectie. De kriskras over het pad verspreide blaren, de wegwijzer, de afsluiting nl. van het goede pad, waardoor wij verkeerd zouden lopen en het pakje sekrepattoe menti, dat ons in onze dwaling stijven moest, zijn er het duidelijke bewijs van.

Zij willen geen connectie. De enige blanken, die zij eens ontmoetten, deden hun enkel goed. 't Zijn nl. dezelfde mensen, waarop Admiraal Käyser en radio-telegrafist Meuldijk stieten. Deze gaven hun een houwer en een zakpennemes. De punt van de houwer bengelt op de rug van de oudere man, het blad van het pennemes op de rug van een der twee jongemannen. Ook wij deden niets dan „geven".

't Heeft geen zin hen verder nog te volgen. Niet wij zullen succes hebben en hen opnieuw bereiken, maar zij – vermoed ik – bespionneren ons en blijven op de hoogte van ons doen en niet doen.

Ik vermoed ook, dat er niet meer Wama's zijn en dat de stam op deze mensen na uitgestorven is. In '37 ontmoette de admiraal enkele Wama's; ruim één jaar later ontmoeten wij er. Wij allen ontmoetten dezelfde mensen.

De admiraal ontmoet Wama's op de bovenstroom van de rechtertak, wij ontmoeten Wama's benedenstrooms van de linkertak, twee uren van de stroom af. Dezelfde mensen ontmoeten we.

Bosbewoners

Met het bovenstaande heb ik meegedeeld, hoe wij de Indianen, de Wama's vonden, hoe wij trachtten connectie met hen aan te knopen en welk gering succes we daarbij hadden.

Ik zal thans trachten alle zaken, die we waarnamen, systematisch te ordenen en de Wama's in hun bos-leven weer te geven gelijk ze zijn.

De aangetroffen Indianen zijn Wama's, een stam, behorend tot de Karaibse taalfamilie

De Indianen, die we zagen, behoren tot de grote familie der Karaiben.

Enkel de opname van hun taal, hoe gering door tijd en omstandigheid deze ook kon zijn, wettigt reeds deze mening ten volle. Van de ca. 150 woorden, die ik opnam, zijn er zeker 100 Karaibs. De Karaib verstaat ze. Dezelfde persoonsprefixen vond ik voor het vervoegde werkwoord; dezelfde woorden om het verleden ener handeling of het verouderde van een zaak aan te duiden: nupo en mbo; dezelfde hulpwerkwoorden om een bepaalde vorm (gerundium) of een bepaalde wijs (conjunctief) van het werkwoord te verkrijgen: topo en tome. Er valt meer aan te wijzen, doch ik moge hiermede volstaan.

Het zijn Karaiben. Maar van welke stam?

Van Malawni en de Wajana's wisten we, dat zij Wama's genoemd worden. De dokter stelde hun de vraag: Trio of Wama? De hoofdman antwoordde: Wama. Het werd later nog eens gevraagd. 't Komt ook mij voor, die vraag en antwoord hoorde, dat de hoofdman de bedoeling van

de vraag begreep en wetend, wat hij zeide, opnieuw antwoordde met: Wama.

Van deze stam wisten wij tot nu toe niets. Admiraal Käyser ontmoette ze voor het eerst, gelijk gezegd, en noteerde een dertigtal woorden. Hij gaf een korte beschrijving van lichaam en voorkomen. We vermoedden toentertijd dat het Wajarikoele's waren.

Uiterlijk voorkomen van de Wama's

De Wama's zijn mooie mensen. Het vaal-bleke, vermiezelde, dat wij aanvankelijk bij de man en de vrouwen opmerkten, was de volgende dag totaal verdwenen. De plotselinge overval had hen geheel overstuur gebracht.

Geen enkele afwijking in de normale lichaamsbouw merk je bij hen op. Maar wel treft het je onmiddellijk, dat de onderste ledematen zich veel sterker ontwikkeld hebben dan de bovenste. De benen zijn massief, de kuiten hard, de voeten grof, de tenen kort, breed en rond. Van de tenen zei een onzer: „Het lijken wel knolletjes!" De huid van het onderbeen is als leer.

Bij de bovenste ledematen winnen het wederom de nek- en rugspieren en staan de bovenarm-spieren daarbij vergeleken ten achter. Korte, dikke nek, stevige, brede schouders. De gehele ineengedrongen, in schijn niet zo korte gestalte geeft de indruk van kracht.

De vrouwen zijn niet gezet. Men zou ze slank moeten noemen, verstond men het woord „slank" bij vrouwen maar niet al te vaak verkeerd, als het gevolg nl. van een onnatuurlijk ingrijpen in het gewone groeiproces.

De kleur van hun huid is naar het witte. Bij het kleinste van de kinderen viel die blankheid bijzonder op. Maar ik geloof niet, dat er veel water op hun huid komt, tenminste niet om zich te wassen. Hun huid is vuil. Geen wonden echter, geen schurft! Wel oude schrammen van takken en doornen *.

Het haar is donkerzwart, hard, grof en dik. Verzorging maakte het echter veel soepeler. Wanneer de jonge vrouw met de kam, die wij haar geven, de haren kamt, merk je al spoedig de zwierige val. Zij dragen allen, mannen, vrouwen en jongens, het haar tot op de schouder. Boven op het hoofd, noch op het voorhoofd enige scheiding. Het hangt bij allen neer tot aan de wenkbrauwen.

* De opvallende blanke huid van de Wama's, vergeleken bij de huid van de omwonende Indianen, vindt haar verklaring wellicht hierin, dat de Wama's weggedoken leven in 't bos (zie verderop: *De Wama's zijn nomaden*), terwijl de overige stammen wonen langs de open rivier of op de vlakte.

Zo verklaart Stanley eenzelfde verschijnsel, hetwelk hij waarnam bij de negerstammen van Equatoriaal-Afrika (Dr. H. Blink, *Stanley, zijn leven en lotgevallen in Afrika's donkere wildernissen*, blz. 176): „Wel opmerkelijk is de invloed, dien het woud op de huidskleur schijnt uit te oefenen! De bewoners van het woud toch zijn van veel lichter huidskleur dan die van het grasland.

In normalen toestand zijn de woudbewoners koperkleurig, doch enkelen zijn zoo licht gekleurd als Arabieren, terwijl anderen donkerbruin zijn. Toch vertoonen zij in alles het Negertype. Doch zoodra men de grenzen van het woud overschrijdt en op het grasland komt, ziet men dat de huidskleur der bewoners donkerder is."

De ogen zijn zwart, donkerder dan bij de Wajana's.

De mond valt op. Aanvankelijk zeer sterk bij de jonge vrouwen, de eerste dag toen zij overvallen en verschrikt waren en zij de mond als openhielden. Later, in meer normale omstandigheden, merkten wij het echter ook op en wel bij allen. De bovenlip nl. krult op en vormt minder een „boog" dan wel de twee benen van een stompe hoek, zodat de gehele mond, de twee lippen tezamen een driehoek vormen met in het midden van de bovenlip zijn top.

Allen hebben gave tanden.

Hun stem klinkt niet scherp. Zelfs het geforceerde geluid van de verschrikte jonge vrouw, die om hulp riep, bleef klankrijk en trok eer aan dan het afstiet. Maar zij hebben het zich tot een gewoonte gemaakt hun stem te omfloersen. Ze laten haar hol klinken. Dit is zó opvallend, dat — alhoewel wij onder elkaar over dit punt nooit een woord gesproken hadden — toen twee maanden nadien een van onze mannen onverwachts het holle geluid nabootste, allen lachten en instemmend zeiden: „De Wama's!"

Zij hebben nergens doorboringen, noch in de benedenlip gelijk bij de Karaiben de vrouw, noch door de neus, gelijk volgens Malawni bij de Wajarikoele's de mannen, noch in de oren, gelijk ik bij de Indianen in de Koetari opmerkte. Geen gelaatsbeschildering met alakoeseri (boomgom met kleurstof vermengd), geen andere delen van het lichaam zwart of rood geverfd met tapoeroepo (zwart opdrogend sap der vrucht) of koesoewe. In hun hebben en houden vonden we van kleurstoffen niet één spoor.

De enkele haartjes op bovenlip en kin rukken zij uit, de wenkbrauwen (overigens slechts dun en kort) niet.

Kleding en opsmuk

Zij lopen op de lendendoek na geheel naakt.

Het doekje dat de mannen gebruiken is zeer klein en niet breder dan enkele centimeters. Het is een vlechtwerk van vezel. De vezel haalde men — vermoed ik — uit de bosananas. De beide hoeken aan de bovenzijde zijn met touwtjes vast aan het lendensnoer verbonden. De benedenzijde van het vlechtwerk is verbonden aan een boombastband (bij één der mannen is ook deze band van gevlochten vezel), die tussen de benen doorloopt, opgaat en op de rug enkele malen om het lendensnoer gedraaid wordt. Het lendensnoer van de oudere man is een verzameling van zwarte banden, tien tot veertien stuks. Elke band werd op het dijbeen gedraaid uit het zwarte haar van de kwatta.

De vrouwen hebben een bedekking, die alleen van voren neerhangt en de vorm heeft van een uitstaande waaier, gemaakt uit pitten of zaden. Touwtjes, bevestigd aan beide hoeken van de smallere bovenzijde, lopen om de lendenen en houden het schortje op. De pitten zijn bruin en glanzend. De onderste rij, als de zoom van een kleed, bestaat uit grotere, bredere pitten. Deze rand- of zoom-pitten, die plat zijn, zijn daarenboven telkens nog dubbel genomen, zodat zij door haar gewicht de doek neer-

trekken. Later hoorde ik Mooiman beweren, dat de zoom van het schortje niet uit pitten bestond, maar uit dekschilden van torren, uit de afgesneden uiteinden dezer schilden. Ook de bedekking bij de vrouw is van zeer korte afmeting.

Ik herinnerde mij aanstonds, deze dekking bij mannen en vrouwen ziende, wat ik een tiental jaren geleden in de Karaibische Encyclopaedie beweerde: dat men nl. verkeerd doet uit de overname der Karaiben van het vreemde woord *kamisa* (kleed) te besluiten, dat zij met het woord ook de kleding overnamen, in dier voege dat zij vóór die tijd geheel naakt zouden hebben gelopen. Ik schreef: „Immers kende men vóór 1492 de „katoenen stof" al niet, men kan toch kleedingstukken gedragen hebben, vervaardigd b.v. uit zaden, die aaneengeregen werden, ofwel uit vezels, die 't zij los, 't zij ineengevlochten neerhingen" (blz. 529), voor welke mening ik dan de bewijzen aanhaal. Hier zie ik in elk geval de mogelijkheid van zulk een kleding glansrijk bewezen. De mannen dragen een vezel-, de vrouwen een zaden-kleding *.

Allen dragen snoeren van dierentanden. Deze geleken ons — voor zover we konden nagaan — bij mannen, vrouwen en kinderen dezelfde. Ze hangen van de hals neer, spreiden zich dan over de borst uit, doordat ze niet op, maar onder elkaar liggen. Het bovenste snoer heeft zeer kleine tanden, elk lager liggend snoer grotere, het onderste snoer de grootste. De tanden wisselen af met kleine pitten en bruine, eigengemaakte houten kralen. Met „grote" tanden bedoelen wij niet exemplaren als slagtanden van de pakira of snijtanden van de tijger. Beter dan groot schrijven wij daarom wellicht „lang". De lange tanden zijn daarbij zeer smal, zodat voor elk snoer om het vol te krijgen een grote hoeveelheid nodig is geweest. Massa's en massa's tanden zijn hier verwerkt, ze werden met geduld gerangschikt en geordend, een gewriemel tenslotte van goudgeel en zwart, waarin je de afzonderlijke tand haast niet meer ziet. Het geheel maakt een indruk van rijkdom en weelde. „Het zijn mooie snoeren", zeiden we allen.

Bij de Karaiben dragen de vrouwen de bekende sepoe's of beenbanden, met of zonder franje, die onder de knie en boven de enkel om het been gehaakt worden. Een blijvend versiersel dus! De onderste beenband kan een hoogte van bijna 1 dm bereiken. De mannen dragen dergelijke beenbanden niet. Bij de Wama's vinden we er sporen van. De vrouwen dragen een dun touwtje rondom het been onder de knie, de mannen en jongens een dergelijk touwtje onder de knie en boven de enkel; de twee zuigelingen, bij moeder in de hangmat liggend (een jongetje en een meisje), dragen nog 't grootste aantal touwtjes. Zij hebben er een onder de knie en boven de enkel, verder aan beide armpjes èn om bovenarm èn om pols. En nu ik toch van de twee allerkleinsten spreek, vermeld ik nog, dat zij ook het lendensnoer, een dun touwtje, reeds droegen, maar niet de lendendoek.

Wanneer ik nog wijs op het bamboekokertje met giftige pijlpunten (waarop ik later terugkom), dat alle drie de mannen met een touwtje om de hals op de rug droegen, op de punt van een houwer en het afgebroken

* Later zullen we zien, dat ook bij de stam der Wajarikoele's vezels 't materiaal leverden voor de lendendoeken. Zo mannen als vrouwen gebruikten zeilgrasvezel. Het vlechtwerk was gemaakt gelijk de Wajapi's de hangmat maken, d.w.z. als een dicht weefsel.

blad van een zakmesje, eveneens gedragen op de rug, dan heb ik de mensen, gelijk zij zich aan ons vertoonden, ten volle voorgesteld. Dat zij houwer en zakmes van Admiraal Käyser en radio-telegrafist Meuldijk ontvingen, deelde ik vroeger reeds mee.

Geen connectie met de civilisatie

Uit het ontbreken van alle gebruiksvoorwerpen der civilisatie (zonderen we de twee juist genoemde voorwerpen uit, waarvan we de herkomst trouwens aangaven) mogen we gerust besluiten, dat deze Indianen met de civilisatie volstrekt geen connectie hebben. Of zij nu die connectie niet durven of niet willen aangaan, is een andere vraag.

Dat zij voor anderen, voor Indianenstammen die hen omringen: Trio's, Wajarikoele's en Wajana's, voor Djoeka's en Bonni's *bevreesd* zouden zijn, is aannemelijk. De vroegere moordpartij van Reinald in de Feti-kreek was erg en de mare er van moet zich wel overal in deze streken hebben verspreid. De Wajana's weten er nu nog van. Op dit, maar waarschijnlijker op een ander dergelijk geval, doelt Malawni, wanneer zij vertelt van haar moeder gehoord te hebben, dat er plotseling boten kwamen en er geschoten werd, dat men haar broertje de hals afsneed en in de rivier wierp. Omgekeerd is het zeer zeker waar, dat Wajana's en Wajarikoele's bevreesd zijn voor de Wama's. De Wajana's waarschuwen ons en zeggen: „Gaat niet naar de Wama's. De Wama's schieten." En Koelawaita, de Wajana-jongen, die aanvankelijk vol opgewektheid met ons meeging, draalde toen hij zag dat het ernst werd met het opsporen der Wama's, tot hij tenslotte de kans schoon zag om de plaat te poetsen. En Malawni, die ons wel naar de Wajarikoele's wilde brengen, weigerde mee te gaan naar de Wama's. „Die schieten u een pijl in 't lijf," is haar mening. Hoe 't zij, de Wama's bouwen hun kampen in ieder geval niet onmiddellijk naast de rivier, wat veel frisser en gemakkelijker was, maar op zijn minst een honderd, tweehonderd meter er van af, en waar zij het kamp of het pad verlaten om naar de rivier te gaan ter visvangst, maken zij zich geen zijpad, dat kamp of trekpad verraden kan. Wij zochten aanvankelijk dan ook op dergelijke visplaatsen vergeefs naar ons verder voerende sporen. Zonder enige twijfel verbergen zij zich.

Maar ook de mening, dat zij de connectie volstrekt niet *willen*, dat zij aan zichzelf genoeg hebben, klinkt helemaal niet vreemd. Ze zijn niet zo armoedig als men wellicht denken mocht. Geen kleren, dat is zo en 's nachts kan het koud zijn, maar in een kamp zie ik twee vuren, in het familiekamp zelfs vier vuren branden. Geen geweren, maar hun scherpe lanspunt-pijlen tezamen met hun vernuft in het besluipen en lokken en hun training van lijf en leden doden met gemak pakira en tapir; hun gifpijlen halen de aap uit de boom. Geen vishaken, maar ze schieten meer anjoemara's met pijl en boog dan wij er vangen met onze haken. Geen bijlen, geen houwers, maar ze leggen geen kostgronden aan. Zij kunnen dit alles missen. Zij hebben het bos en de rivier en de kreek en zij heersen er over.... en dat met de middelen en werktuigen die zij bezitten. Veel, voor ons onmisbaar, is voor hen louter ballast.

De Wama's zijn nomaden

Want nu kom ik tot een andere bevinding, die wij opdeden bij deze mensen: een interessante ontdekking, iets énigs op het gebied van de Surinaamse Indianenbevolking. De Wama's nemen daardoor onder hen een uitzonderlijke positie in: zij zijn *zwervende* Indianen.

Zijn zij zwervers van huis uit, van de oertijd af? Of werden zij het in latere tijden uit noodzaak, gedwongen misschien door herhaalde overvallen van omringende stammen? Wie zal het zeggen? Maar op 't ogenblik zijn zij mensen zonder vaste woning, zonder kostgrond. Het gehele oerwoud dezer streken is hun tehuis.

Zij bewegen zich in 't bos, niet op de rivier. De rivieren bevaren zij niet; hoe zouden ze ook kunnen? Amper een jaar geleden brachten de arbeiders van de grens-expeditie langs deze rivier, die naar de grens voert, de voeding aan. Tot zeven maal toe voeren zij op en neer, kapten de doorgang geheel open. Heden komen wij hier en – alsof er vroeger nooit iemand in geweest is – elke 50 meter moeten we kappen. Dikke bomen, lange en dichte overhuivingen! En wanneer we, na 'n week in de linkertak geweest te zijn terwijl gedurende één nacht een flinke regen gevallen is, terugkeren, kunnen we van onze kampeerplaats af, slechts 'n paar uur van de samenvloeiing, zonder kappen en herhaaldelijk kappen er al niet meer uit. Wat deed de Wama hier met een boot?

Maar zie ook naar zijn lichaam! Dat verklaart genoeg. De normale armen zeggen u niets. De benen echter en de voeten, de tenen, zo ontwikkeld als bij ons niet voorkomt, abnormaal zouden wij het bijna noemen, spreken te luider. Boslopers zijn zij, bergbeklimmers, vandaag zo goed als gisteren en morgen, dag aan dag, van kind af aan tot op de oude dag toe.

De Wama's hebben geen kostgronden. Geen enkel kostgrondproduct treffen wij er dan ook aan. Zelfs die voorname producten, die als 't ware – vergun mij de vergelijking – de spil zijn, waarom 't Indiaanse leven draait, kennen zij niet. De bittere kasave, die het brood levert voor elke dag en de drank voor de feestdag, is hun onbekend. Zij kijken als vreemdelingen, wanneer wij hun een stuk kasavebrood tonen. De tabak, het gewone begroetingsmiddel van de gast, die welkom is, in de oude tijd de beslisser of men al dan niet het huwelijksaanzoek zal doen; de tabak met zijn sterke, goede geest, die ook in onze dagen nog de piai, de geestenbezweerder maakt, is hun geheel en al vreemd. Vermakelijk te zien hoe de mannen proberen ons roken na te doen. Eén van hen speelt het in 't geheel niet klaar. Het zeilgras zien wij evenmin. Zelfs de pees van hun toch zo straffe boog is gedraaid uit de minderwaardige vezel van de wilde bos-ananas. Geen katoen, geen koesoewe!

Daarentegen in de korte spanne tijds dat wij er zijn, zien wij reeds verschillende bosproducten verschijnen. Kleine, ronde knolletjes, lichtbruin met enkele zachte stekeltjes, door hen *oeroewa* genoemd en – vermoed ik – *nama èpë,* d.i. vrucht van de ....? Ze zijn waterig en hard, ook na het koken, en knappen tussen de tanden. Verder langwerpige, dikkere knollen, *tinana 'iri* geheten. Van de onzen noemden sommigen ze een soort wilde tajer, anderen napi van het bos. Van niet één zaak, welke wij

hun gaven: brood, rijst, zout, suiker enzovoort, al aten wij het aansporend voor, aten zij iets, maar van de kabbes, de kool die een onzer in de onmiddellijke nabijheid uit 'n palm haalde, at de oudere man onmiddellijk. De jonge moeder wrijft met een steen 'n kleine, wilde bosananas op de pinaschede tot moes.... de kleine kruipt toe, dompelt er haar handje in en slurpt het behaaglijk naar binnen. Trossen moeroemoeroepitten liggen naast de grote steen met de kleine brekersteen. Wie er naar verlangt, ga er heen en sla de pitten open. De grote hoop koemboepitten, niet ver van het kamp af, waarvan men het moes afhaalde, spreekt van de smulpartij van het vorige seizoen.

Dat zij zwervers zijn verklaart een en ander, dat anders duister bleef. Zo de lengte van het pad. Voor ik hierover verder spreek, een korte toelichting. De benaming „pad" is enigszins onjuist, want een pad gelijk wij het verstaan, is er in het geheel niet. Maar er zijn gebroken takjes, neergebogen stengels (ik bedoel niet: liggend op de grond, maar staande aan de groeiende struik), soms elkaar zo dicht opvolgend, dat je er een eind ver in 't bos duidelijk een richtingslijn waarneemt; dat is het pad. Bosmensen, gelijk zij die hier met ons zijn, kunnen het volgen. Doch ook zij splitsen zich van tijd tot tijd nog in twee, drie groepen om de aansluiting, die men kwijt is, te vinden. Nu, op zo'n pad stuitend zeg je aanvankelijk: „Dat is 'n Indiaans jachtpad." Maar de Indiaanse jachtpaden, gelijk wij die van beneden kennen, brengen de jager min of meer diep in 't bos en houden dan op. Doch dit pad houdt niet op. We vinden geen einde. Je loopt vandaag en morgen, je loopt twee weken aan één stuk, gelijk we begin september deden. Je passeert oude, vervallen kampplaatsen, maar je bereikt geen einde. Dit pad is dan ook geen pad voor de „jager", maar 'n „trek-pad".

De mensen trekken hierlangs en slaan hun kampen op. Bij de keuze van de plaats heeft het drinkwater de meeste zeggingskracht. Nooit vinden wij kampen op een berg of heuvel, altijd in het diepe dal, enkele stappen van een kreek of kreekje. Op oriëntering wordt niet gelet. Ook de regenvlaag dwingt hiertoe niet. In 't dichte oerwoud valt de regen recht neer. Opvallend is, dat men bij het bouwen van de kampen van geen krakken gebruik maakt. Binten en stutten verenigt men met kaminabindsel. Het dak is zeer regelmatig èn bij het eenpersoonskamp, dat langwerpig en niet breder dan de breedte van één boegroemakkablad is, èn bij het familiekamp, dat vijf hangmatten overdekte en een driehoekige vorm had. De zolderingstokken van het familiekamp, waarop de bladeren gestapeld werden, liggen horizontaal. Stel u die liggende stokkendriehoek voor: de driehoekstop naar u toegericht. Legt men nu de bladeren er op als dekking, dan komt telkens het dikke uiteinde van het blad te liggen op de top van de driehoek. Na het aldus aanbrengen van een twintigtal bladeren is de laag aan het topeind van de driehoek ½ tot ¾ meter hoog, terwijl de basis van de driehoek nauwelijks 1 dm dik is. Het dak verkreeg hierdoor een sterke helling en bevordert nu ten zeerste het afstromen van het water.

Diezelfde hoge top-opwerking aan de voorgevel van 't kamp (vergun mij die laatste term) vindt men ook bij het eenvoudige éénpersoonskamp. Men heeft zelfs om de hoog opgestapelde, dikke bladerenuiteinden een

boombastband gewikkeld, dat zij vaster liggen zullen en niet verschuiven bij wind of al te sterke regen.

Maar ook deze kampen zijn weer niet wat wij op het eerste gezicht en zonder nadenken „jachtkampen" noemen zouden: afdakjes als het ware of schuilplaatsen voor één nacht, waarna men verder trekt. Ze zijn er veel te goed, te zorgvuldig, veel te stevig voor in elkaar gezet. Te veel werk is er aan besteed. Ze zijn meer dan dat: zij zijn „woon-kampen". Hier „wonen" de mensen.

Hier is het centrum van hun activiteit. Eén der jonge moeders blijft thuis en zorgt voor de kleinen. De anderen, mannen, vrouwen en grotere kinderen trekken uit. De een volgt de kronkeling van het dal op zoek naar de pakira, de ander trekt naar de rivier om de anjoemara, de derde zoekt bosproducten. De dag, dat wij de mensen overvielen en door het geroep van de achtergebleven jonge vrouw de oudere man met de tweede jonge vrouw toesnelden, verschenen de overigen eerst even voor of in het donker. De twee jongemannen brachten vis mee en bossen wilde ananasblaren voor vezelwinning. De oudere vrouw met de grotere jongen droegen aan een korf *oeroewa*, de boven reeds genoemde knolletjes, en twee grote klompen klei voor 't vervaardigen van potten. 't Gehele Indiaanse leven: jacht en visserij, het verzamelen van wilde vruchten, pottenbakkerij, touwslagerij enzovoort speelt zich hier af, morgen en overmorgen, week na week! Straks, wanneer de vis op 't aas niet meer afkomt, pauwies en kamikami schaarser worden, de pakira vergeefs wordt gezocht, de knollen zijn gerooid, het bos leeg, de streek afgestroopt is, doen zij hun karig hebben en houden in draagkorven. Zij laten de kampen voor wat ze zijn, de vuren branden nog door, doch zij trekken weer langs het pad en trekken berg op, berg af, al maar door tot in de namiddag. Een nieuwe woonplaats is bereikt: nieuwe kampen, nieuw jachtgebied, nieuwe rivieroevers, nieuwe kreken! Nieuwe groentetuinen, nieuwe bosproducten! Zo zwerven zij van de ene plek naar de andere, zonder rust, onverpoosd.

Zwervers zijn ze! Daarom verwondert het je niet, dat je langs dit pad, in deze kampen niet slechts de forse man aantreft die jaagt, de oudere vader, de opgegroeide zoon, maar ook de vrouw, ook de moeder, de jongere moeder zelfs met het kind aan de borst. Het gehele gezin leeft en werkt hier. Het gehele mensenleven speelt zich hier af, langs 't eenzame pad in de wildernis, in de relatief kortstondige woonplaatsen: de geboorte, de dood.

Wij konden van dit interessante leven toch nog veel opmerken, al was de gelegenheid ook kort; veel van het werken van de mannen en van de werktuigen, die zij gebruiken, veel ook van de bezigheden van de vrouwen.

Gereedschappen en werktuigen

1 *de stenen bijl.* Wij zagen de stenen bijl. Zo dikwijls heb je er over horen spreken. Ze riep dan gedachten op verbonden aan een grijs verleden of aan een modern museum, maar altijd aan iets doods. Nu ligt zij voor je! Je neemt haar ter hand en kapt er mee in een boom en werkelijk: ze leeft, ze bijt en breekt stukken uit het hout.

De bijl heeft de afmetingen van onze handbijl, een lengte van 3 tot 3½ dm. De bovenste helft van de ronde, houten steel, waarin de steen geklemd zit, heeft een dikte van 3 duim. De onderste helft, het handvat, neemt onmiddellijk in omvang af, wordt steeds dunner en eindigt in 'n punt, 'n plompe punt. De steen is zwart, eer smal dan breed. Zijn snee is niet scherper dan wij die van zo vele gevonden stenen kennen. Of even onder zijn kop de twee zijdelingse inkepingen zijn, kon ik niet nagaan. Het sterke, regelmatige touwbindsel, 't welk de kop in 't hout vastklemt, kon ik niet lostornen.

Men kapt er flinke bomen mee om, gelijk we enkele malen in 't bos konden opmerken. Kaphoogte: één meter boven de grond. Geen vooraf-

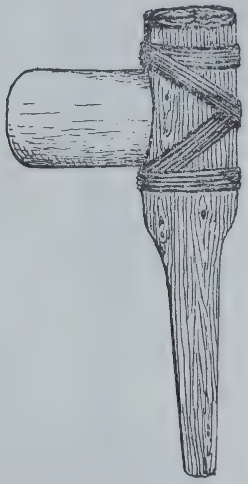

De stenen bijl van de Wama.

gaande verkoling van 't hout door middel van vuur. Men bindt een kaminatouwtje rondom de stam, zodat ieder — als er twee kappen — aan zijn zijde dezelfde kaphoogte aanhoudt. Het bijennest in de holle boom kapt men er mee open. Bij 't bouwen van de kampen slaat de bijl de boegroemakkablaren af, kapt de bijl de dunnere stammen tot posten. De bijl verlaat om zo te zeggen hun hand niet. Wat de houwer is voor de bosman, is de bijl voor hen. *Toto aki-topo* d.i. om zich het pad met merktekenen te verrijken. De bijl vergezelt hen op weg, bij het „trekken" of jagen. Ik denk ook, dat de bijl als knots dient bij 't doden van de geschoten anjoemara, de getroffen pakira en tapir. Die dieren zijn verschrikkelijk, ook nog na getroffen te zijn.

2 *boog en pijlen.* Het eerste wat bij boog en pijlen u opvalt is de grote hoeveelheid pijlen, de dikke bundel die de man in de hand houdt,

wat echter voor de Indiaan zelf niets opvallends is. De pakira in 't bos, de anjoemara in de kreek zijn machtig en sterk en vechten met de pijl. Er breken altijd pijlen en een goede voorraad op jacht is een allereerste vereiste.

Naar de punt onderscheiden we drie soorten: de *lanspuntige*, met de zwaardere rieten schacht, het korte haast onmerkbare pijlstokje, de 20 tot 30 cm lange bamboepunt, in vorm gelijkend op lans en speer, die het allermeest voorkomt en tot het doden van tapir en pakira gebruikt wordt; de *beenpuntige*, waarvan de rieten schacht integendeel dun is, het stokje, dat schacht en punt verbindt, dun en zeer lang, de punt zelf geslepen uit kwattagebeente, bestemd voor vis en vogel; en eindelijk de *puntloze*. Deze

Wijze waarop de Wama de bamboe-lanspunt via het houten stokje aan de rieten schacht bindt.

laatste is niets meer dan de bewerkte rieten schacht. Geen pijlstokje dus, geen punt! Dit is de apenpijl. Over de apenpijl en het oeraligif dat op zijn punt zit, schreef ik vroeger reeds uitvoerig.

Het tweede dat bij de pijlen u opvalt is, dat zij zeer oud zijn en vuil. De rook der vuren droeg natuurlijk het meest daartoe bij, doch ook de ouderdom heeft er schuld aan. Sommige zijn 4 tot 5 maal gebroken geweest en wederom gerepareerd. Ik vermoed dat men slechts een enkele oude, verlaten grond bezit van wie weet welke vroegere Indianenstam, waar men het riet snijdt, zodat men aan pijlriet eer gebrek dan overvloed heeft.

De pijlen hebben alle aan het ondereind, aan hun voet het kleine stukje hout ingewerkt ter versterking. De beide veren, pauwiesveren, zijn

21 Sieraad en opsmuk. De witte en zwarte veren van de koningsgier, tot een waaier sierlijk samengebonden, hangend achter op de rug.

22 Sieraad en opsmuk. De middelste man op de foto draagt nog niet de grote danshoed, wel het veren verlengstuk er van: het vierkante „rug"-stuk.

23 Toepiep, zittend op een nieuw bankje, de mat waarop de sieraden naast zich, wordt opgetooid.

24 Sieraad en opsmuk. Wajana's getooid met enkele sieraden. Links Atoe, in het midden met de strijdknots Toepiep, die beiden de wespenproef doorstonden.

opvallend laag aangebracht, kort en smal en hard. Het bindsel, dat ze vasthoudt, is een eenvoudige omwikkeling. Over het algemeen is nergens bij het binden, bij het aaneenvoegen van de onderdelen, de behoefte gevoeld bij 't nuttige ook 't aangename, het schone te voegen en gevolglijk een mooie bindfiguur te ontwerpen. 't Enige in deze richting zou men misschien het bindsel mogen noemen, 't welk de lanspunt via het stokje aan de schacht bindt, welke figuur ik hierbij afbeeld.

De pijlen zijn kort, anderhalve meter, gelijk ook de boog, die misschien geen 1.40 meter haalt.

Als gevolg van de kortheid van de boog bij een relatieve dikte — want de letterhouten boog lijkt op 't eerste zicht veel op een knuppel — is de boog uiterst straf. Geen wonder dat de twee jongemannen de linkerpols beschermden met een bindsel uit de tong van de boegroemakka. De pees, uit bosananasvezel vervaardigd, had verschillende knopen. Ze liep over de rug van de boog verder, daarbij op geregelde afstanden de bekende omwindingen makend. Maar de omwindingen waren gering in aantal en sloten niet aaneen. Over 't algemeen is de Wamaboog 't zelfde als de Karaibenboog, maar de laatste is in zijn geheel en in elk onderdeel een verfijnde editie.

3 *schaaf-, snij-, en krabgereedschappen.* De werktuigen dienend tot vervaardiging van pijl en boog zijn zeer primitief.

Voor het maken van pijlen: de beitel en een schelp.

De beitel heeft tot heft een gebeente, een dunne holle pijp, van de kwatta. Men vult dit been met een soort pek, bestaande uit balata (volgens Malawni het sap uit de vrucht) en ajawa. Een der twee voortanden van 't konijn, tevoren scherp geslepen, wordt aan 't uiteinde in 't been gestoken, in de pek. Dun touw, waarover later weer pek, omwikkelt en bevestigt de voet van de tand. Met deze beitel krabt men 't overtollige af van pijlstok en bamboepunt, fatsoeneert men het onderdeel.

De schelp wordt gebruikt zonder voorafgaande bewerking. Men krabt er mede als met stukken glas. Zij scherpt van de lanspunt ten eerste de punt zelf en slijpt vervolgens elke zijde tot een vlijmscherp mes.

De bewerking van het hout geschiedt vooreerst met een pakirakaak, welke kaak men zodanig in de hand houdt, dat de scherpe kant van de slagtand vast tegen 't hout aan zit en bij stevig ophalen hele stukken ervan afsnijdt. En verder met de kaak van het hert. Doch hier zijn het niet de tanden, maar de lege kassen der tanden die schaven en gelijkmaken.

4 *middel om vezel te winnen.* Ik heb ook een jongeman vezel zien halen uit 't blad van de wilde bosananas. Behoudens één punt, juist gelijk de Karaib de vezel wint uit het zeilgras. Dezelfde strop, waarin het blad gestoken wordt, hetzelfde ronde houtje, tegen 't blad aangehouden om het steviger te kunnen vasthouden, dezelfde rukken ook, eerst voorzichtig, later met volle kracht. Maar één verschil is er. De vezel is niet sterk. Dit wetend laat de Wama de vezels niet afzonderlijk, maar draait deze, wanneer zij zich vertonen, onmiddellijk om tot een streng. Ontvleest hij verder, dan draait hij ook weer verder. Op zijn been draait hij de vezel zelfs tot

een streng, terwijl het blad nog in de lus is. Een onzer, een Karaib, wilde laten zien dat wij de kunst ook verstonden. Een forse ruk, een tweede.... de gehele zaak brak middendoor.

5 *middel om vis en vlees te conserveren.* Jagers en vissers zijn de mannen en wat tot jacht en visserij behoort: bijl, boog en pijlen, pees en lijnen maken zij zich. Vishaken kennen zij niet en de grote anjoemarahaak die ik hun gaf, waarvan we de hantering verklaarden, lieten ze bij hun vertrek met de overige onnutte dingen als onnut achter. Vroeger beschreef ik hun wijze van visvangst. Met pijl en boog gaan zij ze te lijf en met overgroot succes! Van elk ander noodzakelijk werk, vlechtwerk bv., maken zij toch zich zo spoedig mogelijk af. Ze willen jagen, ze willen vissen.

Ze kennen ook het middel om vis en vlees te conserveren door vis en vlees nl. te roken op de barbakot boven het vuur. Hun barbakot is van een afmeting als ik nog nooit bij Indianen aantrof. De hoogte is 1.40 meter. Elke zijde – de barbakot is driezijdig – 2½ meter. Er kan dan ook een massa vis en wild op gerookt worden. Ik telde een dertigtal anjoemara's. Als men bedenkt dat een reuzen anjoemara tot 16 kg weegt, dan kan men zich beter de hoeveelheid voorstellen, welke de rook bewerken moet. Het vuur moet dan ook evenredig zijn. Het brandt dag en nacht. De vrouw let er op en schuift van tijd tot tijd de stukken hout bij. Over de vissen en 't wild heen heeft zij bossen pinablad uitgespreid, die hitte en rook zoveel mogelijk vasthouden. Men rookt de vis in zijn schubben.

Werkzaamheden van de vrouw

1 *zorg voor het brandhout.* Wanneer de morgen aanbrak, zag ik de vrouwen naar 't bos gaan. Zij droegen brandhout aan. 'n Hoog opgestapelde vracht op de naakte linkerschouder of 'n enkele boom, maar van grote afmeting, op de schouder. Ze krijgen 't grote hout aan stukken door het op de grond of op 'n stuk steen te slaan en te blijven slaan tot het tenslotte breekt.

Dit hout houdt aanmerkelijk lang vuur. Wij vonden zaterdagmiddag in 't verlaten kamp de vuren brandend, zondagnamiddag brandden ze nog.

Er zijn grote hoeveelheden nodig. Vuren zijn er voor de barbakot, vuren gedurende de nacht naast de hangmatten, vuren voor de haard. In de nacht vermeerderen nl. de vuren. Ik vermoed dat elke hangmat er een heeft. Het vuur dient ter verdrijving van muskieten en ter verwarming. Kleren zijn onbekend, lakens of dekens eveneens. De hangmat zelf, zo klein en smal als ze is, draagt het lichaam, verwarmt het echter niet. Hun naakte lijven moeten het koud krijgen in de lange nachten, zouden de vuren hen niet omringen.

2 *zorg voor het eten.* Elk kamp heeft een haard: drie smalle, platte stenen, die niet op hun platte kant gelegd, maar op hun smalle kant in de grond geplant worden. Men zet er de pot op en van alle zijden kan men er het brandhout makkelijk onder schuiven. De drie stenen hinderen niet.

Deze drie stenen vormen voor ons een typisch verschijnsel. Bij 't opsporen van de Indianen troffen wij ze overal aan. Soms waren de kampen, de posten, stokken en bladeren geheel verteerd, maar de drie haardstenen op de open of slechts licht begroeide plek, dik onder het mos, waren er en spraken ons van vroegere tijden, van de kampen en hun bewoners. De vrouw let op het vuur, op de pot. Ze kookt de *oeroewa,* de tajerknolletjes; ze kookt de anjoemara. De anjoemarakop bindt ze een band uit kamina om, dat hij onder het koken niet uit elkaar vallen kan. Haar wapen als kok is geen lang mes of lepel, maar een lange, aangespitste stok.

3 *hangmatten-vervaardiging.* De hangmat is als die van de Trio's een netwerk, maar een kunstig netwerk, waarbij om de mazen te krijgen geen enkele knoop gelegd werd. Waren de mazen geknoopt, het naakte lijf kon er niet op liggen. Ze zijn vervaardigd uit wat zij *pamuir* noemen,

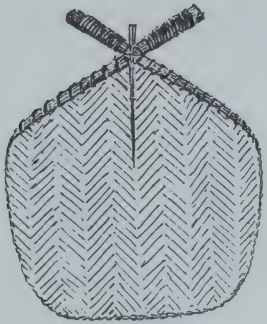

Vuurwaaier, in gebruik bij de Wama's.

wij vermoeden uit Morisi-touw. Niet uit zeilgras, noch uit katoen. De gehele hangmat is bruin. Werd zij dat niet van de vuile, ongewassen huid, dan werd zij het wel van de rook der vuren. De hangmatten zijn klein en smal, gelijk ik zeide. Ook de vierlijnen zijn kort. Ik mat de afstand tussen twee stokken waaraan ze gebonden werden: 1.68 meter. Ik kan er niet languit tussen liggen. Ze binden zeer laag. Amper 2 dm boven de grond. Wanneer nodig, echter ook hoger. In het eenpersoonskamp van de oudere vrouw hing recht boven haar de oudere jongen. En in het familiekamp, waar twee mannen en twee vrouwen sliepen, hing voor de kleine jongen dwars over deze vier hangmatten heen de vijfde hangmat. Ik zag hem soms opzitten en als van een uitkijktoren nieuwsgierig rondschouwen.

4 *zorg voor het kind.* De vrouw, de moeder heeft — dat spreekt — de zorg voor haar kind. Ik zag hier een typische wijze, nooit eerder gezien, om 't kleine kind te dragen. Een boombastband als riem zonder eind van

bijna handbreedte over het voorhoofd lopend, valt op de rug ter schouderhoogte neer. De kleine op de rug der moeder „zit" in deze band. De beentjes van het kind hangen recht naar beneden, de armpjes steekt het naar voren om de hals van moeder.

Toen de moeder voor het brandhout ging zorgen, reikte zij het kind over aan grootmoeder. Ook deze droeg als boven beschreven het kind. Grootmoeder maakte uit de bloemschede van een pinapalm een soort bak voor waterreservoir. Tijdens dit lichte werk bleef zij het kind zó dragen. Telkenmale als het kind een armpje van onder de hals der vrouw terugtrok en buiten de riem zonder eind stak, werd het armpje er weer in teruggetrokken en de hand weer onder de kin teruggebracht. Het kind zat overigens heel rustig.

Ook zag ik in de namiddag de moeder deze band dragen over één schouder en verder dwars over 't lichaam onder de andere arm door. Zij droeg het kind dan ter zijde tegen 't lichaam aan voor zich uit.

De gehele dag blijft zij bezig met het kind. Een der jonge vrouwen had 't kind nog aan de borst, ofschoon dit zeker anderhalf jaar oud was. Ze raspt vruchten, breekt pitten open, reikt het speelgoed toe. Ze leert het eten. 't Was kostelijk te zien, hoe die kleine naar 't voorbeeld van de moeder van been of graat het vlees wist af te halen. In de nacht houdt ze 't bij zich in haar hangmat.

Zo leven en werken deze mannen en vrouwen.

Over het ontbreken van alle huisraad

Wil je ze in je beoordeling niet te kort doen, houd voor alles en elk ogenblik levendig voor de geest, dat zij zwervers en trekkers zijn, mensen die hun hebben en houden moeten meeslepen soms over hoge bergen en in dalen door moerassen. Een zwerver, die nergens een vaste woonplaats heeft, heeft andere behoeften dan een, die van zijn ouders het huis erft, het bewoont en later aan zijn kind overdraagt. Hij richt zich anders in.

De vloer van het kamp is de bosgrond. Maar deze is geheel schoongemaakt en al spoedig door 't gebruik aangestampt en gehard.

Verhogingen, waarop men iets bergt of wegzet, vindt men niet. Men hangt een mandje aan de zolderingstokken. Aan deze stokken zijn lussen van kaminabindsel, waarin men boog en pijlen hangt. Pijlen, wil men ze lang bewaren, moeten beschermd zijn tegen vocht. De draagband der vrouw en 'n kokertje hangen aan de dwarsstok van de voorgevel. Maar de vloer blijft vrij. De drie in de grond geplante haardstenen voor het kookvuur staan op de rand van het kamp, waar de vrouw haar hangmat heeft. De barbakot geheel buiten het kamp, er echter tegenaan, zodat de gehele ruimte voor hangmatten en verwarmingsvuren bij nacht beschikbaar is.

Huisraad treft men haast niet aan. Vergeefs zoek je naar kunstig, figurenrijk vlechtwerk, met rood of zwart geverfde vlechtrepen. Die manden waren hun een ballast. Zij vlechten ter plaatse, waar zij de anjoemara schieten, het ajawa-hars vinden, de knollen rooien: op het ogenblik dus dat zij de mand nodig hebben, onmiddellijk de spoedmand uit een palmblad. Thuisgekomen werpen zij de mand weg.

Geen grote, een meter hoge en hogere potten voor dranken! Hoe zouden zij die meeslepen? Een enkele middelmatige pot van 4 dm breedte en 3 dm diepte voor 't koken van hun spijzen en een kleine van 1 dm breedte en diepte voor *arua-ka-topo,* het koken van de aroea; ziedaar alles.

Geen waterkruiken, geen godo's, of kalebassen. Met het bamboemes snijdt de vrouw van de pina de zachte, plooibare, bruingroene bloemschede af, snijdt haar op lengte, verwijdert de ronde rug der middennerf, vouwt de beide uiteinden naar binnen toe, bindt deze ten overvloede nog

De mand die de Wama in enkele tellen uit slechts één palmblad vervaardigt.

vast en 't waterreservoir, in vorm gelijkend op een bootje, is klaar. Het houdt veel water in en laat niet één druppel door.

Geen mooi beschilderde *waresa's,* schalen of borden. De doorgesneden scheden der vruchtentrossen van de koemboe zijn stevig en hard en overal verkrijgbaar.

Geen bankjes, dierenbanken, gelijk de Karaiben die kennen!

Geen matten. De hangmat is voldoende. Ook de dubbelgevouwen spoedmand – die liggen overal verspreid – kan voor mat dienen.

Dat alles ware voor hen geen aanwinst, maar een last. . . . geen oorzaak van vreugde, maar van verdriet. Zij behoeven bij hun trekken berg op, berg af die zaken niet mee te nemen. Wat zij nodig hebben, vinden zij

daarginds ook. Juist gelijk ze daarginds ook weer nieuwe kampen bouwen en een nieuwe barbakot en er de nieuwe stenen vinden voor de haard.

Gemeenschappelijke maaltijd

Tweemaal daags zag ik de mensen tezamen komen voor de maaltijd: des morgens, nadat de vrouwen voor het brandhout gezorgd hadden, en des avonds in het donker, nadat allen waren binnengekomen. De maaltijd geschiedde buiten de kampen op een open plek. Allen zaten aan: mannen, vrouwen en kinderen. Niet gelijk bij de Karaiben, waar mannen en vrouwen afzonderlijk eten. Op verschillende plaatsen rondom de plek ontstaken de vrouwen des avonds een vuurtje van ajawa ter verlichting. Op de reeds genoemde bloemscheden van de koemboe werd het eten aangedragen: gerookte en gekookte anjoemara's en pakira, gekookte knolletjes. De knolletjes kreeg ieder afzonderlijk op een aparte schede. Vis of pakira nam ieder van de grote hoop. Met het verwijderen van de huid verwijdert men tevens de schubben. In de reeds beschreven bootjes droegen de vrouwen het water aan. Toen men met het eten klaar was, werd er gedronken. De bootjes gingen rond.

Een opvallend iets kon ik hier waarnemen. Eén der jongemannen, dicht tegen mij aan zittend, kreeg de boot en dronk. Hij bleef voorovergebogen zitten en dronk maar door. Dan zag ik hem plots het hoofd oprichten en het water uitspuwen in aaneengesloten boog recht op de vingers van zijn handen, die hij aldus waste. De *hoeveelheid* water echter, die hierbij uit zijn mond kwam, viel me meer op dan de verrassing der vreemde manier van handenwassen na het eten. Waar haalde hij dat water vandaan? Die grote hoeveelheid kon zijn mond alléén niet inhouden. Daarna boog hij zich voorover. Ik hoorde nog enkele geluiden, zodat ik dacht: moet de man wellicht braken?.... en alles was weer in 't reine en gezond.

De Wama is arbeidzaam

Wat wij tot hiertoe van de Wama's medeleelden, is de buitenkant van hun leven, de oppervlakte. Wij zien en tasten die. Maar wat speelt zich daarbinnen af, wat schuilt daaronder? Welke gedachten drijven hen? Welke gevoelens verwarmen of verkillen hen? Konden wij daarin eens doordringen!

Uitgaande van algemene waarheden tezamen met de enkele uiterlijke dingen, welke we bij hen waarnamen, zijn we toch gerechtigd conclusies te trekken, die – al zijn ze gering – ten minste enig licht werpen op dat innerlijk leven.

Op hen, evengoed als op ons, drukt de wet, die dicteert en dwingt, de onverbiddelijke wet: zorg voor uw levensonderhoud.

Hoe ageren zij daar op? Met arbeidzaamheid. Hier geen kloppen aan de deur van een rijke, geen steun van de zijde der overheid, geen hulpbetoon bij misoogst of epidemie, geen parasiteren op anderen! Zèlf zorgen, zèlf werken, òf.... te gronde gaan! Een derde mogelijkheid is er niet.

De vrouwen werken evenals de mannen. Ook de oudere vrouw. De

jongen heeft een speelboog. Maar deze is zó accuraat naar de echte nagemaakt en de pijl zó perfect, dat er — naar ik vermoed — meer dan spel en lering mee bereikt wordt.

Dagelijks werken voor het dagelijks brood!

De pijlen gaan dagelijks stuk. We schieten twee pijlen op een zelfde anjoemara. Met beide punten en 'n stuk van het pijlstokje door de kop schiet de vis nog de diepte in. Voor ons alleen de gebroken pijlen en later de reparatie! Straks is het de pakira, de tapir, die de pijl, brandend in zijn flank, tegen de bomen sleurt, breekt en van zich afwerpt.

De Wama kent geen twee- of drie-weekse voorraad van kasavebroden, die hem een tijd van rust gunt. Hij bezit geen grond vol bananen, napi en tajer en suikerriet, die hem een tijd zonder angst en zorgen verzekeren.

Dagelijks sluipen naar wild, spieden naar vis; dagelijks hun korven vlechten; dagelijks bergen hout aanslepen en stukslaan voor de vele vuren! Werken of vergaan!

Dan wederom het trekken over berg en door dal, het slepen met kinderen, met hangmatten en huisraad; het bouwen van nieuwe huizen.

De misschien spreekwoordelijke luiheid of vadsigheid van de Indianen gaat bij de Wama niet op. Het werken heeft dan ook zijn stempel gedrukt op hun lijven en hun gemoed. Hun lichamen zijn sterk en lenig, hun handen ruw en hard, hun benen en voeten als van atleten. Het zijn mooie mensen, maar ook gezonde, tevreden en opgewekte mensen. Zij werken.

Soberheid van de Wama

Interessant is het de Wama te stellen naast de Wajana. Deze vergelijking van de twee gaat dan onmiddellijk in een zo grote tegenstelling over als men aanvankelijk in het geheel niet vermoeden kon.

De Wajana zoekt de hoge, droge plekken langs de brede stroom — de Wama de kleinere watergeul in de diepte van 't dal.

Als de kerk op een plein staat het wijde Wajana-gebouw met zijn kunstig, hoog koepeldak midden op de vlakte van zonbeschenen witte leem — verborgen onder de bomen op enkele armzalige zolderingstokken liggen de doornige bladeren van de boegroemakka, amper de hangmatten overhuivend: het Wama-tehuis.

Open en vrij langs de brede rivier ligt de baan voor de Wajana — de Wama wringt zich met moeite een weg door geboomte en struiken, beklautert bergen, glijdt van hellingen.

Voor de Wajana de wijde lucht voor zijn borst, de verkwikkende einders voor zijn oog — voor de Wama het vochtige oerbos, dat van alle zijden opdringt, dat benauwt.

Tropenzon omglanst de Wajana — schaduw omhult de Wama.

De Wajana lééft dan ook. Overal bot en sprankelt het rijke leven uit; het schuimt over. Dat moet wel.

De kleurige kralen snoeren zijn niet te tellen. De lendendoek is als vuur. De rode koesoewe over het lichaam moet daarbij glimmen op 't gelaat, de franjes aan de beenbanden zullen reiken tot op de grond, de brede aluminium band om de pols, de aluminium ringen om de vingers vangen

de lichtstralen op van de zon en markeren 't felle wit wel goed op 't rode lijf. De Wajana leeft. Hij beweegt zich. Hij roept luide. Zijn lach schalt helder op.

En de Wama?

Hij is als de tapir, als de dikhuid, als het „grote vlees" van 't bos. Angstig en op zijn hoede is de tapir, wanneer hij ter verfrissing in de stroom zwemt. En spoedig duikt hij weer weg in 't dichte bos, de kop naar de grond. De grond, waarover hij loopt, de omgevallen stam, waarnaast hij ligt en rust, en zijn huid hebben één tint. Ze vermengen zich in hun vaalheid. Hij verzwindt in de diepte en donkerte van 't bos; de in het bos wegduikende Wama!

Zondert men de tandensnoeren uit – die echter in hun naar grootte geordende opeenvolging en om de stemmigheid van hun kleur volstrekt niet schreeuwerig zijn maar rustig aandoen – niets op zijn gehele lichaam valt op. Geen tekening, geen verfstof, geen kleurige band, geen ringen, geen wapperende franjes, geen rinkelende pitten, niets!

Hij is vaal als het bos dat vaal is. Waar vind je in 't bos de kleurige bloem? De *guiaba* in 't bos valt op, omdat zijn stam wit is, hel-wit, en spreekt tussen al de andere stammen die niet spreken. Maar hij doet niet weldadig aan. Want je denkt dat hij van dorheid wit werd. Het bos immers heeft niets dat kleur geeft, niets dat opwekt.

Toen wij voor 't eerst langs de noordelijke tak van de boven-Oelemari op het trek-pad van de Wama stieten en hun verlaten kampen bereikten, zagen wij een tweehonderd meter achter pad en kampen een rotsberg hoog boven het bos uit zich ten hemel verheffen. Met de heer Hammann heb ik hem beklommen. Goudgeel van orchideeën, gedragen door de meer dan een meter hoge, rijkvertakte stengels was de gehele be-zon-de helling! Maar aan de voet van deze zelfde helling, in dezelfde ure dat wij die pracht bewonderden, waar tussen de verspreid liggende blokken het bos opwies, schoot de heer Hammann een op prooi loerende *aboma*. De zon schenkt bloemen en leven, het bos duisternis en dood.

De Wama draagt niets op 't lichaam dat spreekt, geen opsmuk die de ogen trekt, geen kleuren die schreeuwen. Zijn stem is dof en hol, hij houdt ze omfloerst. Hij is ernstig en sober.

Het bos heeft hem zo gemaakt.

Diefachtigheid

Ik heb de Wama's vergeleken met de Wajana's.

Die onderlinge stammenvergelijking – zo wij haar nog wat uitbreiden – verheldert de kijk op hen al meer en meer.

Ik stel nogmaals de Wajana voor, nu in zijn verhouding tot de Bonni.

De dokter bevindt zich in het Wajana-dorp boven de Gran-Soela. Een boot legt er aan. Bonni-negers brengen een Franse ontdekkingsreiziger. Het bericht van dit bezoek verbreidt zich vliegensvlug van 't ene gezin naar 't andere. De dokter is er nu getuige van dat plotseling de hangmatten in de kampen worden ontbonden.... boog en pijlen brengt men bijeen.... alles wat er aan vlechtwerk, aan opsmuk of sieraad mooi is of waarde heeft

verdwijnt. Producten van de grond: bananen, napi's — zo snel als maar mogelijk draagt men alles het bos in en verstopt het onder struiken en blaren. De Bonni's zijn brutaal en eisen, als waren ze heer en meester, wat zij zien, wat hen bevalt op. Awensai, de pas gestorven Granman van de Bonni's, eiste voor zich en verkreeg ook tot tweemaal toe een Wajana-vrouw.

Beschouwen wij nu de Wajarikoele's in hun verhouding tot de vreemdeling!

Malawni, een vrouw uit de stam der Wajarikoele's, die de streek tussen Wajana's en Wama's gelegen bewoont, vroeg ik hoe mij te gedragen bij het eerste treffen met de Wajarikoele's.... welke woorden ter begroeting en ter nadere kennismaking ik 't beste gebruiken kon en zo meer. Malawni lachte. Zij antwoordde mij, niet wat ik te zeggen en te doen had, maar wel wat de Wajarikoele's zeggen en doen zouden, wanneer ik er verscheen. Ze lachte en riep: „*Otawitòkë!*" d.i. verbergt alles! Ze bootste de hoge waarschuwingsroep na, de roep die door 't ene kamp overgedragen wordt naar 't andere: „*Tabotabo tikomo kamoetom otawitòkë*", d.i. alles wat je aan waarde hebt, verbergt het snel! Vreemdelingen komen!

Zó is hier, in deze streken, tussen de verschillende stammen de onderlinge verhouding: de een steelt en de ander is op zijn hoede niet bestolen te worden. Zó is de omgang thans. Zó was zij in vroegere dagen nog veel markanter, wanneer men nl. elkander overviel, de dorpen in brand stak, mannen en kinderen uitmoordde en de vrouwen medenam.

Waarom zouden de Wama's dan anders zijn?

Wanneer wij de Wama een voorwerp laten zien en het hem daartoe in de hand geven, dan moeten wij het hem later met kracht weer uit de hand nemen, willen wij het niet kwijt zijn.

Schaamt hij zich soms daarover?

Hij steelt de houwers en weet nergens van wanneer men hem er over aanspreekt. Hij steelt de geweren. Hij begrijpt niet wat wij bedoelen, wanneer wij hem rekenschap vragen.

Hij is op zijn hoede. Pijlen en boog houdt hij omkneld. De punten scherpt hij bij. Geen ogenblik wijkt de stenen bijl. Het gifkokertje is toch onder zijn bereik? Hij blijft bij de vrouwen. Komt men om de vrouwen te roven? Waarom met zoveel mannen en enkel mannen naar hier gekomen?

Achterdocht dat men 't zijne hem ontstelen wil, sluwheid om 't uwe zich toe te eigenen! Paraat zich te weren en met kracht van wapens 't zijne te verdedigen. Waakzaam en het gunstig ogenblik afwachtend de diefstal bij u te volvoeren!

Wij denken ons een dergelijke mentaliteit en dergelijke ruwe gevoelens maar moeilijk in en hoorden wij tevoren er al over spreken of lazen we er over in de boeken, het maakte geen indruk.. tot wij zelf er de dupe van worden, aan de lijve het voelen.

Doch zo zijn ze.

De strijd sedert tientallen, wellicht sedert honderden jaren tussen de stammen onderling, de strijd om eigen behoud, heeft hun geest verstompt, hun gemoed verhard. Hun vaderen, hun voorvaderen hebben zó gehandeld, zó handelen zij ook.

Treft men dan geen edele gevoelens bij hen aan of tenminste de sporen er van? Zeer zeker! Ziet slechts naar hun liefde voor 't kind!

De liefde voor 't kind valt bij de Wama niet te loochenen.

Het behoud van de stam reeds vordert zulk een gemoedsstemming bij de leden. Laten zij nog zo traag zijn in het zich indenken van hun toestand in het heden, nòg zo kortzichtig in hun vooruitzien naar de toekomst – het kan hun niet ontgaan, dat in het kind het voortbestaan van de stam ligt.

Liefde voor het kind!

Hun eigenliefde, de elk mens ingeboren zucht naar eigen verzorging, eigen geluk en welzijn, dwingt hen ook tot die zorgzame behandeling van het kind. Zij vooral moeten het verlangen naar 't kind voelen. Zij zijn slechts met weinigen. De dood knaagt aanhoudend nog aan dit geringe getal en wil er stukken van afscheuren. Een der jongemannen heeft een ingezonken, platte schouder. Een vooruitstekend beenstuk is er duidelijk te zien. Het rechterbovenbeen was gebroken en is daarna in verkeerde stand gegroeid. Gelukkig, hij trekt slechts een weinig met het been en de beide armen rukten met kracht de vezel uit het ananasblad. Maar de val uit de boom had ook dodelijk kunnen zijn. De dood weet hen eenmaal te vinden. Hij loert naar zijn kansen. De dood kent de woudreus, de zware takken die zullen vallen bij de eerste storm, hij kruipt achter de giftige slang, hij strijkt neer terzelfder tijd met de epidemie; de abnormale droogte en de hongersnood zijn zijn verwanten. En de Wama moet dit weten. Hij kan zich hiervan niet onbewust zijn.

En wee dan de laatst overgeblevene van de stam, wanneer hij oud is geworden en zwak en gebrekkig en voor zich zelf niet meer zorgen kan en er geen ander is die het dan voor hem doet; wanneer zijn voeten hem niet meer dragen kunnen over het jacht- en trekpad, zijn bevende hand de straffe boog niet meer spant, jacht en visserij moeten ophouden; wanneer hij wegteert in de hangmat en 't waterhalen aan de kreek zelfs hem ondoenlijk wordt.... Wee de enkeling in de wildernis!

Het kind alleen kan hem voor deze verschrikking behoeden. Liefde voor 't kind heeft de Wama, maar een liefde voor 't kind ook òm het kind.

Hoe zacht gaat de moeder er mee om! Zij hield het de gehele dag bij zich. Het zat op haar schoot, het speelde, het sliep op haar schoot. Angst dat men het van haar wegstelen mocht, was wellicht mede drijfveer van deze bezorgdheid. Maar ook die angst vindt de oorsprong in de liefde. Wij hoorden geen roepen, geen snauwen.... wij zagen geen uitingen van ongeduld, geen rukken, geen slagen, geen enkele ruwheid of hardheid. Zij voedde het kind. Ze voedde het nu aan de borst, dan – wanneer zij zelve at – at zij het kind voor en 't kind greep van de vis en haalde, hoe klein ook, de graat er uit en at onder moeder's oog en toezicht gelijk met de moeder van de spijze der groten. Dan weer raspte ze vruchten.

Ook speelvoorwerpen heeft zij voor 't kind. En hier merkte ik iets op, wat me ten zeerste verbaasde: dat nl. èn de Karaib beneden langs de kust èn de bij het Toemoekhoemak in 't bos verscholen Wama dezelfde nietige voorwerpen hebben gevlochten, voorwerpen bestemd voor 't kind en die

alleen als speelgoed voor 't kind zin en betekenis krijgen. Beide bij de Wama's aangetroffen voorwerpen treft men ook aan bij de Karaiben. In de Karaibische Encyclopaedie staan zij afgebeeld onder *waruma,* no. 49. Het eerste voorwerp noemt de Karaib *arumunica,* afgeleid van het woord harmonika. Het is een maripatong, een kunstig in elkaar gevlochten vierkant voorwerp van ca. 1 duim hoogte, 't welk men gelijk een harmonica in en uit trekken kan. Het ander is de *kariwáru pipo,* d.i. schubben van de hoogkop-kwikwi. De vrouw maakt deze „schubben" uit de reep van een morisitong.

Kinderen hier bij de Toemoekhoemak of ginds bij de zee zijn hierin dezelfden: zij willen spelen en spelen al met 'n schelp of 'n vlechtreep. En de moeder, al is zij arm en onontwikkeld en een Wama, zij zal het kind het speelgoed verschaffen.

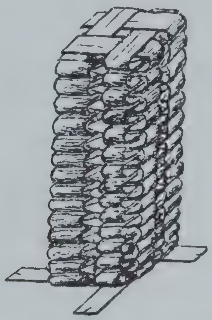

Speelgoed voor het Wama-kind. Vlechtwerk dat als een harmonika in- en uitgetrokken kan worden.

Smaak voor het schone

Edele gevoelens....

De liefde tussen moeder en kind is wel het edelste gevoel, dat het menselijk gemoed doorgloeien kan. Voor haar ontstaan en ontwikkeling wordt geen universitaire opleiding vereist, noch is zij een monopolie-artikel in handen van rijken en machtigen. De Schepper legde die liefde in elke moeder. En waar aan de Schepper niet werd getornd – gelijk bij de Indiaan, die in zijn diepste ondergrond rechtstreeks nooit God bestreed, nooit God geheel er uit verjoeg – is die gave ongeschonden gebleven.

Edele gevoelens! Ook de beoefenaar van edele kunsten, de man of vrouw die er in uitmunt, noemt men een „door God begenadigde". Felle flitsen van een boven de stof verheven, de gehele stof beheersende geest noemen we kunstvoorwerpen.

Vinden we, zoal geen felle flitsen, dan toch spranken, zwakke spranken van deze geest bij de Wama? Of bezit hij een geest, die in de stof verzonken ligt en nooit of te nimmer zich er boven verheft?

Wij vonden geen kunstvoorwerpen. Wij zien bij hen, gelijk bij de Karaiben, geen dierenbanken, in afmeting min of meer dezelfde, maar in enkele onderdelen verschillend, welke onderdelen dan — kop en staart van het dier voorstellend — zó accuraat, zó natuurgetrouw zijn, dat de aasgier uit de bank gluurt, de schildpad er uit kruipt als uit haar schild, de kaaiman er mee „weglopen" wil....

De Wama, de onderdelen van een pijl aaneenbindend, maakt terzelfder tijd geen kunstig bindfiguur met het touw. Hij bootst niet de vrucht na van de bosananas, niet het voetspoor van de koertakka (waterhoen), geen rups kruipend over de grond, geen bek van de moroko. Wij zagen geen schitterend vlechtwerk, geen gekleurde repen, geen rijke figuren, geen sierlijke vormen.

Maar dit ontbreken van kunstvoorwerpen en kunstuitingen bewijst nog niet het ontbreken van elke kunstzin. Andere gronden dan gebrek aan kunstzin verklaren voldoende de afwezigheid. Gronden van meer praktische aard, waarmee zij rekening houden, waarnaar zij wel degelijk te luisteren en zich te voegen hebben.

Banken en mooie manden zijn meubelen, die in een vaste woning passen en er een vaste plaats krijgen en behouden. Maar 'n vast verblijf kent de Wama niet. Hij is 'n zwerver en 'n trekker en de telkens mee te slepen last moet beperkt worden. Geen ballast voor die zware tochten!

Pijlen hebben zij, maar niet voor sieraad om er mee te pronken of als een ruil- of verkoop-artikel, doch om er mee te.... doden. Zij nemen hem ter hand en eer er een uur voorbij is, ligt hij wellicht aan stukken en vertrapt door de tapir en vraagt hij reparatie.

Toch zouden wij hun elk idee van versiering, elke smaak voor het schone niet durven ontzeggen. Wanneer ik in mijn schetsboek de stenen bijl nateken en de voltooide tekening de jongeman die bij me zit laat zien, neemt hij als enig antwoord het boek uit mijn handen en de vulpen en tekent, hoofd en schouders diep voorovergebogen, een figuur op het papier (*woto jèpò*, visgraten, zouden de Karaiben die strepenfiguur noemen), dezelfde figuur, die hij met moeite en slechts na veel tijd op het giftkokertje, bengelend op zijn rug, heeft ingekrast: 't enige voorwerp ook wellicht dat hem nooit verlaat en nooit reparatie behoeft.

Een gevoel voor het schone is hun zeker niet vreemd.

Een grote gave van de kunstenaar is de soberheid. In de beperking ligt zijn kracht. Onwillekeurig denk ik daaraan, wanneer ik de snoeren zie van de man, het parelschort van de vrouw. Wij allen vonden — gelijk ik reeds opmerkte — die snoeren van dierentanden mooi. Waarom zijn ze mooi? Ze zijn talrijk doch niet strijdig met elkaar. Ze zijn verscheiden en toch één. Verscheiden in afmeting en grootte der afzonderlijke tanden, doch één in ordening: kleine bij kleine, grote bij grote. Eén ook in het materiaal! De vakmensen onder ons, de jagers, houden vol dat men uitsluitend van apentanden gebruik heeft gemaakt. Welke andere versieringsmogelijkheden wierp men hierdoor niet van zich af! Men weigerde de scherpte van de snijtand der tijgers, de forsheid van de slagtand van pakira of pingo, de buiging en lengte van de knaagtand van haas, konijn of kapoewa. Men beperkte zich tot één soort. De soberheid deed hen de palm

behalen en snoeren ontwerpen en uitvoeren, die rustig en stemmig en rijk, ja weelderig, werkelijk mooi zijn.

Zo ook de parelschort van de vrouw! Geen rinkelende zaden als kawai; geen pitten, rood-vurig als kokriki! Bruine, zacht glanzende pitten, buiten de rand- of zoom-pitten, klein van formaat! Een fijn weefsel, waarin gaping en verheffing ontbreekt, stemmig in zijn eenvoud.

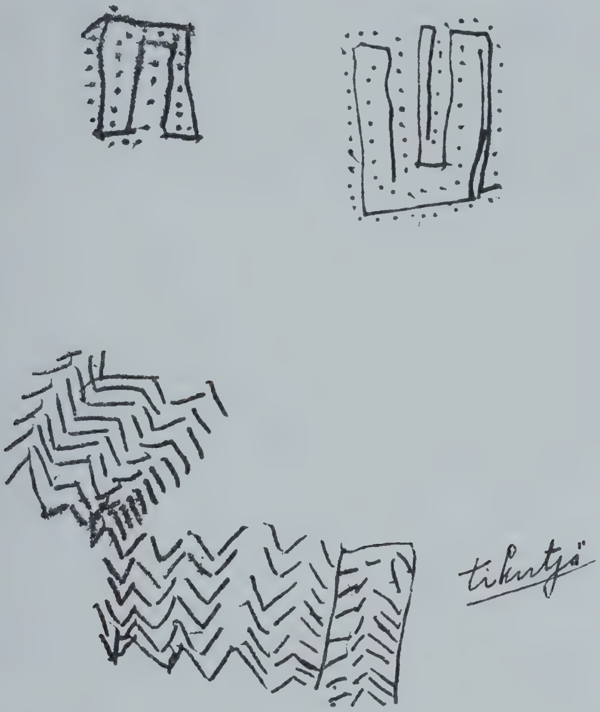

Tekeningen door de jonge Wama in mijn schetsboek aangebracht.

Er spreekt smaak uit de keuze van de pitten, uit de keuze van de tanden; uit de wering van grillige, opvallende vormen, van schreeuwerige kleuren; uit de ordening der vele tot één.

Gedachten aan een ander leven

Een boven de stof verheven geest!

Gelijk het water de vis omringt en van alle zijden omsluit, zo omsluit het bos de Wama. Voor en achter en naast hem de onwrikbare stammen, de struiken en lianen; boven hem het dichte dak der kruinen. Maanden,

jaren achtereen buigt en breekt en kapt hij zich een weg door de wildernis, maar de omsluiting ontloopt hij niet. De ene steile heuvel na de andere klautert hij op, maar de overhuiving werpt hij niet van zich af. Gelijk de jonge pauwies, die ze opkweekten, de gevangene is van hun kamp, zo zijn zij de gevangenen van 't bos: opgeslotenen. Het kind aan de borst van de moeder, de jongens van 8 en 12 jaar, de sterke jongemannen en jonge vrouwen, de oudere man en de oudere vrouw.

Geen enkele leeftijd, geen kunne, geen gesteltenis van het lichaam, geen vermoeidheid of ziekte werpt de poorten open, opent de bevrijdende wijdte, de verkwikkende ruimte. 'n Symbool ongetwijfeld van een opgesloten, aan banden gelegde geest is deze levenslange onderdompeling van de lichamen in de diepte der bossen, dit leven op de bodem van 't woud.

Maar is hun geest werkelijk bedompt? Stijgt daarin nooit een zucht, een verlangen op naar kennis van andere dingen dan waar de pakira huist, waar de oeroewa groeit, waar men de anjoemara treffen moet om de pijl te behouden?

Wanneer in de avond de stilte daalt in het dal, de donkerte blad en boom en bos aan hun ogen onttrekt, wanneer de donkerte de nauwe, hoge ommuring neerslaat en achteruitdrukt; wanneer dan de nachtvuren branden, de vrouwen nog het hel lichtend ajawahars ontsteken; zou dan hun geest niet vrij rondwaren, vrij als de koningsgier, die hoog boven de benauwende bossen uit rondcirkelt in vrije, zonnige lucht?....

Dan overspannen zij de tijd en herleven de jaren, die voorbijgingen. Zij overspannen de ruimte en wonen wederom in de kampen nabij de *tobu*, de rotsberg. Zij spreken van de man der oude vrouw, die voor drie „zonnen", drie droge tijden, de geschoten kwatta uit de boom wilde halen, maar doodviel; over het kind, dat zo vreemd aan zijn einde kwam: was het niet de bosgeest die het overviel? De vroegere leden van de stam leven en trekken weer met hen.

Dan benaderen zij de grens.... de grens welks overschrijding in het hiernamaals voert. Wat is er van hen geworden? Zou er niets van hen zijn overgebleven? Wat dachten en zeiden hierover hun ouders? Waar vandaan zijn toch de mensen? Wat geschiedt er met de doden?

Wij hadden van dit interessante leven, door de civilisatie in niets nog beïnvloed, juist deze gevoelens, deze meningen zo gaarne nagegaan, bestudeerd, overwogen.

De Kalienja's, ondanks al de dwaalleringen over het hiernamaals en ondanks al de *támoeroe's,* beschermers van dieren en planten die daarboven ergens wonen, hebben toch de Ene, die boven allen en alles staat, de *Kapoe-ta-no,* d.i. „degene die in de Hemel is" en die de Maker is van de mensen, tot Wie ook eenmaal de mensen terugkeren.

Ook de Wajana's – gelijk ik dezer dagen kon nagaan – erkennen God. De naam die zij God geven is op dezelfde etymologische wijze gevormd als bij de Kalienja. Zij noemen God *Kapoe-po-no.* De woordjes: *po* en *ta* in het Kapoe-po-no van de Wajana en het Kapoe-ta-no van de Kalienja staan gelijk met onze voorzetsels *te* en *in* in de woorden „tehuis" en „in huis". Ook de Kapoe-po-no van de Wajana's is volgens hen de Maker van de mens. Ook tot de Kapoe-po-no keert na zijn dood de Wajana terug.

Wat menen hierover de Wama's, de bloed- en rasverwanten van de Kalienja's en Wajana's?

Aan „dengene die in de hemelen is" en meer nog aan de támoeroe's, de beschermers die boven huizen, dacht ik onwillekeurig, mòest ik denken op zeker ogenblik door het vreemde doen van een van de jongemannen. Volgens de Kalienja heeft de kikker, de vis, de hond en wie weet welk soort dier meer elk zijn eigen beschermer. Wie tijdens zijn leven het dier mishandelt, zal na zijn dood de beschermer als wreker ontmoeten op het pad dat naar het hiernamaals voert. Wij bootsten dan voor een van de jongemannen het geluid van de kamikami na. Een warme glans kwam er op zijn gelaat, een plotselinge beweging in zijn lichaam als van een elektrische schok. Hij richtte de ogen op en hief de geopende handen en de voorarmen in de hoogte als van een die bidt, een die smeekt. Bidt de kamikami? Smeken zij, wanneer hun tevreden gezoem of angstig geschetter opwelt tussen de stammen? Tot wie? Tot de „beschermer", de támoeroe? Of tot de Hoogste, tot Wie ook hij wellicht roept, de Wama.... tot de Kapoe-ta-no?

De grenzen van het Wama-gebied

De Wama, de onvermoeide trekker, de rusteloze zwerver....

'n Laatste blik voor ik afscheid van hem neem wil ik werpen op het bos, dat hem omsluit; op het pad, waarlangs hij trekt.

Van de Wajana's die het hoorden van Malawni, de Wajarikoelevrouw, en van Malawni zelf weten we thans waar benedenzijds het Wamagebied aanvangt. Malawni had 10 à 15 jaar terug haar dorp en haar kostgrond ruim één dag varens de Oelemari op. De „grote weg" der Wama's daalde tot dicht bij haar dorp.

Van Admiraal C. C. Käyser weten wij tot hoever het Wama-gebied zich uitstrekt. Hoog in de boven-Oelemari, bij 't opvaren haar rechtertak, stiet de admiraal op de „grote weg" en die volgend op de Wama's.

Zo kunnen wij het gehele Wama-gebied ons duidelijk voorstellen. Verplaatst men zich in de geest op Malawni's grond en schouwt men vandaar naar het zuidwesten, dan heeft men het gehele Wama-gebied voor zich met aan de rechterzijde als grens de Oelemari — de beneden- en boven-Oelemari — aan de linkerzijde de Loë en op de verre achtergrond als sluitstuk tussen de beide rivieren het Oranje- en Toemoekhoemak-gebergte. Eén stuk bos, oerbos, trots heuvel, dal of moeras; slechts doorsneden door tal van kreken en kreekjes of kleine watergeulen in elk van de dalen. Een strook grond van 100 mijlen diepte. Geen Indiaan dan de Wama woont of jaagt er. Geen gouddelver betrad tot nu toe de streek of hij verliet haar weer spoediger dan hij er in kwam.

Over de „grote weg"

De „grote weg", waarvan Malawni sprak, vonden ook wij. Niet als gevolg van een nauwkeurig ingesteld onderzoek, wel door toeval. Een der grote kreken, 5 à 6 dagen boven de Oelemari-monding, invarend om een

hogere en daardoor meer geschikte oever te vinden voor het bouwen van ons magazijn, deden wij spoedig onze keuze. Wij stieten daarbij op vervallen kampen. De drie kookstenen, dik onder 't mos, stonden naast de oever. De kampen brachten ons op „de weg".

Begin september volgden wij de weg. Wij volgden hem in één richting twee weken aan één stuk. Maar in die tijd, toen wij ons eerste speuren naar Wajarikoele's aanvingen, dachten wij dat het een weg van de Wajarikoele's was. Wij stonden toen verbaasd en konden er geen verklaring van geven. De Wajarikoele's zijn naast vissers en jagers, gelijk alle Indianen van het land, ook landbouwers. Maar welke landbouwer met vaste gronden en vaste woonplaats houdt er een jachtpad van zulke afmeting op na?

Ons volgen van de weg geschiedde naar een vast systeem. Wij zoeken – men herinnere zich wat ik vroeger schreef over het zogenaamde „pad", hetgeen evenzeer geldt van Malawni's „grote weg" – naar de weg, verbreden en verduidelijken hem terzelfder tijd, maar keren voor de avond valt naar onze kampen terug. De volgende morgen het eindpunt van de reeds gevonden lijn opnemend, zetten wij het onderzoek voort en kappen de gehele dag door. Opnieuw trekken wij, voor de avond valt, terug op onze kampen. De derde dag is een dag van verhuizen. Hangmatten, kleren, vivres, keukengerei worden overgebracht naar het eindpunt. Nieuwe kampen worden er gebouwd, kampen, die niet meer zijn dan afdakjes: bladeren van de boegroemakka, beschutting biedend voor een, twee nachten. Zo trekken wij door 't bos, de Wama volgend, telkens na twee dagen kappen een dag verhuizen en bouwen.

De weg loopt over heuvelachtig land. Hij leidt doorgaans tot halverhoogte de berg of de heuvel, kronkelt dan in halve cirkel langs zijn flank om af te dalen tot in 't dal en de volgende heuvel weer te bestijgen. De Wama's keken hierbij goed uit en enkele malen voorkomen zij de afdaling naar het dal door de weg te doen lopen over een smalle zadelrug, welke met steile diepte aan elke zijde de beide bergen verbindt. Een enkele keer ook voert de weg ons steil de hoogte op. Tegen dat je boven komt, druppelt het koude zweet van je haren.

In de dalen snijdt de weg de kleinere kreekjes. Wij zijn er een twintigtal overgetrokken. Bij dergelijke kleine beekjes in dit of dat dal bouwden de Wama's hun kampen, woonden zij. Tot elf maal toe vonden wij de resten van dergelijke kampen. Het aantal kampen – soms nog overeind staand – was altijd hetzelfde: drie of hoogstens vier stuks. Op deze kampplaatsen, niet meer dan enkele meters in het vierkant, spreken ook nu nog andere overblijfselen over de Wama's. Naast de platte steen vinden we hopen maripapitten. Men haalde er het vruchtvlees uit voor oliebereiding. Elders liggen massa's vergane vruchtentrossen van de koemboe. Honderden vingergrote koemboeplantjes boren uit de grond. De koemboedrank of koemboepap werd er gedronken en genuttigd. Overal gebeente van pakira en kwatta, kopskeletten en kaken! De barbakot ontbreekt nooit.

Wij hebben de weg gevolgd over een lengte van ca. 25 km. Het eerste deel, ca. 15 km. in pal oostelijke richting voerend, is de verbinding tussen twee grote kreken. Het tweede deel, pal zuid gaande, loopt parallel met de tweede kreek. De bedoeling is duidelijk. Naast het wild, dat in de

25 Ook het meisje Wanaloe wordt opgesmukt. Haar hoofdtooisel is aantrekkelijk en mooi.

26 De dansplank. Het omgewoelde zand, waaronder de dansplank ligt, is op de foto duidelijk zichtbaar.

27 De dansplank. De malakè-novieten feestelijk uitgedost op de dansplank.

28 Telkens ziet men een jongeman postvatten voor deze of gene danser.

bossen zit en de producten die het bos oplevert, willen zij het wild van het water, de vissen en.... het water zelf.

De weg hebben wij niet verder gevolgd. Niet wegens de vele moeilijkheden, aan het volgen verbonden, maar om de beperkte tijd en de geringe hoop die wij hadden, mensen te zullen ontmoeten.

Zowel hier, in deze streken, als in de boven-Oelemari, waar wij eveneens de grote weg van de Wama's volgden, hebben wij kunnen opmerken, dat de weg meermalen is begaan. Naast buigingen en brekingen van hoogstens één jaar oud zijn er andere van meer jaren her. Afgebroken stengels vertonen nieuwe spruiten, maar ook spruiten, die oud en reeds decimeters lang zijn. Vijftig tot honderd meter van de plaats, waar wij de nog staande kampen vinden, liggen ook de resten van andere kampen in een nog veel verder stadium van verval. Gelijk we dat vroeger ook reeds opmerkten, toen wij de mooie, gave kampen, waarin de vuren nog brandden, aantroffen, stieten we een tweehonderd meter daarvoor op oude, nog staande kampen van een vroegere trek door deze streek. En de hoofdman – men herinnert het zich – die zo lustig er op inkapte met onze houwer, maar zonder houwer terugkeerde, liet deze achter, verborgen onder de resten van een oud, vervallen kamp.

De „grote weg" van de Wama's wordt zonder de minste twijfel begaan sedert tientallen van jaren. De Wama beloopt hem als kind. Men volgt hem als jongeling of jonge vrouw, men trekt er langs als volwassene. Maar ik herhaal mijn waarschuwing. Ik houd van Malawni's term: de „grote weg" van de Wama's (die term klinkt naïef en ik gebruik hem daarom), maar die ettelijke buigingen en brekingen in 't oerbos maken geen weg. En ook die enkele, uitzonderlijke keer dat men er langs trekt, trapt men geen grond plat, gelijk zulks op wat wij een pad of een weg plegen te noemen wel het geval is. Want van de „grote weg", die sedert tientallen van jaren wordt begaan, wordt elk onderdeel maar zelden betreden vanwege zijn uitzonderlijke lengte. Neem van de ene kampeerplaats naar de andere een gemiddelde afstand van 5 kilometer, stel dat men 2 à 3 weken op één plaats verblijft, dan heeft men 1 tot 2 jaar nodig om de gehele weg langs te trekken en verschijnt men op elke plek van het uitgestrekte terrein relatief uiterst zelden, wat tenslotte weer in 't belang van de Wama zelf is! Want waar hij wegtrekt, laat hij de dood achter: vissen, vogels en wild worden vervolgd en gedood, knollen gerooid, vruchten en harsen verzameld tot de gehele streek uitgestorven en leeg is. De streek heeft tijd tot herstel nodig.

De Wama en de hem omringende natuur

De Wama is door dit alles de man van het bos, de kenner, de beheerser van 't bos. De kreken kent hij en de tijden waarop, de plaatsen alwaar hij de vis het gemakkelijkst bemachtigen kan. De tapir en de pakira verbergen zich vergeefs voor zijn pijlen. De weg naar hun schuilplaats leest hij af van hun sporen op en in de grond, langs de struiken. Malawni zegt: „Zij ruiken de pakira". Hij kent de dierenroep: de kwatta-schreeuw, het mèkoegefluit, het kamikami-gezoem, het rollend tokoro-geroep in de morgen en

avond, de anamoe-stoot bij nacht. Hij bootst de roep na en lokt het dier en hij verschuilt zich om het te schieten, of beantwoordt het en antwoordt weer en weer om er mee te spelen. Waar de oeroewa groeit, de koemboe, de maripa weten zij sinds vorige trekken. Nadert men de nieuwe kampplaats, men weet reeds wat er te vinden is, waarop men rekenen kan. De plaatsen met de beste klei voor hun kookpot, de ananas-complexen voor hun vezel! De jonge Wama leert het bos van zijn jeugd af kennen, dag aan dag.... dag en nacht. Hij komt die school nooit uit. Van leerling groeit hij ongemerkt op tot meester. Hij vergezelt zijn vader overdag, hij hoort de gesprekken bij avond. Men heeft geen geheimen. Waarom zou men? Wat zij vinden, vangen, wat zij schieten is niet voor hen alleen, het is voor de gemeenschap. Ligplaatsen van het lokushars deelt men elkander mede; waar de ayawa afdruipt; waar men de bijen hoorde zoemen en het hol moet zijn met de honing! De Wama's kennen hun bos gelijk wij de stad kennen. Béter kennen zij het bos. Elke dag van hun leven lopen zij het bos af; in alle richtingen lopen zij het af.... om te zien, om te zoeken, om te vinden.

De Wama en de toekomst

Zo is het leven van de Wama!

Zo hebben wij het kunnen nagaan, hun sporen volgend, trekkend over hun weg, wonend in hun kampen.

Zullen zij nog lang standhouden, nog lang dit in Suriname zo uitzonderlijke leven kunnen voortzetten? Wij kunnen er niet over oordelen.

De mensen zijn door en door gezond. Het zwerversleven op zich zelf, het trekkersleven is geen beletsel. Maar de gevaren, die hen omringen? De seizoenen, die zij niet in hun macht hebben? De regens die aanhouden, waar geen einde aan komt en de vochtigheid die alles doordringt en aantast? Of een scherpe droogte die hen overvalt? Met hoevelen waren ze, zelfs niet meer dan 4 à 5 jaren geleden? Of als achter de Toemoekhoemak ruw en wreed de epidemie opstijgt, die over hun bossen trekt en neerzijgt tussen de stammen, op hun armoedige kampen?

Wij vrezen.

Te blijder zijn wij om de ontmoeting en de — zij het korte — omgang met hen. En ook zij, de Wama's — al is het enkel om de werktuigen die ze er bij wonnen — moeten over die ontmoeting tevreden zijn.

Een afscheidsfoto

Bij het weggaan van de Wama's nam ik een foto. Op steelse wijze geschiedde zulks. Met mijn rug naar hen toegekeerd behandelde ik het toestel, richtte de lens, stelde in.

De foto, zo zij gelukte, moet toch een zeer gebrekkige zijn.

Ik nam ze in 't bos, in de late middag: de jongemannen en de jonge vrouw onder het donkere dak van hun kamp, daarbij verscholen in hun hangmatten. Haastig! Wij moesten vertrekken.

Maar hoe gebrekkig de foto moge zijn, wat zij tonen zal is juist en waar.

Zo is het gesteld met het artikel, dat ik thans eindig. Wat ik over de Wama's heb meegedeeld bezit lacunes, het mag slechts een klein gedeelte zijn van wat er over hen te zeggen valt, het mocht beter worden uitgedrukt, maar er is niets bij.... verzonnen.

Zo is de Wama, de zwerver van het bos, de trekker langs de „grote weg"!

III

DE WAJARIKOELE'S

Waarom deze Indianenstam 't laatst wordt besproken

Eindelijk! De stam, waar alles om te doen was, om der wille waarvan de expeditie uittrok (want wij gingen niet op om de Wama's, veel minder nog om de Wajana's), de Wajarikoele verschijnt eindelijk op het podium.

Toch had het uitstellen van de Wajarikoele-bespreking alle reden. Luister slechts!

De *Wajana's*, de eerst ontmoete stam, zijn nog levende, goed bereikbare mensen, in 't verleden door menig reiziger bezocht, die ook in de toekomst nog menigmaal bezocht zullen worden. Als één uit die vele reizigers, zo vroegere als toekomstige, ben ik door hun streken getrokken en door neer te schrijven wat ik ervan zag en hoorde en dacht, bracht ik eenvoudig een deel bij tot de kennis van 't geheel. 't Verslag was daarmee klaar, mijn taak volbracht. Later komenden zullen aanvullen en voltooien.

De *Wama's*, ja, gelijk wij soms een kometenbaan nabijkomen en de komeet een tijd kunnen gadeslaan, zo troffen wij, de Wama-baan volgend, de Wama's zelf en konden wij een tijdlang hen begluren. Maar daarmee – met 't begluren en waarnemen en het mediteren, – waarvoor je in 't bos juist de tijd hebt – is alles ook afgelopen. Je kunt daarna geen berekeningen meer gaan maken, stellingen opzetten en geleerde boeken over hen naslaan. De wereld, waar ik Suriname mee bedoel, wist tot voor de ontmoeting van hun bestaan zelfs niet af. Het bos reeds zag de voltooiing van 't Wama-artikel.

Maar met de *Wajarikoele's* is 't anders.

Die zijn uitgestorven, d.w.z. nu ik schrijf, maar niet totaal uitgestorven ten tijde dat de expeditie begon en tijdens de maanden van de voorbereiding. Toen leefde Malawni nog, de Wajarikoele-vrouw. Toen gold: zie van haar te weten te komen, wat je maar kunt. Zij was de laatst overgeblevene van haar stam. Kostbare gegevens, van wie op 't punt staan ten onder te gaan! Gegevens, die met moeite moeten gezocht, later – na nadere bestudering – met zorg verwerkt en geordend! Daarbij kwam dan nog, dat de Wajarikoele's geschiedenis hebben – bijna honderd jaar geleden reeds spreekt een schrijver over hen – en dat de volksmond hen kent. Luister naar wat Bonni's, Wajana's, gouddelvers en anderen van hen zeggen. Dit laatste vooral: geschiedenis en volksmond beletten een vlugge afwerking. Zij deden me langzaam gaan, nauwkeurig onderzoeken, voorzichtig schrijven. Want ik houd het niet met geschiedenis en volksmond.

’t Kwaad, dat zij van de Wajarikoele’s vertellen, noem ik — zij het met bescheidenheid — laster.

En zo is ’t geschied, dat ik het volk, dat bijna honderd jaar miskend is, het eerste en aanvankelijk enige doel der expeditie, op mijn beurt ook achteruit heb gezet, maar nu tot hun eer, en eerst na de beide andere stammen te hebben behandeld, eindelijk hen bespreek.

Hergeve het verslag de Wajarikoele zijn goede naam en faam, waarop hij recht heeft.

Een Wajarikoele in de civilisatie

Verrassend is het nieuws, dat Käyser (in juli ’37 voor de derde maal opgaand ter grensmeting) hoort te Cottica in de Lawa. Een Wajarikoele vrouw, Malawni genaamd, opgenomen door de evangelist van die plaats, de heer Axwijk, bevindt zich thans mèt de familie Axwijk te Paramaribo.

’n Wajarikoele! De enige tot nu toe onbekend gebleven Indianenstam van Suriname!

Karaiben en Arrowakken vonden in de loop der geschiedenis rijkelijk bespreking. Ter bestudering van Trio’s en Wajana’s trokken expeditie’s uit. Alle rivieren van het land voer men op tot aan hun bronnen toe; alleen de Loë en Oelemari en haar bewoners, de Wajarikoele’s, vermeed men. Plaatsen en mensen, die berucht zijn; waar men de reiziger overvalt, onheil aandoet.... Is dit geen schone gelegenheid kennismaking met die mensen te entameren?

Käyser stelt dan ook per radio Prof. Stahel in kennis van Malawni’s verblijf in de stad en verzoekt hem die vrouw te willen opsporen, verzoekt verder of Mevrouw Stahel er niet voor te vinden is van deze vrouw taal en andere gegevens zoveel mogelijk op te nemen.

Hiermede is de stoot gegeven tot de bestudering van het Wajarikoele-volk en ving het onderzoek aan.

Een geciviliseerde midden in de wildernis

’n Vijftal dagen nadien (25 juli ’37) komt de grensexpeditie in het Wajana-dorp Taponte.

Wie men er aantreft? De Goeje.

C. H. de Goeje, die reeds sedert een dertigtal jaren zich met de Indiaanse talen inlaat, inzonderheid met die van onze bovenlandse Indianen, vond de grensexpeditie een te mooie kans om er ter wille van zijn studies niet van te profiteren. En zo was hij reeds een maand tevoren opgetrokken en had zijn tenten opgeslagen te midden van de Wajana’s in Taponte.

De Goeje hoort nu van Malawni en van de afspraak met Professor en Mevrouw Stahel. Men zal ook de Wajarikoele-taallijsten naar hem opzenden. De Goeje wenst echter Admiraal Käyser op zijn verdere tocht liever niet te vergezellen. Admiraal Käyser wil nl. met een deel van de expeditie een zijrivier, de Oelemari opvaren, zo de Braziliaanse grens bereiken en daar het eindpunt van de vorige meting opzoeken. Van Lynden en Van

Straelen zullen rechtuit gaan, almaar de Litani op, en van 't westen uit de opmetingen beginnen. Zo werkt men naar elkander toe en het werk schiet vlugger op.

De Goeje vindt, dat er de allergrootste kans is dat er in de Oelemari geen Indianen meer zijn, en indien toch, dat men ze niet zal ontmoeten. Daarbij zit hij te Taponte volop in 't werk. Doch mocht Käyser iets vinden – zo spreekt hij af – dan zal hij De Goeje laten halen.

Wilde Indianen

5 augustus vindt Käyser, hoog in de noordelijke bronrivier van de Oelemari, sporen van Indianen.

Terwijl een deel van de bemanning de vaart over de versperde rivier openkapt, volgen Käyser, marconist Meuldijk, enkele arbeiders en Djoeka's over berg en door moeras de sporen. Meuldijk schrijft:

„Ik vraag mij al af: „zouden wij hen tegenkomen, of misschien kampjes vinden" en dan plotseling, na 1½ uur te hebben geloopen, staan wij voor hen.

De man, dien wij zagen, had zijn pijl op ons gericht, zijn boog gespannen, terwijl een heel oude vrouw op ons afkwam, een flinke zware stok boven haar hoofd houdend, gereed om een slag te geven. Eenige andere vrouwen zag ik de boel bij elkander pakken en zich klaar maken voor de vlucht."

Käyser en Meuldijk beginnen te onderhandelen. De „oude vrouw liet zich echter niet zoo gauw tot onderhandelingen overhalen; zij trachtte ons met haar stok weg te jagen. Wanneer zij op ons toekwam, gingen de admiraal en ik een weinig achteruit. De man met zijn boog bleef op zijn post, de pijl op ons gericht."

Tenslotte komt het tot een soort van gewapende vrede. Men gaat zelfs tot wederkerig ruilen van gebruiksvoorwerpen over: twee stenen bijlen tegen twee houwers, 'n kokertje met pijlpunten tegen 'n mes, enz. Tot....
„Stel u onze verbazing voor, toen alle vriendschap plotseling werd afgebroken, de man zijn kokertje met pijlpunten terugnam, retireerde met zijn wapens en weer een vijandige houding aannam, terwijl de oude vrouw met haar stok gewapend, de twee steenen bijlen (die ik al zoo zorgvuldig had opgeborgen), terug kwam halen. Als een blad van een boom sloeg hun houding om.... Het slot van de historie was, dat wij, zoowel bij aankomst als bij vertrek, als vijanden werden beschouwd." *

Aanleiding tot een nieuwe expeditie

18 Augustus verschijnt een boot van Käyser te Taponte en De Goeje ontvangt bericht over de ontmoeting. Maar tevens wordt de speurder – 't geen hem niet erg bevallen zal zijn – ontraden er heen te gaan, omdat het er erg onveilig is en hij, Käyser, geen expeditie-personeel beschikbaar heeft, dat hem vergezellen kan.

* Tijdschrift K.N.A.G. 1939, blz. 873–876.

Van een mogelijk latere tocht met dàt expeditie-detachement, 't welk aan de grens het eerst gereed is, komt ook niets, dewijl De Goeje intussen een van de binnenlandse kwalen oploopt: de ellendige bos-yaws *, welke ziekte een langer verblijf in 't binnenland onmogelijk maakt en hem naar Paramaribo drijft.

Käyser doet nog pogingen. Wanneer hij met 't grenswerk gereed is, zoekt hij nog vele dagen naar de Indianen. Maar vergeefs!

Maar men had nu eenmaal op de mensen gestoten, men wilde de kennismaking voltooien.

De Goeje doet in Paramaribo een eerste poging. Hij besprak de zaak met de Gouverneur, schreef daarop aan het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, of dit een nader onderzoek naar de wilde Indianen ter hand wilde nemen. Het bleek, dat men niet kon.

Men hield echter vol.

Geruime tijd later na overleg met de Gouverneur doet Admiraal Käyser de Minister in Holland een voorstel, hetwelk aangenomen wordt (2 maart '38) en een nieuwe expeditie ten gevolge heeft. Men zal opgaan naar de Oelemari- en Loë-rivieren, de Wajarikoele's, de wilde Indianen, de schrik dier rivieren, opsporen en bestuderen.

Toen eenmaal tot de expeditie besloten was, werd schrijver dezes tot leider ervan aangezocht en aangesteld.

Malawni

'n Totaal onbekende stam gaan opsporen en bestuderen: wat 'n bof voor hem die dat doen moet en dan geruime tijd voor hij vertrekt een lid van die stam te zijner beschikking krijgt met vracht van gegevens en inlichtingen!

Ik stelde dus voor, dat Malawni, die intussen weer naar Cottica getrokken was, terugkeerde naar de stad. Gemakkelijker toch verzeker je je van die inlichtingen in de rust en stilte van 't alledaagse leven, in 'n gezellige kamer met tafel en stoel, met boeken, papieren, alles wat je maar helpen kan dan later, op reis zijnde in 'n open bootje of onder 'n lekkend dak, op 'n omgevallen boom, temidden van de vermoeienissen van dagelijkse tocht over val en versnelling, over bergachtig land, door moerassige dalen, in regen of gloeiende zon.

De familie Axwijk stond Malawni bereidwillig af en zond haar naar de stad. Professor Stahel trad hier weer regelend op. Admiraal Käyser stelde zijn vertrekken in pension Kersten te onzer beschikking.

Gegevens, betrekking hebbend op Malawni zelf, ontving ik onmiddellijk. Wel waren ze vaag. In hoofdzaak kwamen ze hier op neer: Malawni scheen te zijn verkocht. Ze behoorde aan Diffoe, toenmaals nog geen granman van de Bonni's. Ze woonde in Diffoe's dorp: Bonniville, gelegen aan de Franse oever even boven Cottica. Malawni's man kwam ook in dat dorp terecht, maar stierf er aan tuberculose. Na zijn dood werd Malawni door Diffoe's vrouw mishandeld. Zij vluchtte herhaaldelijk het bos in en

* Van Lynden schrijft „boesias", blz. 865.

bleef er soms dagen zonder voedsel. Op zekere dag gaf de vrouw haar een houweelslag op 't hoofd. Codjo, 'n vriend, die haar in die dagen al eens meer bijstond, nam haar nu uit Bonniville mee en bracht haar in Cottica. Hier volgden nieuwe mishandelingen van de zijde der Bonni's, tot tenslotte bovengenoemde heer Axwijk, evangelist in Cottica, haar opnam in zijn huis.

Verlangen naar de tocht

Andere gegevens – niet over, maar van Malawni – krijgen we al even spoedig; gegevens die de lust tot optrekken naar Loë en Oelemari hoe langer hoe meer aanwakkeren, bijvoorbeeld wanneer je hoort over de primitieve toestanden aldaar.

Het ijzer is onbekend, tenminste zeer zeker onbenut. Men gebruikt de stenen bijl. De gewone, alledaagse werktuigen en gereedschappen, die ieder mens heeft, die niemand meer telt, doch die een ieder zich door aankoop slechts en niet door eigen arbeid verschaft, moeten zij zich maken. En op welk een wijze geschiedt dat! Waaruit moeten die zaken zo al worden gemaakt? Als schaar bij het haarknippen fungeren de tanden van de pireng, de bekende roofvis. De kam is een maaksel uit pijlriet. De pakira levert in zijn kaak de schaaf. Het konijn moet zijn voortanden laten, welke tand, door Wajarikoele's tanden stukje voor stukje gefatsoeneerd, met balata en ajawa in een kwattagebeente wordt vastgezet en met bindsel ten overvloede nog steviger er in wordt bevestigd: hun beitel. De sparri ontnemen zij de stekel die, geslepen en aangespitst op de rotsen, een ware priem is. Hun mes is van bamboe.

Nog interessanter werd het in de dagen van het eerste onderzoek.

Ik sprak reeds over de woordenlijsten, welke Mevrouw Stahel van Malawni opnam. Deze reeds tamelijk uitgebreide lijsten werden door De Goeje, zodra hij in de stad was, ten overvloede nog gecontroleerd en waar mogelijk aangevuld.

Maar, wanneer nu Admiraal Käyser ook in de stad komt en men een kleine lijst van woorden, door hem opgenomen van de wilde Indianen in de boven-Oelemari, vergelijkt met de woordenlijst De Goeje-Stahel, opgenomen van Malawni, dan doet zich het vreemde geval voor, dat de lijsten niet kloppen. De Goeje, de linguist, schenkt men vertrouwen. De admiraal – vermoedt men – is vanzelf meer zee- en oorlogsman dan talenman; die zal zich hebben vergist. Maar de admiraal heeft zich niet vergist. Na verloop van enkele weken van nader onderzoek naar de Wajarikoele's blijkt dat er in die streken naast het gebied der Wajarikoele's, weer een andere Indianenstam woont en wel de Wama's.

De grote weg der Wama's – zegt Malawni – kwam tot dicht bij de Wajarikoele-gronden.

De onderneming wordt dus steeds belangrijker.

Door te speuren naar de Wajarikoele's, de onbekende stam, stoot men op nog meer onbekenden: de Wama's. Hun naam zelfs werd nooit gehoord.

De lezer weet nu dat de wilde Indianen, door Käyser ontmoet, Wama's waren, maar toentertijd wisten wij dat niet. We hielden hen voor Wajarikoele's. Vanzelfsprekend moesten wij zo denken. De Wajarikoele's waren,

voor zover wij wisten, de enige bewoners dier streken. En het karakter, dat geschiedenis en volksmond de Wajarikoele's aanwrijven, klopte ook precies met de manieren, die de dreigende Indianen ten overstaan van Käyser en Meuldijk vertoonden.

Voorbereidingen tot de tocht

Maar een tocht naar 't binnenland vraagt nauwgezette voorbereiding. In 't oerbos kun je niet naar de markt gaan, noch naar 'n Chinees op de hoek, naar 'n schoenmaker of 'n manufacturier. Wat je daar wenst moet je zorgen te voren netjes in te pakken en bij vertrek mee te nemen.

Je gaat ook niet alleen, maar met een flinke groep. Een twintigtal jonge, sterke mannen trekt op. En niet voor een dag en 's avonds weer thuis. Je trekt op voor zes tot zeven maanden.

De aanwerving van arbeidskrachten, de zorg voor uitrusting en voeding, in één woord de gehele rompslomp, verbonden aan een expeditie naar 't binnenland, verbonden aan een zevenmaands verblijf van een twintigtal mannen in de wildernis nam Professor Stahel bereidwillig op zich.

Ik kon mijn beschikbare tijd besteden aan Malawni en de boeken.

Spoorzoeken in de boeken

Ook aan de boeken. Want zolang ik de tijd had, vond ik het van het allerhoogste belang na te snuffelen en te verzamelen, zoal niet alles, dan toch het belangrijkste dat voorgangers over de Wajarikoele's hebben meegedeeld.

En hier wijs ik er de lezer op, dat ik thans, nu ik schrijf, niet meer het spoor zoek, maar na de taak volbracht te hebben, na in de bossen en langs de rivieren alle sporen te hebben gevolgd, verslag geef. Wanneer ik dan meedeel wat de schrijvers zeggen, stel ik mij voor er aanstonds mijn mening bij te zetten, die niet altijd klopt met de hunne. Want — gelijk reeds gezegd — ik houd het in de zaak van de Wajarikoele's niet met „geschiedenis" en „volksmond". Mijn gehele mening zal ik zeggen, óf onmiddellijk na de schrijvers te hebben behandeld óf aan het einde van dit verslag.

Laten we thans beginnen met de schrijvers.

Vidal *(anno 1861). Voyage d'exploration dans le Haut Mãroni (Guyane française), septembre à novembre 1861.*

Vidal, zeeofficier, leider der Nederlands-Franse commissie, die tot taak had de verkenning van de Marowijne-, Lawa- en Litani-rivier, de grens tussen Suriname en Cayenne, is de eerste die over het volk van Malawni spreekt.

„Op de elfde van de maand passeerden we de Wanamari-kreek [de Oelemari], gelegen aan de linkeroever. Een eind verderop lag de kreek Ouei-Foutou [de Feti-kreek]. Tussen deze twee kreken woont een Indianenstam, Oyaricoulets genaamd, met welke stam de Bonni's van de aanvang

af in oorlog zijn geweest. De kracht van deze nog half wilde mensen geniet een reputatie, die aan 't ongelooflijke grenst; wij hadden te Providence een exemplaar van een tomahawk, afkomstig van de heer Rommy, kunnen zien, welk exemplaar ons enig geloof deed schenken aan de fabelachtige verhalen welke men te hunne koste ons deed. Zij leven in een staat van totale afzondering, elke toenadering zowel tot zwarten als andere Indianenstammen weigerend. In onze dagen mijden de Bonni's en Oyaricoulets, die in vroeger dagen onderling enig geschil gehad hebben, elkaar en ze zijn voor elkaar al even bang. Het zou wel van belang zijn de kreek, waaruit zij komen, eens nauwkeurig te onderzoeken om de wonderbare verhalen, die de Bonni's ten koste der Oyaricoulets doen, op de steen der werkelijkheid te toetsen". (blz. 42).

Ordenen we nu de gegevens van Vidal en noemen we ze in korte punten achtereenvolgens op, dan krijgen we het volgende lijstje:

1 Eertijds greep een geschil plaats tussen Bonni's en Wajarikoele's.
2 Ten tijde van Vidal bestond er tussen hen nog onenigheid.
3 De Wajarikoele's bezitten fabelachtige kracht, getuige o.a. de tomahawk.
4 Ten koste van de Wajarikoele's gaan er wonderbare verhalen rond, welker aard echter Vidal niet nader aanduidt en welker objectiviteit volgens hem nader zou moeten worden onderzocht.

Alles tezamen dus doet Vidal niet meer dan een toestand weergeven, zoals hij deze in zijn dagen ter plaatse vond, zonder enige uitspraak er over te doen ten gunste van deze of gene, zonder deze of gene te veroordelen.

Met de gegevens van Vidal alléén kunnen wij ook niet meer doen.

Maar er zijn andere gegevens, van veel vroeger datum dan die van Vidal, en die kunnen wij met succes ons hier te binnen roepen. Daartoe behoort in de allereerste plaats de inbezitname door de Bonni's van de rivier. Sympathiseren we al met de Bonni's, de meest interessante der Bosnegerstammen, die 't harde bosleven altijd nog veel verkieslijker vonden dan de smaadvolle slavernij langs de open kust; sympathiseren we vooral met hen om wille van hun heldhaftigheid in de strijd, hun taaie doorzettingskracht die de strijd volhield tot het bittere einde toe – eerst tegen Hollanders, dan tegen Aucaners (waarvan zij echter zelf de schuld waren), tegen de Indianenstammen die zij verdreven of onderwierpen, tenslotte in dolle overmoed ook tegen de Fransen – zij waren met dat al ten overstaan van de Indiaan toch niet meer dan onwettige indringers, veroveraars, mensen die overmacht en geweld voor recht deden doorgaan.

Kon men het dan de Indianenstam kwalijk nemen, dat deze er niet voor voelde te dansen naar het pijpen van de Bonni? Dat de Indiaan dankte voor een Bonni-overheersing, gelijk op zijn beurt de Bonni vroeger bedankt had voor de overheersing der blanken?

De Indiaan bezat in deze het jus primi occupantis. Hij had het recht op dat grondgebied, de Bonni niet.

A. Kappler *(anno 1861). Holländisch Guiana.*

Met het gemengd gezelschap onder leiding van Vidal ging van de zijde der Hollanders o.a. mede de werkzame pionier in Suriname, de posthouder te Albina, A. Kappler.

Te Courmotibo, een Bonni-dorp aan de Franse kant, een dagreis boven Cottica, krijgen zij enkele Wajarikoele's te zien. Kappler schrijft:

„Hier (te Courmotibo) vonden wij ook een jonge knaap en een meisje van de stam der Irakoeleh-Indianen, die als kind door de Bonni-negers òf geroofd òf als gijzelaars medegenomen waren. Hun huidskleur is veel lichter dan die van onze Karaïben, zij hebben gelijk dezen weinig sprekende gelaatstrekken, de ogen zijn grijs-groenachtig, het haar is lelijk-zwart. Zij waren gelijk menige neger getatoeëerd en hadden de manieren hunner meesters overgenomen.

„De stam der Irakoeleh-Indianen bewoont de Aloea-kreek, welke in de boven-Lawa uitmondt, en schijnt met de andere Indianenstammen en ook met de Bonni-negers in onmin te leven. De Bonni's doen het voorkomen alsof ze de dorpen der Irakoeleh's niet kennen, dewijl dezen, evenals nomaden, ze dikwijls verlaten en naar andere plaatsen trekken". (blz. 376).

Kappler's beschrijving van het voorkomen van de Wajarikoele hebben we aan Malawni kunnen toetsen en de drie door hem aangegeven trekken, alle overigens ons bekende Indianen geheel en al vreemd, in Malawni ook werkelijk aangetroffen, nl. de veel blankere kleur der huid, 't groenachtige in de ogen en 't min-zwarte van 't haar.

Hoe die twee Wajarikoele's te midden der Bonni's terecht zijn gekomen kan hij niet met zekerheid zeggen. Hij veronderstelt: geroofd of als gijzelaar meegenomen. De Bonni's hebben het hem niet willen vertellen, of — zo zij 't hem verteld hebben — heeft hij aan hun woorden geen geloof gehecht. Hij zwijgt er over.

In de wijze echter waarop hij de mededeling der Bonni's aangaande de woonplaatsen der Wajarikoele's weergeeft: „De Bonni's doen het voorkomen...." kunnen wij zijn wantrouwen met beide handen tasten. En gelijk wij nu weten: Kappler wantrouwde met recht. De Wajarikoele's waren immers geen nomaden. Uit wat Malawni ons mededeelde en uit eigen onderzoek ter plaatse is komen vast te staan, dat de Wajarikoele's dorpen stichtten en grote kostgronden aanlegden.

Aan die gebrekkige en vermoedelijk opzettelijk misleidende mededelingen der Bonni's aangaande de woonplaatsen der Wajarikoele's zal het wel toe te schrijven zijn, dat het ene lid der expeditie (Vidal) de Wajarikoele's zoekt in de Litani, het andere lid (Kappler) in de Lawa *.

Is er sprake van door een der stammen gepleegd onrecht, dan zal men al zeer moeilijk aan Kappler's woorden alléén het gewicht kunnen toekennen, dat de schaal ten nadele van de Wajarikoele doet overslaan.

* Eenzelfde tegenwerking van de zijde der Bosnegers ondervond de expeditie in de andere bron-rivier, de Tapanahoni. De Goeje schrijft: „Toen de Nederlandsch-Fransche Grenscommissie in 1861 de Tapanahoni opging, deden de Boschnegers alle mogelijke moeite den tocht te doen mislukken." (Herderschee, *Tapanahoni Expeditie*, blz. 98.) De ruilhandel, in handen der Bosnegers, verbood onmiddellijk contact tussen blank en rood.

Wel vraagt men zich af, hoe de Bonni het bezit van twee Wajarikoele-kinderen zal rechtvaardigen.

J. Crevaux *(anno 1877). Voyages dans l'Amérique du Sud.*

'n Specifiek voorval, uit welks voorbereidingen en tenuitvoerlegging men 's mensen karaktertrekken afleiden kan, in casu de Wajarikoele's beoordelen kon, gaven Vidal en Kappler niet.

Slechts vage, algemene gezegden: ze leefden in onmin; fantastische verhalen (waarvan de objectiviteit echter wordt betwijfeld) gaan er rond, enz.

Daar tegenover staat, dat de Bonni's aanvallers en de Wajarikoele's aangevallenen waren, zodat verzet van de zijde der Wajarikoele's alleszins gewettigd was.

De eerste (en ook de enige) die aankomt met een uitgebreid verhaal van een misdaad, die, als zij zó plaatsgreep ('t geen ik echter helemaal betwijfel), alleronterendst voor de Wajarikoele zou zijn, is Jules Crevaux.

Crevaux, beschrijvend hoe de Bonni's de Lawa en Litani in bezit namen, vertelt als volgt:

„Opgejaagd door de Hollanders en zonder genade vervolgd door de Fransen, ondernamen de Bonni's een tocht naar de boven-Marowijne. De Litani opvarend stieten zij op een groep Indianen, die leguaneneieren zochten op de zandbanken, drooggelopen vanwege de droge tijd. Ze stonden verbaasd over de rijzige gestalte van deze mensen, over hun blanke tint, hun blonde haren en blonde baard, waardoor zij in alles, uitgezonderd de kleding, op Hollanders geleken.

„De Bonni's riepen van verre: *Firi* (vriend); de Oyarikoele's antwoordden heel bedaard: *Koele, koele.*

„De Bonni's kwamen nader en maakten kennis met deze wilden, die zij voor 't eerst zagen. Zij verbleven acht dagen bij hen, om met hen te vissen en te jagen, kashiri te drinken en hele nachten te dansen. Tussen beide partijen werden geschenken gewisseld en menige Oyarikoele, die met de Bonni's de stroom afzakte naar de Bonni-dorpen, werd er zelfs rijkelijk bedacht.

„Het volgend jaar in de droge tijd trok een twaalftal Bonni's met hun vrouwen opnieuw naar het land hunner vrienden, die zij de naam van Oyarikoele's gegeven hadden. Zij troffen hen aan in het grote woud, op zekere afstand van de kreek: Oyarikoele. De ontvangst was hartelijk: de vrouwen brachten bankjes, zetten gekookte vis voor met peper en deden kalebassen rondgaan met gegiste drank, gemaakt uit het meel der kasave.

„Op het ogenblik dat de Bonni's hun maal beëindigd hadden, sloeg de hoofdman der Oyarikoele's met zijn reuze-tomahawk op een boomstam; het sein tot vernietiging der gasten. Een honderdtal Indianen, de stenen bijl in de hand, stormde op hen los. De Bonni's, mannen en vrouwen, vloden in alle richtingen; slechts drie hunner konden de kano's bereiken. De overigen, struikelend in hun vlucht over onzichtbare lianen, welke de Oyarikoele's ten overvloede van boom tot boom, aan deszelfs voet nl., gespannen hadden, werden meedogenloos door hun vijanden afgemaakt." (blz. 35).

Tot zover Crevaux's verhaal over de verraderlijke overval. Vriendschap, gastvrijheid, feestmaal om te zekerder de overval te kunnen doen, de moord te kunnen bedrijven. 't Kan niet verachtelijker. Maar.... zou 't wel waar zijn? Zou de zaak zich zó hebben afgespeeld?

Vidal en Kappler hoorden niets van het verhaal. Heeft Vidal het verhaal tòch gehoord, dan moet hij het gerangschikt hebben onder de fantastische verhalen, waarvan hij spreekt, welker objectieve waarde echter volgens hem moest worden getoetst aleer ze mede te delen. Redelijk. Want alle gegevens hier zijn eenzijdig: van de zijde der Bonni's. De Wajarikoele's zijn niet gehoord.

Franssen Herderschee, de streek der Wajarikoele's doorkruisend, wijst in het *Gonini-verslag* (blz. 114 en volgende) ook op deze verraderlijke overval, maar voegt er de betekenisvolle woorden bij „vermoedelijk na een twist". Deze omstandigheid zou de gehele toedracht der zaak al veranderen, ik bedoel: het geval een geheel ander cachet geven.

En als ik hier mijn vermoedens eens geven mag? Die zijn gebaseerd op wat ik in mijn maandenlang verblijf te midden van Wajana's en Bonni's waarnam. Wel, men vergeve mij dan, dat ik enkele oude dingen oprakel, men herinnere zich wat de Wajana's, bij wie Dr. Raatgever kwam om Namijei te halen, deden, toen zij een boot met Bonni's naar hun dorp zagen komen; hoe zij alles, letterlijk alles wegdroegen naar 't bos, verstopten, omdat.... de Bonni eenvoudig alles opvordert.

Men herinnere zich, hoe de Wajana-hoofdman, Malaitawa, knechtje spelen kon voor de Bonni, hem zijn kamp kon afstaan na 't eerst schoongeveegd te hebben; hoe hij, de hoofdman, en zijn vrouw de vrachten van de oever naar 't kamp konden slepen; hoe zij verder de Bonni onderhouden konden, zolang 't Zijn Edele believen zou er te blijven.

Men herinnere zich verder 't principe, dat de Bonni huldigt: de Litani is Bonni-watra: een Bonni-rivier. Mag de Wajana er al blijven, dan is het door de gunst van de Bonni. Maar de Bonni heerst er. Hij stelt de Wajana-hoofdmannen aan.

Die geest heerst nu — zegt misschien de lezer. Maar sedert Crevaux in de rivier kwam zijn er al zeventig jaar verlopen. En wie zegt ons dat in vroegere tijden een dergelijk brutaal optreden van de zijde der Bonni's plaatsgreep?

Vidal zegt dat. Vidal, boven geciteerd, nog heel wat jaren vroeger dan Crevaux in de rivier verschijnend, merkte dat brutale optreden reeds op. Vijf dagen boven de Loë vond hij het eerste Wajana-dorp. Hij schreef daar „In het dorp aankomend treden de Bonni's onmiddellijk op als volslagen meesters, iets wat de Indianen als heel natuurlijk beschouwen".

In Providence heeft men ook enkele Indianen ontmoet. Hier typeert Vidal de Bonni als volgt: „Ook trekt deze (de Bonni) zich al bitter weinig van de Indiaan aan, die hij beschouwt als een wezen, ver beneden hem staande en die hij overheerst, waartoe 't meer actieve en meer energieke karakter, dat hij bezit, hem gemakkelijker in staat stelt". (blz. 39).

Ik vermoed dus, dat de Bonni met de Wajarikoele heeft willen doen, wat hij met de Wajana had gedaan: hem overheersen. Een groep Bonni's zal bij de Wajarikoele's geweest zijn en zich bij hen hebben genesteld.

Men liet zich bedienen, wist van geen heengaan. Tot 't de Wajarikoele tenslotte te machtig werd en hij er op insloeg.

Had de Bonni beter verdiend?

H. Coudreau *(anno 1887). Chez nos Indiens. Quatre années dans la Guyane Française; 1887-1891.*

Tien jaren gaan er voorbij, wanneer wederom een reiziger de rivier bezoekt.

Het is Coudreau.

Coudreau liet zich zeer zeker vergezellen van een bekwame Bonni, Apatoe genaamd. Maar niet elke hem inlichtingen gevende Bonni was bekwaam. Luister slechts naar wat Yeloe vertelt en welke valse gevolgtrekkingen Coudreau dan maakt.

Yeloe schijnt ziekelijk. In een ziekelijk lichaam huist allicht een vreesachtig gemoed. Vandaar bij Yeloe, nu men de streek der Wajarikoele's bereikt, een grote vrees! Hij vermoeit de oren van Coudreau met zijn verschrikkelijke geschiedenissen over de Wajarikoele's, „menseneters" en mensen met „reuze-oren". En Coudreau gist, dat de Wajarikoele's de oude Amikouanes of Lang-Oren zijn, over wie Père Lombard spreekt in 1729 en Thébault de la Monderie in 1819. (blz. 75).

Dat is nu eenmaal het lot van de onderzoeker; hij kan vallen in de handen van een geheel ongeschikte zegsman. Hij kan misschien bij twisten en onenigheden (gelijk hier tussen Bonni en Wajarikoele) aangewezen zijn op enkel eenzijdige berichtgeving. Hoe zal hij zonder afdwalen zijn weg vervolgen?

De lezer ziet het, het wordt met de Wajarikoele na verloop van tijd hoe langer hoe erger. Nu is hij reeds een menseneter geworden. En zijn lichaam laat men zelfs niet met rust. Dat is niet gewoon meer; het vertoont abnormaliteiten.

Coudreau spreekt niet over de verraderlijke overval. Wel bespreekt hij een overval van de zijde der Bonni's op de Wajarikoele's gepleegd. Een overval, die ook Crevaux meedeelt. Maar noemt Crevaux deze een wraakoefening, Coudreau niet.

Het geval moet voor ca. twintig jaar hebben plaats gegrepen. Dat is dan omtrent 1867. Een tiental jaren voor Crevaux in de rivier kwam. Enkele Wajarikoele's waren ter visvangst de rivier afgezakt tot aan de monding der Aroua, toen de Bonni's hen plotseling overvielen. Vijf Wajarikoele's werden gedood en twee vrouwen gevankelijk weggevoerd naar Cottica, alwaar zij enkele jaren nadien stierven. Crevaux spreekt van zes mannen gedood en drie meisjes gevankelijk weggevoerd naar Cottica.

Hieruit blijkt wel dat de Bonni's optraden. Zij waren de meesters. Zij heersten.

Hoger de rivier opvarend en markante plekken voorbijkomend, als de monding der Oelemari, de monding der Loë, varend op een rivierarm, telkens komt Coudreau op de Wajarikoele's terug en spreekt hij van overvallen, die aldaar van hun zijde op Bonni's en Wajana's geschiedden.

Maar 't zijn gegevens, waarvan niet één een speciaal omschreven feit

tot onderwerp heeft. Gegevens die, in zoverre zij de Wajarikoele blameren, ook met zelfs „algemene" weerlegging onzerzijds zó veranderen, dat alle blaam verdwijnt.

Mocht immers de Wajarikoele zich al hebben verzet tegen de in zijn gebied binnendringende Bonni, wie kon daar aanstoot aan nemen? Vooral waar de Bonni 't uitbuiten van de met geweld verkregen heersersrechten ook ten volle verstond en in praktijk bracht?

En voor wat de aanval op de Wajana's aangaat — de Wajana's zelf verzekerden mij nooit een mens door de Wajarikoele's verloren te hebben. Sterker nog: de laatst overgebleven Wajarikoele's werden vriendschappelijk opgenomen door de Wajana's en losten zich in het Wajana-volk op.

De Bonni drong op, hoger en hoger de rivier op.... Moordend, vrouwen en kinderen gevankelijk meeslepend naar Cottica, numeriek sterker als hij was en arrogant geworden door strijd na strijd, dreef hij de Wajarikoele's voor zich uit, verjoeg hij hen van de grote rivier.

De Bonni was een veroveraar.

A. Franssen Herderschee *(anno 1903). Verslag van de Gonini-expeditie.*

Later komende reizigers voegen aan het tot nu toe meegedeelde niets nieuws meer toe. Ik bedoel: nieuwe feiten brengt men niet aan, feiten nl. van meer recente datum.

't Zal immers de aandachtige lezer niet ontgaan zijn, dat al het kwaad, dat opgesomd werd, elke overval, die men de Wajarikoele's verweet, in de oudheid moet hebben plaats gehad, lange tijd vóór Coudreau en Crevaux, ja zelfs vóór Kappler en Vidal in de rivier verschenen: in de dagen nl. dat de veroveraar er kwam, de Bonni.

Franssen Herderschee maakt hierop een uitzondering.

Hij deelt een voorval mee, dat in zijn dagen plaats greep. Ik licht die passage uit zijn verslag en leg ze de lezer voor, vooral ook omdat zij zo goed de stemming doet zien, welke in zijn tijd een ieder bezielde, die de rivier opvoer: vrees nl. voor de Wajarikoele; een vrees die tot onze dagen is blijven voortbestaan.

„De vijandige verhouding tusschen Boni's en Oyaricoelé's is steeds blijven bestaan en ook de Roecoejana's [Wajana's] hebben geen relatiën met die Indianen.

„Het bestaan van de Oyaricoelé's werd zelfs in de laatste jaren in twijfel getrokken.... Een paar maanden voor onze komst in de Litanie echter werden eenige gouddelvers op onaangename wijze er aan herinnerd, dat de Oyaricoelé's nog wel degelijk bestonden. Zij waren nl. de Loëkreek opgevaren, teneinde er prospecties te doen en stuitten bij die gelegenheid op een bende Indianen, die hen dadelijk met pijlschoten ontving. Een der gouddelvers, een neger uit Suriname, kreeg een schot door zijn beide dijen.

„Zoo spoedig mogelijk maakten zij dat zij wegkwamen, ja lieten zelfs in hun angst al hun kampjes in de Litanie in de steek en trokken zoo spoedig mogelijk terug naar de Lawa. De directeur van de Cie des mines d'or, van wien ik het verhaal hoorde, deelde me mede, dat de commandant van de politiepost aan de Ininie, den gewonde zelf verbonden en naar St. Lau-

29 De mat met wespen wordt de man opgelegd.

30 Overval van de kwatta-apen. De kwatta's (Indianen voor kwatta spelend) rukken aan de buitenkant van het malakè-gebouwtje.

31 Overval van de kwatta-apen. De kwatta's gaan binnenshuis ruw en woest te keer.

32 Overval van de kwatta-apen. De kwatta's worden door de jagers geschoten en weggedragen.

rent gezonden had, waar hij in het hospitaal was opgenomen. De Boni's beweren, dat de Oyaricoelé's gewoonlijk van vergiftige pijlen gebruik maken; bij deze gelegenheid echter was dit niet het geval. Men moet dus aannemen, dat de Boni's overdrijven, dan wel, dat de gouddelvers op Indianen gestuit zijn, die op jacht waren."

Hier onderbreek ik even. Met verbazing leest men in de laatste woorden de veronderstelling van de schrijver, dat op jacht zijnde Indianen de giftpijlen niet zouden hebben, de giftpijlen nièt voor de jacht zijn, terwijl zij dat juist wèl zijn. 'n Kwatta, in 'n hoge boom, gedood door gewone pijl of kogel, heeft men daarmee nog niet. Allerwaarschijnlijkst, zo niet zeker, blijft hij hangen aan handen of voeten krampachtig dicht gehouden of aan de staart enkele malen om de tak geslingerd. Het oeraligif voorkomt dit. De spieren worden dan verlamd. Na enkele minuten valt de aap als een steen naar beneden. Waarom deze jagende Indianen geen giftpijlen hadden? Omdat de Wajarikoele's de kunst niet verstonden het oeraligif te maken.

....„Al spoedig kwamen we bij de val Ingifoetoe (de voet van Ingi) [tussen de uitmondingen van Oelemari en Loë]; daar hadden de Boni's op een goeden dag eenige Oyaricoelé's overvallen en gedood, en twee kinderen buitgemaakt. Deze kinderen waren het, die de grenscommissie in 1861 in de Bonidorpen had aangetroffen. Na Ingifoetoe moesten we een reeks versnellingen passeeren ter hoogte van ± 25 M.,.... voeren vervolgens voorbij de Fetikreek, waar de eerste gevechten met de Oyaricoelé's plaats vonden en maakten op de linkeroever, eenige kilometers ten N. van de Loëkreek, kamp, niet dan na hevig protest van de zijde der Boni's. Deze beweerden, dat het een gevaarlijke plek was, daar de kans bestond, dat wij door de Oyaricoelé's overvallen werden. Toen wij ons aan die praatjes niet stoorden, kregen wij den raad om dan tenminste onze geweren te laden. Nog uren daarna hoorde ik onze beide Boni's, die werkelijk bevreesd waren, want zij sloegen hun kamp op een rotsbank midden in de rivier op, met de arbeiders over onze onverantwoordelijke handelwijze praten en dit scheen op de stadsnegers zoo'n indruk te maken, dat het gros van hen dien nacht geen oog toedeed en blijde was toen wij den volgenden ochtend het ongure plekje verlieten, want om 7 uur reeds waren zij voor het vertrek gereed." (blz. 116 e.v.)

't Is duidelijk. De Wajarikoele's duldden geen bezoekers in hun gebied. En al kan ik hun overval op de gouddelvers niet goedkeuren, na al wat men de Wajarikoele had aangedaan (over meerder onrecht tegen hem gepleegd, gelijk ook over de overval op de gouddelvers, spreek ik later nog), is het mij zeer verklaarbaar, dat zij geen enkele vreemdeling meer vertrouwden en tegen ieder, die er kwam, handtastelijk optraden.

Van de oude schrijvers naar tijdgenoten

Intussen ben ik met de schrijvers en 't spoorzoeken in hun boeken klaargekomen.

'n Hele tijdsruimte ligt er tussen hen en ons. Kappler's mededeling

dateert van bijna 80 jaren terug en het jongste getuigenis, dat van Franssen Herderschee, is ook al bijna 40 jaren oud.

We moeten nu naar de bronnen van onze tijd. Naar de tijdgenoten!

Malawni als getuigenisgeefster

Malawni, de Wajarikoele-vrouw, iemand van het heden en op 't ogenblik in de stad!

Welke waarde bezit Malawni als inlichtingenbron?

Maar aanstonds breng ik dit gewichtige punt naar voren en handel het vóór alles af.

Twee zaken vallen dan aangaande haar op te merken: zij is het, die 't meeste weet; zij is het ook, die maar weinig zegt.

Ik weet niet hoe lang verschillende personen getracht hebben te weten te komen, wáár ergens in de Oelemari haar dorp lag: één dag, twee of meer dagen de rivier op? Onmiddellijk langs de oever of dieper teruggedrongen in 't bos? Vergeefs! Men werd niet wijzer.

Daar zijn verschillende redenen voor. Vooreerst het erg beperkte aantal Negerengelse woorden, dat zij kent en de beperkte kennis mijnerzijds van de bemiddelingstaal: het Karaibs. Vervolgens — vermoed ik — heeft de houweelslag op het hoofd daar ook schuld aan.

Soms is het of haar geest niet aanwezig is en je kunt met verder onderzoek dan gerust ophouden. Van die afwezigheid van geest hadden wij later de duidelijkste bewijzen. Zo wanneer zij, uit vrije keuze met ons meegaande om de weg te wijzen, ons haar voormalige woonstreek laat voorbijgaan en geen woord zegt; wanneer zij de grootmoeder van Koelawaita, de Wajana-jongen, die zij bij haar vertrek gezond en wel bij ons achterliet, tot grote verwondering van de heer Axwijk en de roeiers in koelen bloede vertelt, dat Koelawaita dood is en geen vin verroert, wanneer de grootmoeder in geweeklaag en gejammer uitbreekt, en wellicht tien andere dergelijke feiten meer.

En eindelijk vergete men niet: Malawni was al jarenlang van haar rivier en haar volk weg.

Gedurende ruim een maand vóór de expeditie vertrok verbleef Malawni in de stad en kon ik gegevens bij haar opdoen. En alhoewel ik nu uit dat verblijf in de stad niet die voordelen getrokken heb, welke men oppervlakkig oordelend er van verwachten mocht — eensdeels om redenen bij Malawni als boven aangegeven, anderdeels om redenen mijnerzijds, dewijl ik om niet te verhelpen omstandigheden het eigen werk niet voldoende uit kon — toch heb ik ook menig waardevol gegeven opgedaan en kreeg ik kijk op het Wajarikoele-leven, op de Wajarikoele-taal. Ik zal verderop al die gegevens verwerken.

Op route

Het spreekt vanzelf dat wij, de rivier opvarend, waar wij maar kunnen ijverig nasporingen doen. Die nasporingen betreffen van nu af aan wel hoofdzakelijk de „juiste plaats", waar wij de Wajarikoele's moeten zoeken.

De Bonni's

Te Cottica zitten wij neer in het kamp van Nassyningre, de aanstaande kapitein dier plaats. Behalve dan dat de Wajarikoele's niet meer langs de westelijke oever der Litani wonen, maar in de westelijke zijrivieren: de Oelemari en de Loë, weet hij niet veel. Alleen maakt hij ons er op attent, dat wij niet verwachten moeten ooit dorpen te zullen vinden. Want de Wajarikoele's hebben geen dorpen; zij zijn familiegewijs verspreid over die streken en bouwen hier en ginds een enkel kamp, niet op een opengekapt terrein, maar verscholen onder de bomen.

Klopt dit met de gegevens van Malawni? Gedeeltelijk? Ja!

Malawni sprak mij van plaatsen waar Wajarikoele's woonden. Zij zelve had gewoond in Mokokómoeroe. Ook te Krabboetjóetjoew in de Oelemari (Mará'oeni noemt zij deze rivier) en te Pakáyakëtopo in de Oeroewe (Loë-rivier). Beide laatste plaatsen zouden één nacht slapen van elkander liggen. Verder sprak zij van Yototatobómpo en Iroerakëtopo. Toboenkri moest liggen aan de bronnen van de Loë en Okomompoe heel ver.

Wanneer ik Malawni vroeg, hoeveel mensen er in zulk een dorp dan wel woonden, begon ze met veel moeite één naam te noemen; dan volgde na veel dralen de naam van een vrouw. Ze had ook twee mooie, heel mooie kinderen gezien. Dat is alles, wat je over de zaak er uit kreeg.

Doch verder!

De Wajarikoele's legden gronden aan. Er werd geplant o.a. zoete en bittere kasave, patatten, napi en banaan, suikerriet, zeilgras, pijlriet, enz. Geen katoen echter!

Nu, zulk een kostgrond eist een groot, uitgestrekt, opengekapt terrein, een terrein, dat men niet verbergen kan! Van kampen, „verscholen onder de bomen", geloof ik daarom niet veel. De grote grond spreekt al zó luid, dat 't verbergen van 't kleine kamp niet de minste zin meer heeft. Wèl mogen wij aannemen – volgens Malawni's woorden – dat de Wajarikoele's niet in groten getale tezamen woonden, niet wat wij noemen: een dorp vormden.

Vermoedelijk legde een, hoogstens twee of drie families gezamenlijk één kostgrond aan (bedenk hoe weinig mensen Malawni opnoemen kon). Zij kapten na twee jaar een nieuwe grond open en zo voort. De eerste drie „dorpsnamen" waren gronden door haar familie alleen aangelegd. Hoe weinig families wellicht zijn met al die opgenoemde „dorpen" gemoeid? Zij bouwden hun kamp bij de kostgrond.

Van Cottica wegvarend bereiken wij spoedig Bonniville, de residentie van de Bonni-Granman. Granman Awensai stierf voor korte tijd en Difoe, die Malawni een onderkomen verschafte, is zijn opvolger. Hij zal ons zeker menige interessante bijzonderheid over de Wajarikoele's te vertellen hebben. Jammer echter: wij stoten er aan wal, maar de Granman is niet thuis. Alsof men de deur voor iemands neus dicht houdt!

De Wajana's

Met meer hoop informeren wij bij de Wajana's, de naaste buren van de

Wajarikoele's. Zij zijn eerst nieuwsgierig wat wij bij die mensen doen willen. Wanneer wij hun zeggen, dat wij o.a. zullen pogen vriendschap tussen hen en de Wajarikoele's te bewerken, bevalt hun zulks buitengewoon.

Ook de Wajana's beweren: De Wajarikoele's wonen niet in dorpen. Familiesgewijs leven zij verspreid. Zij horen hen somtijds in het bos, wanneer zij op jacht zijn. En dan zijn het niet de Wajana's, maar de Wajarikoele's, die snel de vlucht nemen(!). Zij, de Wajana's, vrezen hen niet. Zij hebben betere pijlen.

En: bij de bronnen van de Oelemari wonen de Wama's. Meer vertellen de Wajana's niet.

Wat Hammann vertelt

Gelukkiger ben ik bij de heer Hammann.

Deze heeft overal informaties ingewonnen: èn bij de Creolen èn bij de Wajana's, inzonderheid bij Koelawaita's grootmoeder, die dicht bij de Oelemarimonding woont.

Anno 1904

Omstreeks 1904 trok zekere Reinald, van St. Laurent afkomstig, met enkele gouddelvers ter prospectie naar de Feti-kreek. Deze kreek, parallel lopend met de Loë en de Oelemari, stroomt tussen beide genoemde rivieren in en mondt in de Litani uit. Niet ver van de uitmonding lag een Wajarikoeledorp. De Wajarikoele's ontvingen de goudmannen met pijlen, doodden één hunner en verwondden een ander.

Het jaartal van deze gebeurtenis kan Hammann slechts bij benadering opgeven. Zij moet dan ongeveer terzelfder tijd hebben plaats gehad als het voorval, door Franssen Herderschee verhaald.

Zijn het twee verschillende gebeurtenissen of is het slechts één voorval, door verschillende mensen verhaald? Tegenover de laatste mening staat dat bij Herderschee de overval in de Loë geschiedde, bij Hammann in de Feti-kreek. Herderschee spreekt slechts van één gewonde, Hammann van één gewonde en één dode. Dit valt niet meer uit te maken. Vervolgen wij het verhaal.

Reinald trok dan terug naar St. Laurent om meer patronen en meer volk te halen. Men overviel de Wajarikoele's en richtte een waar bloedbad onder hen aan, doodde vrouwen en kinderen. Een vrouw met een klein kind, achter een boom zich verschuilend, sloegen zij neer – zo vertelt men het – gelijk men een pakira neerslaat. Twee jongens nam Reinald mee naar St. Laurent. Een hunner zag men jarenlang in het plaatsje rondfietsen. Hij stierf tijdens de griep-epidemie. Ook de andere stierf jong.

De Wajarikoele's verhuisden hierop.

Anno 1920

Ongeveer vijftien jaar later, in 1920, trokken Creolen naar de Loë, wederom ter prospectie van goud. Zij zagen geen Indianen, maar vonden kampen, waarin de vuren nog brandden.

Uit angst voor de Wajarikoele's keerden zij terug.

Anno 1935

Het goud bleef trekken.

In 1935, dus nog geen drie jaar geleden, waagde men weer een poging.

Coulor en Gabriel, twee bekende gouddelvers en bekwaam in hun vak, zetten haar op touw. Vergezeld van enige arbeiders voeren zij de Loë in. Maar zij vonden niet, wat men noemt „une crique bien-faite" — een kreek, die geruime tijd in rechte strook doorloopt — noch „bien-encaissée"-kreken, die ingesloten zijn tussen steile bergen— wat de gouddelvers verlangen. De meeste mannen hadden er genoeg van en keerden terug.

Coulor en Gabriel zetten door. Op de boven-Loë voeren zij een zijkreek in. Daar stieten zij op Wajarikoele's: drie mannen en drie vrouwen, die de kreek met nekoe wilden afvissen.

De hond der gouddelvers, die vooruitgelopen was en blaffend op de Indianen aanvloog, ontsnapte maar juist de dodende pijl. De gouddelvers, de aanstalten tot schieten bij de Indianen opmerkend, schoten snel tweemaal het geweer af in de lucht. De Wajarikoele's stonden verstijfd van schrik. Doch de gouddelvers — naar zij vertelden — waren niet minder beangst. Zo goed en kwaad als 't ging beduidden zij de Indianen wat hun bedoelingen alhier waren, het wassen van de grond met bâté, het zoeken naar goud. Hoe 't zij, de Indianen schenen vriendschap met hen te willen sluiten (zo maakten zij tenminste uit hun doen op) en hen te willen meenemen naar hun dorp, waarvoor zij echter bedankten. Zij vonden 't veiliger maar weer weg te trekken, wat zij dan ook deden. De Indianen gaven hun een schildpad.

Ik merk hier op, dat de door Coulor ontmoete Indianen allerwaarschijnlijkst wel Wama's geweest zullen zijn.

Wat rivier en bos vertellen

Ik heb hiermee alles verteld, wat wij van de Wajarikoele's te weten kwamen. Maar het éne punt, hetwelk voor ons op het ogenblik hoofdzaak is: waar wonen de Wajarikoele's, waar moeten wij nu eigenlijk heen? blijft nog altijd onopgehelderd.

Langs de westelijke oever van de Litani, alwaar zij in Coudreau's tijd woonden, wonen zij nu zeker niet meer. Zij hebben zich van de Litani teruggetrokken. Wij moeten in elk geval de zijrivieren in.

Malawni's rivier is de Oelemari. Zij woonde oorspronkelijk in de Loë, maar daar ontstond tweedracht tussen de bevolking; een twist, die zo hoog liep, dat men elkaar in de letterlijke zin van het woord naar de keel vloog. Om het mij goed te verduidelijken grijpt Malawni naar haar eigen keel. Het volk verdeelde zich. Malawni trok naar de Oelemari, de anderen gedeeltelijk naar het brongebied van de Loë, gedeeltelijk naar de bronnen van de Paloe(?).

Wij varen dus de Oelemari in.

De tocht door de Oelemari

Malawni reist met ons mede om ons de weg te wijzen. Gelijk later

bleek passeren wij de streek, waar Malawni's kostgrond lag. Zij zegt echter geen woord.

Na 5 à 6 dagen bereiken wij de uitmonding van een grote kreek, waar Admiraal Käyser sporen van een Indiaans jachtpad vond. Dit pad vond men in de stad het meest geschikt voor de aanvang van het onderzoek. Ook wij, die langs de rivier geen enkele nadere toelichting ontvingen, geloven dat. Malawni, wier ziekte maar niet afneemt, wordt door Mooiman naar Cottica teruggebracht en wij gaan het pad op. Over dit pad, hetwelk ons toen reeds wegens zijn lengte als „jacht-pad" onverklaarbaar was en later dan ook bleek niet het jacht-pad der Wajarikoele's maar wèl het trek-pad van de Wama's te zijn, schreef ik op het einde van het Wama-artikel. Gegevens over de Wama's doen wij er op; Wajarikoele's of sporen van Wajarikoele's natuurlijk niet.

Wij trekken dan van de monding der kreek weg en varen de Oelemari weer verder op. Wij passeren haar splitsing en weten nu wel, dat wij het Wajarikoele-gebied uit zijn. Wij zoeken er naar de Wama's. Wij vinden ze ook.

Mooiman, die intussen is teruggekeerd van zijn tocht naar Cottica en ons bereikt in de boven-Oelemari, brengt nu een wonderlijk bericht mee. De Wajana, Namijei geheten, wil ons naar de Wajarikoele's brengen. Hij weet waar zij wonen. Hij is het, die voor vele jaren Malawni van haar grond in de Oelemari wegleidde en haar man en nog enkele anderen naar de Wajana's bracht. Hij kreeg bij die gelegenheid meer bananen cadeau dan hij vervoeren kon. De grond van Malawni lag ruim één dag varen de Oelemari op, ter plaatse waar de grote versnelling is, waar de Djoeka's, onze roeiers, bij het opvaren zoveel koemaroes schoten en die door ons daarom de Koemaroe-val is genoemd. Ik wijs er de lezer op, dat hier door Namijei een andere lezing gegeven wordt dan die, welke de heer Axwijk gaf over de vraag: waar komt Malawni vandaan?

Hammann gelooft van dit alles niet veel. Hij heeft overal onderzoekingen gedaan. Hij kent ook de Wajana's. Wij zullen echter op Namijei's voorstel ingaan. Wij kunnen er hoogstens twee of drie dagen mee verliezen.

De dokter gaat vooruit en zal trachten Namijei te vinden en mee te brengen. Want al belooft een Indiaan dáár te komen, dan is hij er daarmede nog niet op de aangegeven tijd. Wij zullen volgen, stoppen op de aangegeven plaats en wachten.

Ik schreef reeds over het resultaat. Nihil! Maar dat de Wajana's niet bang zijn in ver-afgelegen bos mag worden betwijfeld. Want toen men geluid hoorde in 't bos deed dit de Wajana's stil neerzitten, angstig rondgluren en gespannen luisteren en bij hen de begeerte oprijzen terug te keren, zodat de dokter optreden moest en zeggen, dat het juist daarom te doen was, om de mensen, om de Wajarikoele's. Een andere bevinding was deze, dat de kostgrond, of liever de drie opeenvolgende kostgronden, reeds tussen de tien en vijftien jaar geleden moeten zijn verlaten. En eindelijk horen we van Namijei, dat de „grote weg" der Wama's tot dicht bij Malawni's gronden kwam. Zo had Malawni hem verteld. Het Wamagebied ligt daar vlakbij.

De tocht door het Loë-gebied

Waar nu naar toe?

In de Oelemari wonen de Wajarikoele's niet meer. Er is ook op het ogenblik in de Oelemari geen terrein meer beschikbaar voor de Wajarikoele's. De Wama's zakten af tot de door de Wajarikoele's verlaten kostgronden toe. En van de monding af stijgen op 't ogenblik de Wajana's op. Het nieuwe dorp, dat de Wajana's stichtten, ligt geen halve dag varen van genoemde kostgronden af. Zij zaten er al te zeer in 't gedrang.

Malawni's woorden herinner ik mij nu: „Na de twist trok een gedeelte naar het brongebied van de Loë."

Wij gaan dus naar de Loë.

15 october varen wij de Loë-rivier op langs de uitmonding, welke men bij 't opvaren der Litani het eerst bereikt. De Loë is er ca. 30 meter breed. Na een kwartier bereiken wij de plaats, waar meer zuidwaarts haar tweede uitmonding is.

De oevers zijn laag en de oevergewassen niet hoog. Dikwijls lange stroken, die ondiep zijn. Na het middageten menen wij in 't bos een opening te zien, die wel iets van een oude, verlaten kostgrond heeft. Ik schreef er over bij de Wajana's. Het is geen grond van de Wajarikoele's, maar van de Wajana's. Drie jaar geleden verlieten de Wajana's deze grond en trokken weer terug naar de Litani, kostgrond en prachtige gebouwen overlatend aan de doden, die heden ten dage nog in de kampen rusten. Nemen wij nu aan, dat de Wajana's er vóór hun terugtocht uit de Loë ook een drietal jaren gewoond hebben, een tijdsduur die èn gezien de opengekapte streek èn om de gebouwen zeer klein geraamd is, dan hebben de Wajana's al zes jaar geleden de beneden-Loë in bezit genomen en zijn de Wajarikoele's op zijn allerminst reeds zes jaar voor goed uit die streek verdwenen.

Tegen de avond kamperen wij bij een andere oude kostgrond met kleine, geheel vervallen kampjes. Deze behoeven wij niet te zoeken. Wij vinden hem vanzelf, doordat een in 't bos opengekapte, brede weg er naar toe leidt. Wanneer nu jaren geleden de Wajana's deze kostgrond aanlegden, moesten zij toen reeds alle zekerheid gehad hebben, dat er geen Wajarikoele's meer in de rivier waren. Het ware anders onbegrijpelijk geweest dat zij zulk een weg — een heirweg kunnen wij hem noemen — aanlegden. De vrees voor de Wajarikoele's, die er nu nog in zit, had met alle kracht zich er tegen verzet.

(Bij mijn terugkeer vertelt mij Malaitawa, wiens vader, de tamoesji Maipo, in 't grote gebouw op de eerste kostgrond begraven ligt, dat zij — de Wajana's — éérst deze grond met de kleine kampjes aanlegden, daarna naar de andere grond, die met de grote gebouwen, trokken. De raming van zes jaar is dus véél te klein. Zeker sinds een tiental jaren moet de beneden-Loë door de Wajarikoele's verlaten zijn.)

16 october. De rivier levert vaak een mooie aanblik. Er zijn stroken, waar het zwarte water als tussen twee muren van levend groen zich zijn

weg baant. Grillig liggen er de rotsblokken verspreid. Soms groeit er een magere boom op zulk een blok en hangen de takken van de boom vol, niet met vruchten, maar met nesten van wespen en roepende banaanbekken.

Tegen 'n drietal kleine versnellingen werken we ons op. Allen voelen we de hitte der laatste dagen. We kamperen in de middag wat vroeger en vieren zo nog zondag.

17 october. De versnelling, aan de voet waarvan we sliepen, valt niet mee. 't Is de grootste welke we tot nu toe nog ontmoetten. Met het touw trekken we de boten van 't ene deel der versnelling naar 't andere. We passeren haar zonder ongelukken. Gelijk gisteren zien we ook heden wel eens een heuvel, maar over 't algemeen zijn de oevers en is het oeverbos zeer laag. De rivier is niet diep, maar ze is zeer rijk aan vis. Telkens merken we anjoemara's en toekanari's op. We vangen er verschillende. 'n Kleine kapoea zwemt voor ons uit en krijgt een pijl.

Terwijl ik met de bemanning van onze boot achterblijf en het bos onderzoek, dat er uitziet alsof er vroeger mensen gewoond hebben — wat ook zo bleek te zijn, want we vonden een viertal op de helling geëffende plekken gronds met 'n enkele overgebleven post van een huis, overblijfselen van een gouddelverskamp — zien de doorvarende boten voor zich uit een poema zwemmen, te ver weg echter om er op te schieten. Het volgen van het spoor in het bos liep op niets uit; de sporen verdwenen in een moeras. Een oude Wajana vertelde aan Hammann, dat hij de Loë nooit diep invoer vanwege de vele tijgers die er zijn.

Na het middageten onze eerste tegenslag! De rivier splitst zich. De tak, die wij volgen, splitst zich opnieuw en de nu gevolgde al evenzo. We zijn in moerassen verzeild geraakt. De rivier bestaat uit enkel geulen en geultjes. Eilanden zonder tal! We moeten kappen en door 't water wadend de boten slepen tot wij de streek uit zijn en gelukkig de brede stroom weer voor ons hebben.

Maar hoe ver brengt hij ons? Brengt hij ons geen vijf, zes dagen diep, dan zullen we weinig kans hebben Indianen te treffen.

18 october. Loopt het nu al mis?

De rivier wordt wel degelijk smaller. En de er in neergestorte bomen bestrijken bijna haar gehele breedte. We behoeven echter nog niet te kappen.

Vroeg in de morgen een val van ca. een meter hoogte. Interessant het razende water te zien spoken tussen de onwrikbare rotsendammen! Beneden in de diepte van 't water heersen weer andere krachten. Een door Hammann geschoten anjoemara zwemt met de pijl in 't lijf tot aan de overkant. Wanneer we hem daar er uittrekken, is haast 't halve lijf reeds opgegeten door 'n kaaiman of een pireng.

De rivier en 't bos schijnen niet tevreden te zijn over ons opdringerig optreden alhier. Wat storen wij hen in hun rust en hun werk! Waar bemoeien wij ons mee? Kaaimannen zonder enige groet plonzen van een zonnige zandbank of blakerend rotsblok in donkere diepte. 'n Waterhond, uit zijn oeverhol opgeschrikt en de veilige stroom zoekend, steekt toch nog

zijn kop eens uit 't water en werpt ons een brutale schreeuw achterna. Een tiental ara's, met de brulapen de schreeuwers van 't bos, krijsen boven onze hoofden. 'n Troep prikoko's, zwarte roofvogels, links en rechts van ons schetteren alsof we moordenaars waren en verdelgers van al wat leeft.

Intussen wordt de stroom steeds smaller. Waar het gebeurt dat de bomen gevallen zijn bij een nauwe wending, bij zandbanken of rotsdammen wordt het precair. In de middag echter is het gedaan met de rustige vaart. We moeten de neergestorte bomen doorkappen, willen we verder.

Ik schreef reeds over bosdrama's, over herten door een tijger overvallen. We zijn thans getuige van een rivier-drama. De aanvang althans zien we. Op een ondiepe plaats zwemt een aboma en een anjoemara. Ze gaan niet van elkaar. Wie is de sterkste, wie moet onderdoen? Zeker is, dat de anjoemara de strijd ontlopen kon. De aboma zwemt door. Maar de anjoemara naast haar zwemmend schiet voor haar uit en komt recht op haar muil af, ligt dan stil als wacht zij haar kansen af. De stroom drijft beide verder. Jammer, dat we het einde niet konden zien! De mannen zeggen, dat de anjoemara tracht de aboma de kop af te bijten. Ik geloof dat het mogelijk is.

Langs de bronrivieren der Loë

Op *19 october* wordt het ernst met de splitsing. Deze keer splitst de Loë zich voorgoed. Wij zijn bij de samenvloeiing der beide bronrivieren. Welke is de hoofdstroom, welke de zijtak? Of — om in de taal der roeiers te spreken —: welke is de mama, de moeder, welke de pikien, de dochter? Volgens sommigen lijkt de noordelijke stroom de grootste. Wij volgen echter de zuidelijke. Zó had Malaitawa ons aangeraden.

De sporen der gouddelvers, die in vroegere tijd hierlangs trokken, zagen wij elke dag. Ook in de zijtak stoten wij er nog onophoudelijk op. Doorgekapte bomen in de kreek, kleine door hen gekapte prospectiepaden in 't bos. De paden ontstonden niet door breken, gelijk de Indiaan doet, maar door kappen met een houwer, gelijk een gouddelver door 't bos lopend zijn pad pleegt te merken. Indianensporen vinden wij nergens.

De gehele kreek is versperd. De gouddelvers gingen met hoog water de rivier in, wij met laag. Op een plaats zag ik de doorgekapte boom 1 meter boven de waterspiegel liggen.

Wij werken nu op het water, gelijk wij vroeger in de Oelemari op het land deden, de „grote weg" der Wama's volgend. We sturen nl. de mensen met een lege boot vooruit om open te kappen. 's Avonds keren zij naar het kamp terug. Telkens drie dagen kappen, één dag varen. Intussen zoeken Hammann en enkele Indianen het bos aan weerszijden der rivier nauwkeurig af.

Zó, zonder succes tot *3 november* toe!

Vanuit ons eindkamp in de Loë wordt nog een pad gekapt, ruim 15 km lang. Hier maken de mannen nader kennis met de kwatta's, waarvoor zij als 't ware op de vlucht gingen. Is het waar — wat wel eens beweerd wordt — dat de kwatta naar zijn vervolgers met stokken werpt? Het heeft er iets van, maar in werkelijkheid geschiedt zulks niet. Er is geen sprake van een „mikken" op iemand. Wel richt de kwatta zijn beide armen om-

hoog, rukt aan een dorre tak en laat die dan vallen. Dit, wanneer hij kwaad is. Zijn er nu verschillende bijeen, dan wordt het toch gevaarlijk vanwege de overal neervallende takken ter plaatse te blijven en moet men wel vluchten. Onze mannen trokken ook voort; wel een kwartier volgden de kwatta's en vielen de takken uit de bomen.

Men komt tussen hoge bergen; de rivier heeft hier haar oorsprong. Op één plaats, over een strook van 25 meter lengte, kabbelt het water een langzaam hellende rotsenpartij af. Voor 't oog is dat plotseling zilvergeschitter een weelde. Maar Indianensporen, waarnaar de speurders-ogen meer hunkeren, zijn niet te zien.

19 november zijn wij terug bij de samenvloeiing, dus juist één maand na de dag, dat wij er voorbij voeren. Het einde van die maand had ons nog noodlottig kunnen zijn. De dokter, die daarboven met twee boten en haar bemanning achter gebleven was omwille van de ziek geworden Cornelis en heden zich weer bij ons aansluit, vertelt, dat men een tijdlang vreesde, dat 't met Cornelis was gedaan. Goddank, zó ver kwam het met hem niet. Maar Cornelis, de gezette Indiaan, is thans mager als een talhout. Ook de dokter is bleek. Doch dit laatste komt van 't overdadig werken en 't werken de gehele dag door in 't water. Ontzettende last hadden zij om de rivier vanwege haar lage waterstand weer uit te komen. Op de plaats echter, waar wij thans kamperen, knapt elke zieke spoedig op. De kampeerplaats is schitterend.

Op de landengte, tussen de beide bronrivieren, zitten we. Vóór ons stroomt de verenigde stroom uit. De gehele plek is zoveel mogelijk opengekapt voor licht en lucht. Een middelpunt van velerlei leven: kamikami's bij nacht, pauwiezen-gefluit en vleugel-geklepper van marails in de vroege morgen; 'n tokoro schijnt deze plek te hebben uitgekozen voor zijn morgen- en avondroep. 's Avonds antwoorden wij hem getrouw. Om 3 uur in de middag, elke dag prompt, een zwerm luidruchtige ara's op een oeverboom aan de overkant!

20 november trekken de mannen weer uit voor een tocht van tien dagen. Ook van deze tak zullen wij de omgeving en het gebied der bronnen onderzoeken. Maar geen boten gaan mee op. Onmiddellijk kappen door 't bos!

In de morgen echter eerst een aangename verrassing!

Hammann zet vaak een tijgerval. Zo'n val is niet meer dan een eenvoudige klem, maar deze heeft zulk een zware veer, dat de mens zelf, komt hij er in terecht, zonder hulp van anderen er niet meer uit kan. Ingewanden van dieren, die om haar sterkere lucht ook sterker aanlokken, werpt hij kriskras niet op, maar rondom de val. De tijger, snuffelend van de ene plaats naar de andere, trapt al spoedig met een zijner poten op de onder bladeren verborgen val en hij is gevangen. De val zit met een ijzeren ketting, eveneens verborgen, bevestigd aan een boom.

Gisterenavond werd de val gezet. Brown na het zetten: „Mijnheer Hammann, zeg mij nu eens in vertrouwen.... heb je wel ooit een tijger met je val gevangen?" want al menigmaal is een val gezet, doch de tijger komt er

maar niet in. De vraag was werkelijk vertrouwelijk, het antwoord echter minder.

Nu, deze morgen, in de vroege vroegte, klinkt er plots een luide roep op van de rivier, de stem van Brown — 't lijkt wel een speenvarkensstem — „Tijger in de val! Tijger in de val!!" De roep drijft niet ijdel het kamp over. Alles stroomt naar de rivier. In een der bootjes acht man, de halfdode Cornelis met hen. 'n Mooi beest gluurt ons venijnig aan: 'n ocelot. Hij blaast en bromt en springt heen en weer. Vergeefs! De boom, waarom de ketting bevestigd is, zit vol krabben. De tijger is er tegenop gekropen om de val maar kwijt te raken. De nagels der achterpoten zijn door die buitensporige pogingen geheel afgesleten. Een pijl maakt een einde aan zijn leven. Binnen de minuut geen enkele stuiptrekking meer!

Op een namiddag, als de dokter zich gaat wassen, klinkt er van de rivier plots weer een geroep, gelijk op de morgen van die tijger. Wat zal er nu te doen zijn? 't Geldt nu een anjoemara, een aan de wal gespoelde anjoemara. Hij heeft een haak in zijn bek met een eind touw. 't Is de anjoemara, die een paar dagen geleden aan mijn haak beet. Hij rukte toen de lijn stuk en ontsnapte. Vandaag brengt hij de haak terug. Sinds dit voorval hoor je in onze kampen wel eens roepen: „Tijger in de val, anjoemara aan de wal!"

Een droevig bericht wordt ons gebracht. Mooiman, die wij naar Benzdorp gezonden hadden, meldt ons de dood van Malawni. Wij staan er van te kijken en willen het eerst niet geloven. Doch de commandant van Benzdorp deelde het hem mee. 't Moet zo wel zijn. De maanden dat ik haar zag en ondervroeg beleef ik opnieuw. Ik hoor haar ook nog met trots zeggen, dat zij gedoopt was. En haar afkeuring, dat de Bonni's vaak lachten, als zij gedoopt werden. God zij haar genadig!

Een ander bericht geeft al evenmin vreugde. Men brengt voeding aan en de vrachtvaarders zijn niet meer veraf. Maar die voeding is hierboven in de Loë niet nodig. En straks, als de vrachtvaarders weer weg zijn, kunnen wij die vrachten met uiterste inspanning weer naar beneden brengen!

Gelukkig keren de volgende dag, *28 november,* de mannen uit het bos terug. Niet het minste spoor van Indianen! Zij hebben de éne zijde der kreek grondig doorzocht en willen nu de andere zijde doorzoeken, zo mogelijk tot de bronnen toe. Wij spreken met hen over de nieuwe levensmiddelen-aanvoer en komen tot 't volgende besluit. Hammann volgt met de mannen de bovenloop langs de zijde als boven gezegd. Er is wel weinig hoop Wajarikoele's te vinden, doch de taak moet volbracht. De dokter en ik zakken de stroom af tot beneden de talloze splitsingen en eilandjes, als 't kan tot beneden de grote versnelling, om de vrachtbrengende Djoeka's tegen te houden en bij de versnelling een magazijntje te bouwen.

Langs de middelloop van de Loë

De tweede dag na onze afvaart dalen wij in de middag de grote versnelling af, gelukkig zonder nog de Djoeka's ontmoet te hebben. Twee mooie kansen op schitterende jacht-trofeeën verspeelden wij op deze tocht.

Er ligt een grote, geelgekleurde tijger langs de oever. De dokter schiet, maar de op de stroom voortschietende boot schijnt hem parten te hebben gespeeld. Mis! De tijger kuiert weg. Ook een aboma werd geschoten. En goed raak! Maar de reuzenkronkels laten langzaam los en 't ondier schuift langzaam, langzaam het rotsblok af en zinkt in de diepte weg.

We maken aan de voet van de val onze kampen.

Het dag en nacht aanhoudend gebruis van de val, 't welk de gehele omtrek vult en niet één ogenblik mond-houden kent en dat daarom voor de een of de ander in de aanvang wel eens vervelend is, went tenslotte wel. Het heeft tegen, dat het zacht gefluit van de pauwies en elke roep van vogel of dier brutaalweg overschreeuwd wordt. Je hoort hier geen wild. Daarentegen heeft het vallengeraas weer voor, dat het òns geraas overstemt en een dier in de omtrek vaak geen onraad speurt. Een pakira steekt de stroom over, recht naar onze kampen toe. We hebben maar te wachten en hem 't geweer voor de neus te houden. Wat is eenvoudiger? Een tapir komt snuffelend het bos uit naar de rivieroever. Eerst als hij bijna zijn lange slurf tegen onze kampen stoot, merkt hij ons op. De tapir is een nachtdier. 's Nachts loopt hij rond en overdag zoekt hij graag het water op om er zijn bad te nemen, dat soms lang duren kan. In de Oelemari zie ik 's middags om 3 uur, een kleine opening in 't oeverbos passerend, een lichtflikkering op 't water, onmiddellijk tegen de oever aan. Een vis misschien? Iets richt zich op, meer en meer: een tapir! Hij kruipt er geheel uit en plonst nu 't diepe bos in. Gelijk het varken ligt de tapir graag in 't water, de neusgaten er boven voor de ademhaling.

Gedurende de nachten dat wij hier kamperen hebben wij mooi maanlicht. Vanuit onze kampen in 't donkere bos, vanuit onze hangmatten blikken we dan op de witte stroom. We wijzen elkaar naar die stroom en die wonderlijke witheid, spookachtig heen en weer geslingerd op de ruwe versnelling.... dan onbeweeglijk, als dood weggedragen naar de donkerte, naar de stilte....

De mannen zijn intussen begonnen een weg te kappen door 't bos, parallel met de opgaande stroom en gaan hiermede door tot de tweede week van december wanneer met één dag verschil èn de speurders van de boven-Loë terugkeren èn de vrachtbrengende Djoeka's ons bereiken. De eersten kunnen geen goede tijding meebrengen. Zij vonden nergens de minste aanduiding van menselijke aanwezigheid. De laatsten, de Djoeka's, brengen behalve hun vrachten ook tijdingen aan. Maar deze zijn erg fantastisch. Zij vertellen: De Wajarikoele's, die wij zoeken, hebben zich in de Tapanahoni en Paloemeu teruggetrokken. Zij overvallen de aldaar wonende Wajana's. De Wajana's, bevreesd voor de Wajarikoele's moeten elke nacht hun dorpen verlaten en slapen op een nabij gelegen eiland in de rivier. De Wajana's verzoeken de Djoeka's een boodschap door te zenden naar de Commissaris van Albina om hulp. De Djoeka's zonden de boodschap door. De Commissaris nu heeft hun, die de vrachten opbrachten, een missive voor ons meegegeven. Zij reiken ons een schrijven van het Commissariaat over.

De Djoeka's denken nu, dat wij wel onmiddellijk zullen inpakken en vertrekken. Wanneer wij daarvoor echter helemaal niet te vinden zijn,

valt hun dat tegen. Maar bekijkt men de zaak nuchter, dan kunnen we al moeilijk anders doen. Vooreerst zouden we nieuwe boten moeten hebben. Onze bootjes, waarvan we er twee dagelijks moeten nazien en stoppen, kunnen de vallen niet meer op. Vervolgens willen we hier eerst onze taak beëindigen en vooral de Feti-kreek nog onderzoeken. Welk een dwaasheid het ene onzekere, waarin wij ons bevinden, half afgewerkt te laten liggen om naar een ander onzeker iets, dat heel ver af is, te lopen! Want ten derde: de zaak waarin zij ons willen betrekken, noem ik ook onzeker. Van de hele historie geloof ik geen woord. Het schrijven van het Commissariaat bevat ook geen verzoek of aansporing naar de Paloemeu te gaan, doch eenvoudig de mededeling van wat de Djoeka's in Albina kwamen vertellen.

Uit voorzichtigheid echter geven wij met de naar huis kerende vrachtvaarders een schrijven mee voor Albina en Paramaribo. Vindt men aldaar een opgaan naar de Paloemeu verstandig, dan kan men ons onmiddellijk bericht zenden. En om — bij eventuele ontvangst van een dergelijke bericht — onze taak alhier toch te hebben volbracht, besluiten wij het onderzoek der Feti-kreek te bespoedigen.

De dokter met Baas Schmidt en een gedeelte der mannen blijven bij de val en zoeken de middelloop der Loë af. De anderen met de heer Hammann, bij wie ik mij aansluit, trekken naar de Feti-kreek.

Langs de Feti-kreek

Midden-december zijn we bij de monding.

De Wajana's gaan te zeer op in hun dranken, dan dat zij ons vergezellen zouden. Toch verschijnen 's avonds Painawari en Atoe, beiden broers van Janamali, en een jongen: Tawhalika. Ze willen morgen zelfs mee het bos in.

Zij zijn mee het bos ingegaan. Men keerde, op deze eerste dag van de speurtocht, des avonds weer terug naar de monding. Sporen van oude kampen vond men. De drie stenen van de vuurhaard staan nog in de grond. Scherven werden met behulp van kaminabindsel weer tot een volkomen pot opgebouwd. Wij zien aan die scherven, dat de Wajarikoele's evenals de Wama's de vetheid van de klei breken door er scherp rivierzand doorheen te mengen. Het pad leidde naar de kostgronden in de Oelemari gelegen, welke kostgronden we vroeger reeds bezochten.

Onderweg schoot men het kleine hert, kariakoe genaamd. Men legde het zolang bezijden het tracé en verborg het onder blaren om het straks op de terugtocht mee te nemen naar de kampen. Maar toen men terugkeerde was het hert verdwenen. De tijger had het weggesleept. De sporen volgend, vond men het spoedig terug. Wat 'n aanblik! Het lijf opengereten, hart en lever, milt en ingewanden verdwenen: dat is het lugubere werk van de tijger. De zachtere delen rukt hij uit en verslindt ze; de rest laat hij liggen, tenzij de honger hem kwelt.

18 december trekt men uit voor een langere tocht. Van de Wajana's gaat alleen de jongen mee. Ik blijf achter bij de monding om te schrijven.

Het is hier bij verre niet, wat het daarboven bij de samenvloeiing en versnelling was. Een werkelijk ongure plek! Het is hier niets huiselijk, zowel door de herinnering, aan de plaats verbonden (de moordpartij op

grote schaal greep hier plaats) als door verschillende omstandigheden. Wanneer de regens vallen en het water der kreek plotseling stijgt, lopen enkele kampen onder. Ik verhuis ook nog, wanneer ik bemerk dat een boom, gevaarlijk overhellend naar mijn kamp, meer verrot dan levend is. Hij wacht slechts op de wind, die hem neerwerpt. Mieren vallen ons lastig, dringen de trommels binnen en stelen ons de onmogelijkste dingen, zelfs lucifers, af.

Twee dagen voor Kerstmis komen de in de Loë achtergeblevenen bij de monding aan. Vooral de kreken, die in de midden-Loë uitmonden, heeft men onderzocht. Geen Indianen hebben er rondgezworven.

Ook de dokter vindt de plaats niet schitterend. Alleen de gedachte, dat we daar niet lang meer zullen zijn, kan ons er gedeeltelijk mee verzoenen.

Hammann is teruggekeerd. Geen enkele nieuwe bevinding kunnen we bij de reeds opgedane voegen. De kreek is zeer groot. En nadat men de plek, waar de Wajarikoele's woonden, enige tijd achter zich heeft, vindt men niet één merkteken meer. Tawhalika vond op deze tocht bijna de dood. Op 'n namiddag langs het opengekapte tracé terugkerend naar hun één- of twee-nachts kampen om er te overnachten, stoot Tawhalika, een twintigtal meters achteraankomend, plotseling een angstkreet uit. Hammann, die voor hem loopt, keert zich om, merkt aanvankelijk niets. De jongen drukt zich angstig tegen 't bos aan. Hammann ziet nu de poema aansluipen, loerend naar de kans voor zijn sprong. 't Geweer aanleggen en schieten is 't werk van een en 't zelfde ogenblik. De kogel, Tawhalika's borst passerend, treft de poema in de volle borst. De poema heft de voorpoten in de lucht, werpt met een ruk zich om, valt op de voorpoten terug en loopt weg. Twaalf meter verder zakt hij ineen. Het hart bleek in drie stukken te zijn geschoten.

Dat zijn twee tijgers in de korte tijd, dat wij hier zijn! Ik herinner mij nu, dat Malawni zei bang te zijn voor tijgers. En de Wajana's, die ons dagelijks bezoeken en de meegebrachte poema-huid zien liggen, vertellen ons, dat Sjalo, de laatste hoofdman van de Wajarikoele's, hun verteld had, dat er velen van zijn stam door de tijger gedood zijn.

Bij het scheiden van de markt

Sjalo, de laatste hoofdman der Wajarikoele's vertelde.... *vertelde* aan hen, de Wajana's! Vreemde geschiedenis!

Maanden achtereen – zij het met verschillende en soms lange onderbrekingen – maanden gaan wij met de Wajana's om. Zij weten, dat wij naar de Wajarikoele's zoeken en alles aangaande hen willen weten. Zij treden hier en daar op als gidsen bij onze speurtochten. En niemand hunner tot nu toe weet iets zekers over hen te vertellen en nu, nu wij op 't punt staan te vertrekken, en de dag van terugkeer reeds hebben bepaald, nu – om mij zo uit te drukken – bij 't scheiden van de markt, krijgen wij te horen, dat zij, de Wajana's, met hen hebben omgegaan. Sjalo, de laatste hoofdman van de Wajarikoele's vertelde hun.... * Vreemde geschiedenis!

* Eenzelfde ondervinding vermeldt Geijskes (blz. 116).

Aan de vooravond van ons vertrek van de Feti-kreek, terwijl een plotselinge regen neergutst en de takken boven onze hoofden zwiepen, schuilend bij Janamali, de hoofdman, die ons vaarwel komt zeggen, onder de enkele blaren van zijn smal dakje, hoor ik voor het eerst de geschiedenis. Allen die er van af weten noemt Janamali op: zijn broers Painawari en Atoe.... Koeloewanha met de zieke voet, Maipo, de hoofdman, die het dorp in de Loë stichtte en er begraven ligt en Maipo's zoon, Malaitawa, de huidige hoofdman en anderen. Stukje voor stukje halen we bij Janamali de geschiedenis er uit, juist als bij iemand wie men een kies trekt, die telkens afbreekt.

't Spreekt vanzelf dat wij achtereenvolgens de verschillende genoemde personen zo behandelen: Painawari, Atoe, en hen ondervragen naar alles wat zij zich maar herinneren.

Het volgende krijgen wij te horen.

Het verhaal van de Wajana's

Wat Namijei vertelde is helemaal niet waar. Namijei, ons roepend naar de kostgronden, handelde als een kind. Hij heeft Malawni niet in 't bos gevonden, maar is mèt haar — toen zij reeds bij de Wajana's inwoonde — eens naar die kostgrond gegaan. Malawni wilde er bananen halen.

De zaak heeft zich zó toegedragen.

Bovengenoemde Wajana's trokken op zekere dag de Loë in om er letterhout te zoeken voor hun bogen. Niet meer dan één tot twee uur de Loë in zagen zij Wajarikoele's op een zandbank. Dezen vluchtten onmiddellijk vol angst het bos in. Eén hunner echter, Omikan, de latere tweede man van Malawni, vluchtte niet, want hij was bekend met de Wajana's. Hij riep zijn stamgenoten zelfs terug, die er schoorvoetend gehoor aan gaven. In een schuine rij achter elkaar staande, de hand op de schouder van de voorstaander, keken zij angstig toe.

Het waren de oude Sjalo, de hoofdman, een man met een lange, witte baard, blijkbaar meer een sik. Alleen om de kin had hij schaarse, lange haren. Zijn vrouw, Walï, was eveneens oud. Walï is de moeder van Malawni. En een kleine jongen, Jamseili; Malawni met haar man, Talami; Paoera, een grote man, en zijn vrouw Motï; Maraman, eveneens een sterke man, en zijn vrouw Koemè'oe; Omikan, een mannelijke reus; en tenslotte een jeugdig meisje. Totaal dus elf mensen.

Op de zandbank lagen vissen, sparri's, slangen zelfs. Slangen schenen zij dus niet te versmaden.

Hoe de mensen er uit zagen?

Het bijna tot de schouder reikende haar is niet geheel zwart. De wenkbrauwen trokken zij niet uit. Later, toen de Wajana's hen daartoe aanspoorden, verzetten zij zich daartegen. Degenen, die koesoewe gebruikt hadden, hadden deze alleen op het gelaat.

De vrouwen droegen de schaamdoek, een vlechtwerk uit zeilgrasvezel, gelijk de hangmatten der Wajapi's. Zij willen hiermede *dicht* vlechtwerk aanduiden. De doek komt ons voor groter te zijn geweest dan die der Wama's. De doek had een rand van boompitten, *tolotol* genaamd. De

tolotol groeit niet langs de grote rivieren, wel langs de kreken. Ook moet hij op Janamali's grond staan. De pitten zijn hoogstens 3 cm lang.

De doek der mannen was eveneens uit zeilgrasvezel dicht gevlochten; deze had echter geen pitten.

De ceintuur was vervaardigd uit de tong van de boegroemakka. Twee veren van 't blad werden gespleten en aan elkaar geknoopt. Met de knoop op de rug werd deze band om het middel gewonden en van voren vastgemaakt. Links en rechts van 't lichaam hing een gespleten blad van de ceintuur neer. Dergelijke gespleten repen van de boegroemakka-tong droegen zij nog om bovenarm en pols, onder de knie en boven de enkel.

Hun opsmuk bestond verder uit dierentanden, die zij met 't gebeente van kwatta of kaaiman zouden doorboord hebben, en uit eigengemaakte houten kralen. De Wajarikoele's gingen op aansporen van de Wajana's met deze laatsten mee naar hun dorpen. Ze waren bang in de bootjes. Men ging naar Loekoemptau (monding van de Loë), een dorp even boven de Loë-uitmonding.

Wanneer deze ontmoeting plaats greep?

Men weet alleen te zeggen, dat men sinds Sjalo's dood drie gronden openkapte. Nemen wij nu aan, dat met het aanleggen van die gronden een achttal jaren gemoeid zijn geweest en dat vóór die tijd Sjalo reeds enkele jaren bij de Wajana's was, dan geschiedde de ontmoeting tien tot vijftien jaar geleden.

De Wajana's getuigen allen, dat de Wajarikoele's reusachtige werkers waren, iets wat mijnheer Axwijk ook getuigde van Malawni, die niets liever deed dan maar werken, werken in de kostgrond. Zij moeten van alle Indianen de beste boomklimmers zijn geweest; niemand die hen daarin evenaarde. Ook de vrouwen klommen in koemboebomen. Het snelle neerdalen uit een boom heeft de Wajana's bijzonder getroffen.

Maar zij waren ontzettend diefachtig. Niets was voor hen veilig. Bananen verdwenen vóór zij rijp waren van de grond. Deze werden verborgen in 't bos en daar later opgegeten. In de nacht sliepen zij weinig. Zij drongen de huizen van de Wajana's binnen en namen wat er eetbaar was mee. Zij aten en dronken bij nacht, maar altijd gestolen spijzen, gestolen dranken.

In de spijzen zouden zij niet kieskeurig zijn geweest. De boa werd gegeten. Of zij ook andere slangen aten, weten zij niet. Drie soorten van wilde knolgewassen noemen zij op, die genuttigd werden: *pisoi, oeroea* en *okoïmitpë*. Het vuur maakten zij met behulp van stenen. De vonken werden opgevangen op het tonder van de *taroekoea*-mier. Veel witte stenen hadden zij op de dag der ontmoeting bij zich.

Hun hangmatten waren als die van de Wajana's, maar uit zeilgras, dus geen netwerk gelijk die van de Trio's. Hun beitel of mes, bestaande uit de konijnentand, vastgezet in een kwattagebeente, beschreef ik vroeger al bij de Wama's. Ze slepen de tand op de bast van de kwepiboom. De veer, aan de voet van de pijl zittend, zat bij de Wajarikoele-pijl hoger; gelijk de Wajana's aangaven ca. 20 cm. Het oeraligif kenden zij niet. De Wajarikoele's vertelden, dat de Wama's dit gif konden maken, gelijk ook touw uit kwattahaar. Zij, de Wajarikoele's, kenden geen van beide.

Zij lieten niemand in hun streken toe.

33 Overval van de kwatta-apen. De overmeesterde kwatta's worden op een hoop gegooid.

34 Het Wama-kamp, waarin wij de brandende vuren aantroffen.

35 De oudere Wama die op het geroep van de jonge vrouw het eerst toesnelde.

36 Afscheid van het Wama-kamp. De jonge mannen en de jonge vrouw onder het donkere dak.

Niet ver van de Ouaqui, de Marawini-kreek, hebben zij een Bonni in zijn boot doodgeschoten. De Bonni's zijn bang van de Wajarikoele's. Bonni's gingen nooit alléén de Loë in. Als zij gouddelvers opbrachten, die niet bang waren, sliepen zij des nachts niet of betaalden Wajana's om de delvers verder te brengen.

Gouddelvers werden overvallen op een zandbank even beneden de Loë-monding. Slechts twee delvers ontliepen de slachting. Toentertijd waren zij nog met velen. Reinald zou ze hebben uitgeroeid.

De Wajana's woonden vroeger gedeeltelijk veel meer stroomafwaarts dan nu, in de nabijheid nl. van de Marawini-kreek, bij de Gran Soela, gedeeltelijk veel hoger, tot in de Koelekoele-kreek bij het Toemoekhoemakgebergte. Wanneer zij elkander opzochten, moesten zij altijd zeer voorzichtig de Loë-monding passeren. Daar woonden veel Wajarikoele's en die schoten hun pijlen op hen af. Vandaar dat in die streken nooit werd overnacht. Men voer voorbij in de nacht. Sommigen prefereerden door 't bos aan de overkant te trekken. Maar ze hebben nooit één Wajana gedood.

De Wajarikoele's echter werden voortdurend bestookt door de Wama's. Toen de Wama's hen op zekere dag overvielen, was Sjalo de enige, die ontkomen kon. Alle anderen kwamen om. Hij, Sjalo, kreeg een pijl met weerhaak door 't been. Na 't wegwerken van de weerhaak kon hij de pijl uit het vlees terugtrekken.

De Wama's, alsook de Kiapokoi's, hebben veel Wajarikoele's gedood. Trok een vrouw het bos in om vruchten en keerde zij niet meer terug, dan was ze in handen van Wama's gevallen. Een enkele jager, uitgaande en niet terugkerende: de Wama heeft hem gedood. Liet men een kind alleen in huis en bleek bij thuiskomst het kind verdwenen: de Wama had het geroofd. Om de velen, die in de Oelemari gedood werden, hadden ze de Oelemari verlaten en was men naar de Loë getrokken, waar de Wajana's hen aantroffen.

Sjalo en Omikan getuigen: er zijn geen Wajarikoele's meer. En zo getuigen de Wajana's nu ook. Als er nog Wajarikoele's waren – zegt Painawari – moesten wij de brekingen in 't bos zien. De enige die nog breekt in 't bos is de buffel.

Als we vragen, waar de mensen zijn, die zij voor enkele jaren bij zich opgenomen hebben, antwoordt men, dat zij dood zijn en men begint aanstonds de afzonderlijke personen op te noemen.

Sjalo, die een aap uit een boom naar beneden wilde halen, viel en stierf. Het was diep in de bossen. Walï, zijn vrouw, had geen enkel werktuig om een graf te delven en moest haar man zo achterlaten in 't bos.

Walï is gestorven in de boven-Loë. De gouddelvers hadden de rivier en hun gronden verlaten. Walï ging zien wat er nog van die gronden te halen was. Ze haalde er de dood.

Talami dankt insgelijks zijn dood aan de val uit een boom bij 't bemachtigen van een geschoten aap. En ook hij werd niet begraven. De Wajana's hadden in 't geheel geen werktuigen bij zich.

Motï stierf te Wamaoetpï (letterl.: schoonmoeder der Wama's), een Wajana-dorp even boven de uitmonding van de Loë, enz. enz.

Wat Malawni en het jeugdige meisje aangaat: Malawni was in huis bij

de vader van Namijei, Peikë genaamd. Deze verkocht haar aan Difoe, de huidige Bonni-Granman, voor een muskietenkleed, kamisa, houwer en mes; Omikan, een reus in zijn voorkomen en een harde werker, werd opgevorderd door de toenmalige Granman, Awensai. Die bedreigde hem met wisi (inwerking van boze geesten). Uit angst is Omikan toen weg gegaan. Omikan is Malawni's man geworden; hij stierf echter te Bonniville aan tuberculose.

Het jeugdige meisje, opgegroeid zijnde, werd verkocht aan een Emerillon, Matawari, in de Tampok wonend, een zijtak der Ouaqui-Arawa, werd verkocht door Maipo voor een muskietenkleed en een jachthond. Ook zij is, gelijk de Emerillons de dokter verklaarden, die een Emerillonse boot ontmoette, voor enkele jaren gestorven.

Het einde van ons onderzoek

Zo kunnen wij dan ons onderzoek gerust sluiten. Wij zijn klaar.

Wij hebben de streek, die wij onderzoeken moesten, onderzocht; de rivieren en kreken, die te verkennen vielen, verkend; de Indianenpaden opgespoord en gevolgd; 't hele Wajarikoele-land doorkruist.

Wij hebben de mensen gehoord, die langs de bovenstroom wonen: de gouddelver, de Bonni, de Indiaan. Wat zij te zeggen hadden, al zeiden ze 't voor een groot deel op 't laatste ogenblik, hebben zij gezegd. En vooral: wij hebben Malawni gehoord.

De boeken van de reizigers hebben wij doorsnuffeld. Wat belangrijk leek, werd er uit opgediept, naar boven gebracht.

Kan er meer gedaan worden?

Zijn de Wajarikoele's uitgestorven?

De Wajarikoele's hebben wij niet gevonden. Maar bestáát de stam nog? Is hij niet uitgestorven? Alvorens ik nadere eigenschappen en bekwaamheden van de Wajarikoele beschrijf en op ideeën en meningen wijs, die de Wajarikoele bezielden, wil ik déze vraag beantwoorden.

1 Volgens de Wajana's zijn zij uitgestorven.

2 Volgens eigen onderzoek durven wij te verklaren, dat er in het westelijk stroomgebied van de Litani geen Wajarikoele's meer zijn. Men kan niet jaar in, jaar uit in 't bos leven zonder sporen achter te laten. Maar – gelijk de Wajana's zeggen – er is niemand meer die in 't bos breekt dan de buffel. Wij vonden niet één spoor.

3 Of er Wajarikoele's wonen aan de overzijde van het Oranjegebergte, in het oostelijk stroomgebied van de Paloemeu?

Volgens de brief, die de Bosnegers ons brachten (zie vroeger), zouden de Wajana's van de Paloemeu door Wajarikoele's aangevallen worden. Ook de Trio's van de Paloemeu klagen bij Schmidt over Wajarikoele's. Joeloe, 'n Trio, verhaalt hem er van.

Vier Trio's jagen in de boven-Makroetoe. Simole, een van de vier, bootst het kwattageluid na. Het wordt beantwoord. Wanneer Simole de plaats bereikt, waar het antwoord klonk, wordt hij plotseling gegrepen door Waja-

rikoele's. Dezen hadden het kwattageroep bedriegelijk nagebootst om de Trio tot zich te lokken. Op het hulpgeschreeuw van de Trio snelden de jachtgenoten toe en bevrijdden hem. (Schmidt, blz. 17.)

Die overvallen trek ik natuurlijk niet in twijfel. Maar wel betwijfel ik of de overrompelaars Wajarikoele's geweest zijn. Volgens Schmidt hebben de mensen van de Tapanahoni en de Paloemeu nooit van Wama's gehoord. En toch is de Wama hun naaste buurman. En gelijk het de Wama was, die aan de oostgrens van zijn gebied de Wajarikoele aanviel en doodde, zo vermoed ik dat het dezelfde Wama is die ook aan de westzijde van zijn gebied de Trio's en Wajana's bestookte. 't Is nu eenmaal in Suriname's zuidoosthoek gewoonte geworden, elke ongerechtigheid op rekening te schrijven van de Wajarikoele.

4 Of er nog Wajarikoele's in Brazilië zijn?

Er zijn aanwijzingen, die deze mogelijkheid niet uitsluiten. De ene kwam van Malawni, de andere van Schmidt.

Malawni – gelijk vroeger reeds aangestipt – vertelde, dat er in eigen boezem, onder haar eigen mensen, een hooglopende twist was ontstaan, die tweedracht en scheuring onder hen bracht.

Er ontstonden twee, of liever drie groepen: de Oelemari-groep, de boven-Loë- en de Paroe-groep.

R. Grébert, chef du service forestier du territoire de l'Inini, ontmoette in 1935 twee Wajarikoele-vrouwen: de ene bij de Wajana's in de Litani (de ons bekende Malawni), de andere bij de Emerillons in de Tampok, een zijrivier van de Ouaqui-Arawa. Deze laatste is het Wajarikoele-meisje, door Maipo aan de Emerillons verkocht. Hij noemt die twee vrouwen: „de overlevenden van een groter gezelschap, 't welk gestorven of vermoord is". * Wij kennen nu de lotgevallen van dit „groter gezelschap". Verdreven door de Wama's uit de Oelemari en opnieuw teruggekeerd naar de beneden-Loë, loste het zich op in het Wajana-volk en stierf er. Ook de „twee overlevenden van het groter gezelschap", de twee restanten dus van de Oelemari-groep, zijn gestorven.

Van de tweede groep, de boven-Loë-groep, gelijk we zagen, ontdekten wij in de rivier en langs de zijkreken niet het minste spoor, niet één teken van aanwezigheid.

De derde groep, die naar Paroe (een zijrivier der Amazone) trok, konden wij niet opsporen. Maar daarmee is de mogelijkheid van haar voortbestaan tot op heden nog niet uitgesloten.

Nu wat Schmidt meldt (blz. 13).

Schmidt hoort van Toeloesimè, een Wajana van de oostelijke Paroe, dat in de Sitharé, een flinke zijrivier van de Paroe, wilde Indianen wonen, zogenaamde Oajarékoelés, die op een lage trap van ontwikkeling staan en op iedereen, die in hun gebied binnendringt, schieten. Ze bewonen niet het gehele gebied van de Sitharé, maar alleen dat van een grote zijkreek, de Hekoemoetpan. De Trio Pakoti van de Paloemeu zegt, dat die wilde Oajarékoelés ook voorkomen in de bovenloop van de Makroetoe en de bovenloop van de Oelemari. Uit die laatste mededeling ziet men, dat men

* Zie De Goeje, Neolithische Indianen . . . ., blz. 345.

al wat slecht is maar Wajarikoele noemt. De boven-Oelemari heeft geen Wajarikoele's, maar Wama's. En het zijn — gelijk reeds gezegd — vermoedelijk deze Wama's, die het de bewoners der Paloemeu lastig maken. Intussen is het mogelijk, dat in de Hekoemoetpan nog echte Wajarikoele's zijn, alhoewel ik ook hieraan twijfel. Al die streken van boven-Brazilië, tegen Suriname aanliggend, worden druk belopen door de handeldrijvende Bosnegers. En met de bezoekers lopen ook hun verhalen over Wajarikoele's.

Algemene gegevens over de stam

Een ieder begrijpt: is het zo met de Wajarikoele's gesteld, dat dan de gegevens, welke wij van Malawni en gedurende de laatste maanden over dit volk verzamelen konden, des te belangrijker zijn. Zij werden nog juist bijtijds gewonnen. De gelegenheid opnieuw iets over hen te weten te komen is voorgoed voorbij.

Ik zal trachten uit die gegevens, uit die brokstukken — als ik ze zo noemen mag — het leven van de Wajarikoele weer op te bouwen.

De Wajarikoele, evenals de Wama, de Wajana en de Trio, behoort tot de grote Karaibenfamilie. De naam Wajarikoele is echter niet de ware naam van de stam, maar een scheldnaam, door de Wajana's hun gegeven. Gelijk de Wajarikoele's op hun beurt de Wajana's uitscholden met *Amiroetom.* Wat beide scheldnamen betekenen, weet ik niet. Malawni zegt dat haar stam zich *Trio-Metesem* noemt, d.i. vermoedelijk „Vrienden der Trio's". Dewijl echter de stam èn in de geschiedenis èn bij alle omwonenden alleen onder de naam van Wajarikoele bekend is, houd ik die naam aan.

Gegevens over de Wajarikoele-taal kan ik te dezer plaatse beter achterwege laten. Vreemd doet het je aan en in de aanvang brengt het je wel eens in moeilijkheid, wanneer Malawni, haar gebrekkig Negerengels sprekend, daarbij o.a. elke p verandert in een f. Sprekend over „peiri" (Holl. = pijl) zegt zij „feiri" (Holl. = vijl). De weg of het pad in het Negerengels „passi" noemt zij „fassi" (Holl. = vast). Zij spreekt van de „fakira", de „fauwisi", enz. enz.

De Wajarikoele's waren geen nomaden, geen trekkers, gelijk de Wama's dat thans zijn. Zij visten en jaagden, verzamelden de wilde bosproducten, maar legden ook kostgronden aan en gróte gronden, gelijk wij in de Oelemari zien konden. Ik schreef reeds wat men zoal plantte.

Het kwam de mannen, die Malawni's kostgrond zagen, voor, dat er met een ijzeren bijl gekapt was. Malawni's volk kende de ijzeren bijl en had ze ook (wellicht enkel tijdens hun vermenging met de Wajana's), maar men werkte er liever niet mee. Men kapte er zich mee in 't been. De *stenen* bijl was hun werktuig. Malawni demonstreert in de Cultuurtuin te Paramaribo onmiddellijk, hoe men zo'n steen in het hout, in de steel bevestigt.

De vervaardiging van de bijl, de bewerking liever van de steen, houdt heel wat in. Een daartoe geschikt stuk steen wordt zowel aan de bovenals aan de benedenkant dunner gemaakt. Men doet het door voorzichtig stukjes er van af te kloppen en ze daarna bij te slijpen op de rotsen. Water wordt er bij gebruikt. De snee, de „tand" van de bijl, slijpt men natuurlijk het meeste. Enkele centimeters beneden de bovenkant krijgt de bijl, de

posikë, aan weerszijden een inkerving van ca. 3 cm diepte. Ook deze inkerving bracht men aan door afkloppen en schuren. De posikë krijgt daardoor twee „oren". De steel haalde men uit het *kwajoewa*hout.

Nu ik over de stenen bijl spreek, enkele woorden over de zogenaamde slijpgroeven. 't Valt op, dat wij langs de hele rivier nergens slijpgroeven vinden, nòch in de Lawa, nòch — voor zover wij die opgingen — in de Litani, nòch in de Oelemari, nòch in de Loë. En toch werden in beide laatste rivieren nog tot onlangs de stenen bijlen gebruikt, zijn zij bij de Wama's zelfs nog heden in zwang. Elk der drie Wama-mannen, die uit het bos thuiskwamen, had een stenen bijl in de hand. Geen sieraad dus, maar wel degelijk werktuig! Op één plek echter in de Oelemari vond ik enkele indiepingen, die min of meer op slijpproeven gelijken: de diepe, langwerpige en de platte ronde. Ik riep Malawni en bracht er haar bij en vroeg of men daar de bijlen geslepen had of sleep. Malawni wilde daar in 't geheel niet van horen, ze schudde heftig het hoofd. Ze zocht een stuk „platte" steen op. „Hierop slijpen wij de bijl".

Over het uiterlijk voorkomen van de Wajarikoele

De weinigen, die Wajarikoele's gezien hebben, stemmen in de beschrijving van hun uiterlijk tamelijk overeen.

A. Kappler schrijft: Hunne huidskleur is veel lichter dan die van de Karaiben, bijna als die van de Japanners; zij hadden vlakke, uitdrukkingsloze gelaatstrekken, groen-grauwe ogen en lang haar van lelijk zwart.

R. Grébert, van wie ik zoëven sprak, zegt dat zij een blanke huid hadden en blauwe ogen.

C. H. de Goeje beschrijft Malawni, de vrouw, wier mededelingen wij hier weergeven, als volgt: haar gelaatstrekken zijn Mongools-Indiaans; bijna blanke huid; zwartbruin haar; ogen groengrijs met bruin.

Er zijn dus in het uiterlijk van de Wajarikoele drie punten, waardoor hij van de andere Indianen onderscheiden is: de bijna blanke huid, de nietzwarte haren, de groenachtige ogen.

Beschouwen wij hun uiterlijk nog eens nauwkeurig.

Zij droegen het haar lang. De hond heeft korte haren, zegt Malawni. Het reikt bijna tot de schouders. Langs het voorhoofd werd het niet afgeknipt tot pony, maar viel het tot de wenkbrauwen. De voorhoofdsharen werden ook niet in tweeën gesplitst, gelijk bij de Wajana, die het éne deel naar links, het andere naar rechts werpt, maar zij hingen in een aaneengesloten halve ring dik neer. Alles gelijk bij de Wama!

Het „haarknippen" kwam ook bij hen geregeld voor. Want al was het haar lang, het overschreed niet de bepaalde lengte. De kinderen waren er bang genoeg voor en huilden en schreeuwden er bij. Pirengtanden, al zijn ze scherp, zijn nu eenmaal niet een scherpe schaar. Men doopte tijdens het „knippen" de schaar telkens in houtskool, die dan tot gruis vermorzeld werd. Het houtskoolgruis blies men van de tanden af en men knipte of sneed verder. Die houtskool zal gediend hebben — vermoed ik — om de vettigheid van 't werktuig af te krijgen, het snijvermogen niet te doen verminderen.

Tot het kammen en reinigen van 't haar vervaardigde men zich kammen uit pijlriet. Men herinnert zich, hoe de Wajana's in het pijlriet de oerali-punten bevestigden, wanneer zij deze drogen bij 't vuur, dan kan men zich de vervaardigingswijze van een dergelijke kam wel voorstellen. De punten zijn de tanden van de kam. Men klopte, na 't werktuig door 't haar te hebben gehaald, dit telkens leeg op de hand. Men onderzocht of men succes had, en was dit het geval, dan – het klinkt minder smakelijk voor ons, maar het smaakte smakelijk voor de Wajarikoele – werd de luis opgegeten.

De Wajarikoele's, de mannen tenminste, en zo ik het nog meer beperken moet, de mannen die door de Wajana's opgenomen werden, waren mensen van forse, rijzige gestalte.

Over kleding en opsmuk

De schaamdoek maakte men uit zeilgrasvezel. De doek der vrouw versierde men bij feesten met franjes. „Wiwi antiri-toko", d.i.: doe franjes aan het (vrouwen)schort!

Beenbanden uit gevlochten vezel of gehaakte katoenen banden kenden zij niet. De mensen, aangetroffen door de Wajana's, droegen als beenbanden repen van de boegroemakka-tong. Zij duiden deze met *kaloeta* aan, 't zelfde woord, dat ook de Trio's er voor gebruiken.

Aan opsmuk deden zij des te meer.

Bezien wij eerst de doorboringen van lichaamsdelen. De vrouwen doorboren de oorlel, de mannen onderlip en neus. Dat de *mannen* de onderlip doorboren valt op aan een ieder, die de Karaiben kent. Bij de Karaiben doet de vrouw zulks, niet de man. Men doorboorde lip en neus niet bij de jongen, maar bij de volwassene, uit vrees dat de doorboring in de jeugd aanleiding mocht geven tot verdere inscheuring. Het doorsteken van 't vlees geschiedde met de sparristekel. Om het gaatje open te houden liet men er voorlopig een touwtje in.

Gelijk in de doorboringen van lichaamsdelen onderscheid is tussen man en vrouw, is er tussen beiden ook onderscheid in het maken van de tandensnoeren. De vrouw maakt haar snoeren uit buffel- en konijnentanden, de man uit de tanden van de tijger. Voor jagers, die het met pijl en boog moeten afdoen, betekent het wel iets vele en lange snoeren van tijgertanden te bezitten.

Zij bezaten kralen, tenminste zeker die van eigen maaksel. Zij noemden die: *wampa* en ook *woesewoepo*. Er waren veren sieraden, bij feest en dans in gebruik. Zij kenden o.a. de *krosempo*, de hoofdband uit de kleine, kleurige veertjes van de koejakè vervaardigd.

Over het huisraad

Tot het huisraad behoren de kookpotten.

Ofschoon de Wajarikoele's, evenmin als de Wama's en de Wajana's, veel aan pottenbakken deden, was de kunst hun voldoende bekend. Zij maakten de potten volgens de bekende „Spiralwurst" metode. *Orino mè-*

dèmèdeka-ko, d.i.: kneed de klei tot lange rollen, zeide Malawni mij. Dezelfde vakterm dus als bij de Karaiben, die ook de genoemde metode volgen.

De vrouw begint met de bodem. Een laag klei wordt op een vlakke grond gelegd, op een plankje of op een vlak en glad stuk boombast. Men snijdt er een cirkel doorheen. Wat buiten de cirkel valt, neemt men weg: de bodem van de pot! De bodem-diameter der in deze streken gebruikte kookpotten bedraagt ca. 15 tot 20 cm. De vrouw werkt verder. De klei tot een lange rol, een „worst" gekneed, wordt nu uitgelegd, op de rand van deze bodem. Met de vingers boetseert zij zo lang, dat bodem en begin van wand één zijn, zo lang tot dit begin van de wand de vereiste dikte en ronding heeft. De tweede rol volgt, boven op de reeds opgaande wand; dezelfde bewerking als zoëven en zo voort, rol na rol, tot de gehele pot opgebouwd is. Boven heeft de pot een breedte van ca. 35 cm. De diepte bedraagt 25 cm.

Het gebakken aardewerk werd vervolgens gepolijst. Malawni sprak van de *toemi* d.i. polijststeen en *edoenak* d.i. polijst (de pot).

Zij vermengden de klei niet met de verkoolde kwepibast, hetgeen de benedenlandse Indiaan altijd doet, maar zij braken de vetheid van de klei (gelijk wij bij de Feti-kreek reeds opmerkten) door er scherp rivierzand doorheen te mengen.

Waterkruiken bakte men nooit. Men nam eenvoudig de kalebas en vooral de godo, *kamaboe* door hen genoemd (Wajana: *karabi*).

Hoe maakten zij vuur?

Ofschoon de Wajana's beweren, dat de met hen meegaande Wajarikoele's vuurstenen hadden, vermeld ik wat Malawni er over zeide. Het vuur werd volgens haar op dezelfde wijze gemaakt als bij de Wajana's beschreven. Ook zij gebruikten de „vuurboor". Het hout, waarin zij het stuk pijlriet snel ronddraaiden, heet *kawai.*

Aan zitbankjes deed men niet. Daar had men de hangmatten voor.

Over de hangmatten, na wat ik er vroeger over meedeelde, heb ik hier niets bijzonders meer te zeggen. De vervaardigingswijze is dezelfde als bij de Karaiben en Wajana's: twee in de grond geplante stokken, waaromheen de lengtedraad gewonden wordt, enz. (Zie Encyclopaedie der Karaïben, blz. 319).

Over spijs en drank

Bezien wij eens enkele spijzen, welke in het Wajarikoele-huis al dan niet „ter tafel" verschenen.

Behalve de producten van 't bos, de wilde vruchten, hebben zij vooral de vruchten van hun kostgrond. Naar wat wij op de kostgronden in die streken waarnamen, mogen wij gerust aannemen, dat de meeste gewassen van beneden ook hier geplant werden. Gember troffen wij zelfs aan. Zij bakten kasavebrood. Napi en tajer waren gewild. Rijpe bananen at men ook gekookt.

Van het wild in 't bos spant de pakira (bosvarken) de kroon. Wanneer de moeder haar kind heeft gekregen, zal de eerste tocht, welke na deze

gebeurtenis de man wederom is toegestaan, een tocht zijn naar 't bos.... om de pakira. Het vlees van de kaaiman *(owisai)* heeft ook zijn bijzondere aantrekkelijkheid en wordt boven vele vleessoorten, die wij beter zouden noemen, verkozen. Het vlees van de otter wordt niet gegeten. Evenmin eet men — wat wel opvallend is — leguanenvlees noch leguaneneieren. Zou de vrees, zich langs de rivier te moeten vertonen, hiervan de reden niet zijn?

Van de kikker zijn ten naaste bij alle soorten welkom. Een zeer gewilde soort is de *oboebak,* 'n witte boomkikker. Des nachts vangt men de oboebak. Een interessante jacht, want de oboebak, het onraad bemerkend, begint naar boven te klimmen. Men stopt de gevangen oboebak zolang in de *kamaboe,* de godo die men, met de hand in de opening vast houdend, terzelfder tijd afsluit. Men vangt verder en vult de kamaboe. Intussen haalt een hunner de stengel uit een pinablad. De stengel van dit blad splijt hij overlangs middendoor tot, op één duim na, aan het overeind toe. De kikkers worden nu overdwars tussen de opengespleten stengel geklemd, kop en voorpoten aan de ene, achterpoten aan de andere zijde. Het boveneind van de gespleten stengel bindt men daarna dicht. Wanneer nu het water kookt, neemt men de stengel met kikkers aan beide einden vast, buigt ze naar elkaar toe, zodat de stengel er zelfs bij breekt en dompelt snel alles in 't water. Deze indompeling geschiedt maar even en doodt de kikkers. Men trekt de stengel terug, haalt nu de ingewanden uit de kikkers en kookt ze verder. Ook de huid eet men. Van de *moeroe,* de reuzenkikker, die een rode huid heeft met zwarte vlekken, eet men de huid niet. Deze huid is hard. Vóór 't eten wordt hij gestroopt. De grijsgrauwe *koeto,* een opvallend lange en platte kikker, is eveneens zeer gewild.

Ook de loopmieren, in de tijd dat zij eieren leggen, worden gegeten.

Het is mijn bedoeling niet een hele spijslijst op te stellen en al het eetbare of niet-eetbare op te noemen. Enkele grepen deed ik en zwijg verder over 't andere wild, over vogels en vissen. Eén punt nog vermeld ik. Het vlees werd fijngestampt op een steen — zei Malawni — wanneer de oude vrouw geen tanden meer had. Wat dan voor de oude, tandeloze man — vermoed ik — ook wel het geval zal zijn geweest.

Het barbakotten (roken boven 't vuur) van vlees en vis was ook bij hen dagelijks werk, wat geen wonder is. Waar men afgesloten van de civilisatie geen zout heeft, is dit al — afgezien van de andere smaak die de spijze krijgt — een welkom middel om deze langer te kunnen bewaren.

Naast de spijzen komen de dranken.

Vooraan staat de koemboe, de *siroe-sakura.* Om het sap te verkrijgen worden de vruchten verwarmd, daarna uitgeperst met de handen. Maar dit is hun niet genoeg. Zij mengen het met suikerrietsap. Het suikerriet, met een steen op een stuk boomschors verpletterd, moet wederom met de handen uitgewrongen worden. Het primitieve, houten werktuig, overal in den lande bekend, schijnt hun onbekend te zijn geweest. Men laat de drank gisten. Men haalt er het schuim af. Later wanneer de drank op is, zal men de hand nog in dit schuim steken en aflikken, zó verzot zijn zij op deze drank! De drank is dik. Vandaar: *ibokak! ibokak!* d.i. schud hem, roer hem!

Voor dranken hebben zij de woorden *abirimpo* en *rokarari*. De dranken uit kasave bereid zullen ook hun wel bekend zijn geweest. In elk geval, het middel om meer te kunnen drinken, het uitbraken, kenden zij en brachten het ook in praktijk.

Inenting om een goed jager te worden

Er is niet de minste twijfel aan of de Wajarikoele's, die het met hun pijl en boog zelfs tegen mensen durfden op te nemen, moeten eerste schutters geweest zijn, goede jagers, goede vissers.

Zij entten zich hiertoe in. Met de stekel van de sparri opent de jonge man zich de arm (Malawni wees de linkerarm aan), zodat het bloed er flink uitloopt. De koenawaroe-kikker heeft men tevoren boven het vuur verkoold. Zijn as neemt men, vermengd nog met peper, en wrijft dit in de open, bloedende wonde. De koenawaroe moet zich mengen met het bloed van de jager. Het is een operatie, die zeer veel pijn doet, vaak dik opzwellen van de arm tengevolge heeft. Maar zij maakt iemand tot jager.

Vreemd, dat men de kikker gebruikt om een goed jager te worden! Wat heeft de kikker met de jacht uit te staan, wat — in het brein van de Indiaan tenminste — dat ons onbekend is? * De koenawaroe is een boomkikker en woont in 't hol van een boom. Is er water in 't hol, dan roept hij. Zijn roep moet op geschreeuw van kleine kinderen lijken.

Maar nog vreemder is het, dat diezelfde kikker bij andere Karaibenstammen die macht ook moet bezitten. Bij de Kalina riep een ongelukkige Indiaan, die niet schieten kon en daarom door zijn dorpsgenoten in de wildernis werd geleid tot een prooi voor de *awaroewape*, de koning aller tijgers, toen hij de koenawaroe-kikker hoorde kwaken, deze tot zich. Koenawaroe kwam, maar in de gedaante van een Indiaan. „Zwager, jij hebt mij geroepen". „Ik heb koenawaroe geroepen." „Dat ben ik. Kom uit je hangmat!" Koenawaroe neemt nu de pijlen van de Indiaan en bewerkt ze stuk voor stuk. Hij haalt er paddestoelen van af, paddestoelen al maar door. „Kom mee naar mijn huis!" De Indiaan gaat mee. Het huis van Koenawaroe is vol vlees: rauw vlees, gekookt vlees, gerookt vlees. Daarin gaat Koenawaroe's leven op: in jagen, in opstapelen van geschoten wild. Zij gaan gezamenlijk op jacht. Op zekere dag echter: „Zwager! Uw moeder weent. Beter, dat ik je naar huis breng!" Koenawaroe brengt de Indiaan naar huis. De Indiaan is een eerste jager geworden.

Voor de inenting is de verkoolde toetoékoeri-kikker ook goed. Deze is eveneens een boomkikker, wonend in boomholten, waarin water. Hij is kleiner dan de koenawaroe, roept echter harder.

* Later las ik dat volgens het brein van de Indiaan de kikker wel degelijk met de jacht iets uitstaande heeft. Voordat het sterkere oeraligif in de Guyana's de overhand kreeg, gebruikte men — wat men in Colombia nu nog schijnt te doen — het kikkergif. De kikker wordt met zijn rug dicht tegen het vuur gehouden. Hij zweet dan een geel vocht uit, voldoende om enkele pijlpunten met gif te bestrijken. Bracht dus de kikker eertijds op natuurlijke wijze succes bij de jacht, hij moet het nu buitennatuurlijk doen: als bezweerder. Zie ook Encyclopaedie der Karaïben, Index s.v. kunawaru.

Geschiedt de inenting slechts één keer, de behandeling met joekoemieren kan telkens worden toegepast. Men kan zich laten steken – als men wil – zo vaak men ter jacht gaat. Doch het doel van beide handelingen is niet hetzelfde. De koenawaroe geeft kennis, de joekoe geeft kracht. De koenawaroe-inenting is specifiek voor de jager, de joekoe-steek voor ieder die zich lusteloos voelt. De mandenvlechter laat zich steken, ook het meisje, de vrouw.

De Wajarikoele één met de hem omringende natuur

De Wajarikoele moet wel een goed jager, een goed visser zijn. De jacht en de visvangst zijn zijn leven. Van de geboorte tot zijn dood woont hij in 't bos, staat zijn kamp naast het water, naast een kreek. De dierengeluiden hoort hij overdag en bij nacht. Hij hoort de dieren in hun „gewone", ook hun „buitengewone" doen, hun zacht lokken in de paringstijd, hun angstkreet bij overval. Een eer is 't voor hem dat geen enkel dier zijn kennis ontloopt.

Te Cottica, in gezelschap van enkele bosmensen, informeer ik bij Malawni naar de benaming van sommige vissoorten. Malawni onderzoekt dan bij ons welke vis wij bedoelen. „Die vis met zulk een mond?" en zij geeft haar eigen mond en lippen de vreemdst mogelijke stand. Of: „Die vis met dat mooie gelaat?" Ik heb tot nu toe nooit geweten, dat een vis een mooi gelaat hebben kan. Ik zag wel zilveren schubben, of een huid die gedeeltelijk vuurrood is, gedeeltelijk koolzwart, gedeeltelijk sneeuwwit als bij een soort zoetwatergeelbagger in de Corantijn; ik zag de scherpe pirengtand, de aanzienlijke anjoemaramuil; maar dat men bij de vissen ook op een „mooi gelaat" stuiten kon, wist ik niet. Indianen, gelijk de Wama's en de Wajarikoele's, die hun terreinen nooit de rug toekeren, hebben gelegenheid om te kijken en tijd. Ze moeten kijken en opletten en opmerken. Hun behoud hangt er van af. Hun ogen „zien".

En gelijk het met hun ogen gesteld is, zo met de andere organen. Wanneer hij jaagt in 't bos en de tapir is in de nabijheid, hij ruikt hem. Volgend (in andere zin dan wij dat bedoelen) zijn neus, vindt hij hem.

De Wajarikoele schiet op de pakira. De pijl is nauwelijks van de boog, of hij rent naar de plaats, waar de pakira zich bevond. Hij zoekt naar de pijl. Want de pijl, ook wanneer de pakira getroffen is, blijft achter. Tussen de stammen en struiken, de stompen en de verspreid op de grond liggende bomen en takken breekt de pijl spoedig af. Hij vindt de pijl. Wat doet hij het eerste, wanneer de pijl nog gaaf is? De pijl onder de neus. Hij ruikt of hij de pakira getroffen heeft of niet. In 't eerste geval zoekt hij de omtrek af, tot hij de pakira vindt.

In een der Paramaccaner dorpen liepen mieren over het pad. Onenigheid tussen ons, of het de bekende loopmieren waren. Ik dacht van niet. Malawni raapt een mier op, knijpt ze fijn tussen de vingers en houdt me haar vingers onder de neus. „*Koemayaba* (loopmieren), ruik maar!"

Elke jager lokt het dier, Wajarikoele's moeten het ook gedaan hebben. Proeven van vaardigheid in het nabootsen van dierengeluiden geeft Ma-

lawni herhaaldelijk. Wanneer men haar de naam van een wild vraagt, bootst zij vaak zijn geluid na om te weten, welk wild bedoeld wordt. De verschillende kikkergeluiden b.v. zijn treffend. Die nabootsingen veronderstellen een goed oor, dat het geluid juist opneemt, en vaardigheid van de mond, van de lippen, van de vingers om 't geluid ook juist weer te geven. Daarom ook in hun taal die benamingen van dieren of van handelingen van dieren, die niets anders zijn dan klanknabootsingen. Het konijn staat bekend om zijn plotseling lawaaierig opspringen. *Tsoeb-tsoeboe* noemt de Wajarikoele die plotselinge lawaaisprong. *Anto tsoebtsoeboe:* het konijn springt op. De sparri (stekelrog), die men meestal stil op de bodem der rivier, vooral op de zandbanken nabij de vlakke rotsen ziet liggen, kan men ook aantreffen op jacht. Hij verheft zich dan een weinig boven de zanderige bodem. Je ziet hem op en neer gaan. Bij het neergaan slaan de linker- en rechterzijde met enige kracht tegen de grond. Dit, opdat de pieren uit de grond zullen kruipen, naar boven zullen komen. *Borotabóm* noemt de Wajarikoele dat bekloppen van de grond, met de klemtoon op 't laatste lid: bóm. „Paan-koe-koe" kan ik neerschrijven, maar niet de hoogte van de toon, noch het langgerekte van het eerste woordlid en niet de lage toon en vlugge uitspreking van de rest. Maar hoor je Malawni dit woord uitspreken en hoor je onmiddellijk daarop het geluid van de kikker, die *paankoekoe* heet, je hoort geen onderscheid.

Over vallen en strikken

De Wajarikoele's moeten ook gebruik gemaakt hebben van vallen. Wanneer ik Malawni een afbeelding van de *ponga* laat zien, de dierenval eertijds bij de Karaiben in gebruik, zegt zij die te kennen. Zij noemt hem *aboekë* en de twee rijen stokken, die naar de val geleiden *aboekë yara.*

Zij bouwden in hoge bomen kleine afdakjes, *tokaya* geheten (tokaya is bij de Karaiben 't huisje van de medicijnman). Men sliep zelfs in deze tokaya, daarboven in de top van de reuzenboom. Als er enige wind stond, moet men er geen gebrek aan frissigheid gehad hebben. Bomen van 50 meter lengte zijn volstrekt geen zeldzaamheid. Aan die lengte beantwoordt de dikte. Wij hebben in deze streken van enkele opvallende exemplaren de stamomvang gemeten. Van een alata bedroeg deze 3,6 meter, van een wane 4,1 en van een op 'n balata gelijkende boom niet minder dan 6,2 meter. Hoe men de kruin van een dergelijke woudreus bereikt, beschreef ik in *Vijf maanden in het oerwoud*, blz. 122. Men loerde er op ara's. Wij konden gedurende de reis meermalen opmerken, hoe de een of andere boom vanwege zijn vruchten de ara's aantrekt. Elke middag vlogen de ara's aan met luid gekrijs en streken er op neer.... elke middag precies op 't zelfde uur.

De kaaiman ving men ook graag met een strop of lus, vervaardigd uit kamina (een bosliaan). Men sloop tot dicht bij hem, werkte voorzichtig hem de strop om de kop en rukte hem vervolgens aan wal, waar men met de stok hem afmaakte. Voor dit werk was één man voldoende. Van een man als Malawni's man — de heer Hammann heeft hem in Bonniville

gezien: hij moet reuzesterk zijn geweest – kan men dit gemakkelijk aannemen.

Over pijl en boog

Doch vóór alles stond pijl en boog.

Hier, bij de Indianen in deze streken, waar het geweer niet doordrong – waar het gebruik van pijl en boog, laat staan te zijn verdreven, er zelfs in 't minste niet door verminderd werd – staan deze wapenen nog in volle glorie. Een glorie, die wij ons moeilijk indenken kunnen, die wij moeten zien om het te geloven! Pijl en boog van deze Indianen – veronderstel het geval, dat zij op je willen schieten – zijn evenzeer te vrezen als het geweer van een geciviliseerde. De boog is straf. De hand, die de boog vasthoudt, de arm die de pijl uittrekt, zijn buitengewoon sterk. De lange, ver uitgetrokken pijl met zijn harde, vlijmscherpe punt, vliegt met ontzettende kracht. De pijlveren aan haar voet, door een bindsel een kleine buiging makend, waardoor de linkse veer een weinig naar voren, de rechtse naar achteren uitwijkt, werken als een schroef, zodat de pijl, snorrend door de lucht, ronddraaiend vooruitschiet, als de kogel uit een getrokken loop. Lukt het de Indiaan de pakira te besluipen tot op een afstand van ca. 12 meter, dan schiet hij de pijl dwars door diens lichaam heen. Schiet men van een grotere afstand, dan zal men het grote wild wellicht een tweede, mogelijk een derde pijl geven. Malawni zeide mij ook, dat men soms het grote wild een aangespitste stok in de keel dreef. Wellicht ook om pijlen te sparen! Maar met de pijl alleen kan men klaarkomen. Men schiet de pakira, de tapir, de tijger. Men haalt er de apen mee uit de hoge bomen.

Bij de Wama's troffen wij slechts drie soorten van pijlen aan. Volgens Malawni hadden de Wajarikoele's echter al de soorten, die de Karaiben kennen. Zij noemde ook elke soort bij naam. Het heeft geen zin die pijlen hier alle na te gaan en te beschrijven. Zij zijn reeds voldoende bekend.

Ook deden de Wajarikoele's meer aan verfraaiing hunner pijlen dan de Wama's. Onder andere beschilderde men bamboepunt en pijlstokje. Als verfstof nam men de rode verf van de oeroe-bast. Deze bast werd eerst te weken gelegd in water. Haar verschillende lagen werden daarna één voor één losgeweekt. Hierop volgde een kneden en een heen en weer rollen, waarna men het rode vocht met de handen uitpersen kon. Een opvallend iets valt hierbij op te merken. Het schijnt dat èn bij het winnen van deze verfstof uit de bast èn bij het beschilderen van punt en stokje „gefloten" moest worden. De kleur is „was-echt". De bamboe lanspunt werd slechts aan één kant beschilderd.

De Wajarikoele-pijl week ook op één punt van de pijl der naaste buren en van alle ons bekende Indianen af: de veren, waarover ik boven sprak, zaten niet aan de voet, maar meer naar het midden van de pijl toe.

Ook de visvangst geschiedde hoofdzakelijk met pijl en boog. En hierin vooral moet men de vaardigheid van de Indiaan erkennen. Wat valt het meeste te bewonderen: het schieten met pijl en boog, het „treffen" van de vis of het „vinden", het besluipen van de vis? Het schieten in 't water is

uiterst lastig. Het breken van de lichtstraal, de mindere of meerdere diepte van 't water, de stand, die men inneemt ten opzichte van de vis, dat alles moet berekend voor elk geval afzonderlijk. Het is telkens anders. Waar men de vis ziet liggen, ligt hij niet. 't Vinden, 't snel opmerken van de vis, is voor ons nog onbegrijpelijker.

Men was echter bij de visvangst niet op pijl en boog alleen aangewezen. Ook andere middelen had men. Zo kende de Wajarikoele de „lijn" en deze gebruikend was hij wel zo slim, het er zich gemakkelijk bij te maken. Hij werpt nl. de lijn uit, waaraan het aas bevestigd is. De lijn is van kamina. Het einde der lijn, naar de wal toe, bindt hij vast aan zijn grote teen. Hij kan er nu gerust bij gaan liggen en geduldig afwachten. Komt de anjoemara en bijt deze aan het aas, dan voelt hij aanstonds de rukken. Dan rijst hij op, haalt de lijn langzaam in tot de anjoemara onder zijn bereik komt en jaagt hem onmiddellijk achter de kop een pijl in 't lijf.

Met nekoe (een der visvergiften) viste men ook. Alles juist gelijk de Indiaan beneden het doet! Alleen zette men de kreek niet af met een pari (gevlochten mat).

Bespreken wij nu belangrijker zaken!

Interessant zijn Malawni's gegevens betreffende de twee voornaamste voorvallen in een mensenleven: zijn geboorte en zijn dood.

Voorzorgsmaatregelen bij de geboorte van een kind

Ik merk hier aanstonds op, dat er zeer grote overeenkomst is tussen de Wajarikoele en de Karaib, de Kalina. Ik kom op deze overeenkomst niet meer terug, maar wens toch met alle nadruk er op gewezen te hebben.

Tegen de tijd, dat de vrouw bevallen moet, richt men voor haar in het kamp een klein vertrekje op door met behulp van pinabladeren een kleine ruimte te omheinen. Men steekt daartoe eenvoudig de blaren in de grond.

Mèt haar in die kleine ruimte blijft een andere vrouw, bv. de grootmoeder die haar bijstaat en verzorgt. Alle anderen, waaronder zelfs de man, betreden die omheinde ruimte niet.

De spijzen, gelegd in de kleine bladschede van de koemboe-palm worden haar toegestoken beneden onder de pinablaren door. De aanstaande moeder, wanneer zij klaar is met eten, schuift de schede met visgraten of andere restanten langs dezelfde weg weer naar buiten.

Op de dag der bevalling wast de moeder zich des avonds met warm water.

Na de geboorte beogen bijna al de voorzorgsmaatregelen, zo niet alle, welke door vader en moeder, gedeeltelijk door de gehele familie of vreemden zelfs moeten worden genomen, het welzijn van het kind.

De spijzen. Niemand van het gehele gezin eet gevogelte, welk soort dan ook. Het kind zou stuipen krijgen. Evenmin peper.

De moeder eet geen buffelvlees (tapir), het „grote vlees" van 't bos, gelijk de Karaib zegt. Zij zou te zwaar worden en liggend in haar hangmat het kind, dat zij 's nachts bij zich heeft, kunnen verpletteren. Wel het vlees van *kajakoe,* het kleine grauwe hert, en van *mèkoro,* het hert met gewei.

Zachte spijzen mag zij niet gebruiken; *sakoera* (verschillende papsoor-

ten) in 't geheel niet. Het kasavebrood moet hard zijn en wordt daarom, na te zijn gebakken, nog gestoofd in de zon.

Water om te drinken vraagt ze evenmin. Grootmoeder merkt wel, wanneer zij water nodig heeft, raakt haar zachtjes aan de schouder aan en vraagt het haar. De moeder knikt. Zij drinkt dan zeer weinig en geluidloos en mag er niet bij smakken. Veel drinken zet de buik op.

Zijn er dieven en stelen zij de napi's van de kostgrond, de pasgeborene brengt 't aan 't licht. Zodra zij de napi's roosteren, krijgt het kind pijn als van brandwonden.

Werkzaamheden. Wanneer een kind geboren is, gaat de vader niet naar de kostgrond, noch naar de rivier, noch naar 't bos. De vader werkt niet. Het werken zou het kind schaden. In de nacht, als moeder slaapt, zou het kind uit de hangmat vallen.

Werk in huis heeft hij evenmin. Vooral het vervaardigen van scherpe voorwerpen als pijlpunten, mes enz., is hem verboden. Het kind krijgt er steken van in de zij. Om dezelfde reden mag kasave niet geschild of geraspt worden in het huis van een pasgeborene. Men doe dit elders.

Invloed van slechte geesten. De eerste dagen na de geboorte wasse de vader zich ook niet in kreek of rivier. *Toenawari,* iets als een tijger in 't water, met grote muil, scherpe tanden, lange nagels zou hem aangrijpen.

De derde dag na de geboorte breekt men het hutje af en gaat de vader op jacht om een pakira te schieten. Als hij de pakira thuisbrengt, zal hij dit keer hem niet met een smak op de grond smijten, maar voorzichtig neerleggen. 't Schijnt dat men de pakira op andere wijze aan stukken snijdt en ook niet alles ervan opeet, wat in andere gevallen wel geschiedt. De moeder krijgt de beste stukken. Wanneer zij dan tezamen eten, vader en moeder, zitten zij met de ruggen naar elkaar toe.

Niet verwonderlijk voor ons, na het hierboven gezegde, dat men sommige voorwerpen, die meer of minder op het pasgeboren kind betrekking hebben en die men opruimen moet, toch niet vernietigen, bv. verbranden zal. Zo werpt men de derde dag de pinablaren weg, doch men mag ze niet verbranden. Dit verbranden zou het kind pijn doen. De mand, waarin de vader de pakira bracht, wordt weggeworpen, niet verbrand. De draagband wordt bewaard. De navelstreng rolt men op en steekt ze in de bladeren van 't dak.

Wij zien dus dat, volgens de idee van de Wajarikoele:

1 men door het eten van de een of andere zaak de eigenschappen van die zaak overneemt: het opgezette van de pap, de dikte van de tapir;

2 de relatie tussen aanwezigen en kind, tussen vader en kind vooral zo groot geacht wordt, dat wat de vader doet, beschouwd wordt door 't kind te zijn gedaan. Werkt de vader, dan wordt het kind moe. Werkt de vader met scherpe voorwerpen, het onkundig kind snijdt zich;

3 de juist genoemde relatie zich zelfs uitstrekt tot de levenloze voorwerpen, die met zijn geboorte maar enigszins in verband staan, zodat men voor die voorwerpen egards moet hebben: de mand, de pina-blaren.

Maar ook zien wij, dat er bij de ouders grote liefde in 't hart huist voor hun kind, om wiens welzijn en behoud zij menen al de genoemde lasten en moeilijkheden zich te moeten getroosten en gelaten te aanvaarden.

Middelen ter bestrijding van ziekten

Bij ziekte is over het algemeen de Indiaan er minder goed aan toe. Zijn kennis van geneesmiddelen is beperkt. Vele geneesmiddelen daarenboven zijn genomen uit planten, die om een of andere toevallige eigenschap opvallen en daarom door de bijgelovige Indiaan verondersteld worden een buitengewone kracht te bezitten.... welke geneeskundige kracht dus wèl in het Indianenbrein, niet in de plant zelve huist.

Enkele geneesmiddelen (als we tenminste die „behandelingen" zo noemen mogen) kreeg ik te horen.

Bij *tandpijn. „Joekoe iboekë!":* Rooster je met mieren! Men legt een joekoe-mier tegen de pijnlijke plek en laat zich steken. Niet aan de binnenkant van de mond echter, maar buiten op lip en wang. Of het helpt? Zeker is, dat de steek van sommige mieren zeer pijnlijk is en de pijn soms meer dan één dag aanhoudt. Misschien doet deze nieuwe pijn de oude pijn, de tandpijn, minder gevoelen.

Tegen *brandwonden.* 't Enige middel bij brandwonden is het uitgeperste sap van de bittere kasave.

Het vuur vermag ook veel. Is men door de sparri gestoken, men houdt de gestoken plek zo dicht mogelijk bij het vuur. Is het lichaam afgemat, de keel vermoeid bij het geweeklaag om een dode, het vuur moet dan flink aangewakkerd, opdat men verlichting gevoele.

Maar deze ziekten en ongevallen zijn van voorbijgaande aard. Wat doet men bij ernstige ziekte?

Bij *ernstige ziekte* veronderstelt men, dat in de nacht om het huis allerlei geesten rondlopen. Het zijn *oe'oétoeri, barákano* en *asirasira.* Asirasira is rood, barákano is wit. Barákano heeft een hondekop. Deze geesten willen de ziel doden.

Het is derhalve zaak de geesten te verdrijven. Evenals bij de Karaiben wordt ook bij deze Indianen de peper daartoe bekwaam geacht. Men stampt peper fijn in de vruchtenschede van de koemboe. Het fijne poeder werpt men in 't vuur en men blaast het uit over al de paden, die toegang geven tot het huis.

De Wajarikoele ware geen Indiaan, als hij bij ziekte ook niet de geestenbezweerder had, bij wie hij om hulp en genezing kan gaan. Zij hebben die en noemen hem *manamè;* zijn huisje *tokaya.* De manamè wordt verondersteld de oorzaak, de bron der ziekte, te kunnen achterhalen en te verwijderen. Zij gebruiken de term *isjakako:* haal haar er uit!

De sterke geest, die een mens tot geestenbezweerder maakt, haalt men bij de Karaiben òf uit de tabak, òf uit de peper òf het sap van de takinaboom. En nu heeft men bij hen gevolglijk de tabaks-, de peper- en de takina-bezweerder. Tabak was bij de Wajarikoele's onbekend. Wilde men bij hen bezweerder worden, dan dronk men, volgens mevrouw Stahel, het rode sap van een boom.

De Wajarikoele blaast dus geen rook over de zieke. Wel ademt hij over de zieke uit en strijkt de hand langs zijn eigen gelaat neer. Hij sluit de hand, wanneer zij beneden gekomen is, keert haar dan van zich af, opent ze en doet alsof hij iets wegwerpt.

Plechtigheden bij het sterven

Maar is de tijd voor de Wajarikoele daar, dan haalt manamè, of peper of welke zaak ook niets meer uit.

Groot misbaar wordt er gemaakt bij een sterfgeval. Dit misbaar schijnt werkelijk reuze afmetingen te hebben, èn in kracht èn in duur. „Mijn keel is vermoeid, zij is dichtgeknepen. Mijn benen zijn verlamd, ik kan niet meer lopen." Men vraagt om de vuren. *„Ikèmètï-ko mato":* steek de vuren aan! Is het een moeder die treurt en heeft ze haar kind bij zich, dan zal zij dit overreiken aan een ander; zij kan het niet langer uithouden. *„Kobo'o":* neem het van mij over! *„Jetijetijanape":* ik ben bang van mijn eigen zwakte. En men geleidt en steunt haar in haar gang naar het vuur. Om beurten wendt zij alle zijden van 't lichaam, die haar pijn doen, naar 't vuur.

De dode blijft overdag in de hangmat liggen. Het gelaat wordt met koesoewe beschilderd. Is het een man, het sieraad wordt door de neus gestoken. Ook de andere sieraden om armen en benen behoudt hij of worden hem omgedaan. De beide armen worden naar links gebogen, zodat de handen, tot vuisten gebald, tegen de schouder liggen. Het hoofd buigt men naar rechts. Bij de gebalde vuist valt op te merken, dat de duim tussen wijs- en middelvinger wordt gestoken.

De dode wordt, zo hij 's morgens stierf, 's avonds nog begraven. Men graaft de kuil in het huis. Met stokken steekt men het zand los, met de handen werpt men het uit. Bananenbladeren worden uitgespreid over de bodem en langs de wanden rechtop in de grond gestoken.

De dode laat men, gewikkeld in zijn hangmat, neer in de kuil. De benen van de begravene zijn niet gestrekt, maar opgetrokken. Malawni zeide mij eerst, dat de dode niets in 't graf meekreeg, doch later dat men hem wèl zaken meegaf, als pijl en boog.

Het huis wordt daarna verlaten.

Over het leven na de dood

Wat geschiedt er nu verder met de mens? Ziehier wat Malawni vertelde.

De dode in 't graf voelt, dat hij zich niet bewegen kan. *„Konkonmoerikarï"*, ik kan mij niet bewegen. En hij beklaagt zichzelf en treurt. Maar zijn klachten zijn niet vergeefs. Is de dode een man, dan komt er een jonge vrouw. *„Eworiban":* zij lacht. Deze spreekt hem moed in. Zij spoort hem tot geduld aan. Al lachende beschildert zij hem met koesoewe. *„Mimokámoeri"*, wacht een weinig, tot de zon opkomt! Dan zullen we gaan!

Bij 't opgaan van de zon gaan zij het graf uit. Van de bekende lianen en gewassen, zoals de *moemoeroe, kwai* en *kwaiwa* halen zij de materialen voor sieraden en mooie voorwerpen. De man maakt nu eerst alles af, smukt zich er mee op en vertrekt dan.

In het graf blijft alleen de huid *(ibipo).*

Nabeschouwingen over het Wajarikoele-volk

Nu ik de dood en het hiernamaals van de Wajarikoele besproken heb, zou ik met succes het artikel kunnen besluiten. Doch het komt mij voor,

37 Malawni, de Wajarikoele-vrouw, de laatst-overgeblevene van haar stam. In de stad gebracht en van klederen voorzien.

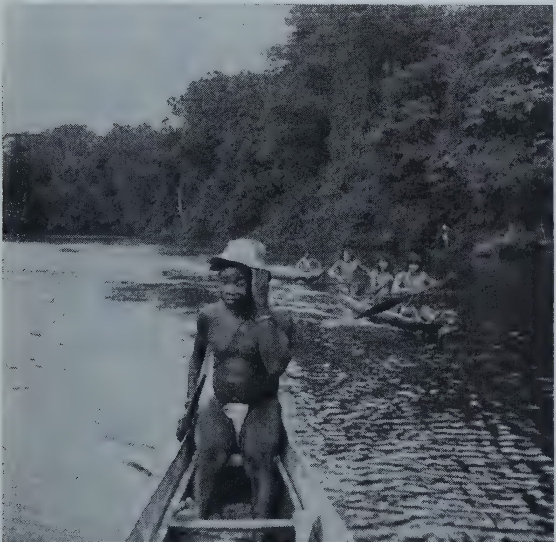

38 Op route naar de Feti-kreek. Links op de voorgrond de Djoeka Aida, die ons over de vallen bracht. Hem volgt een boot met Wajana's.

39 Jacht bij elkaar. De jageressen zijn Wajana-meisjes.

40 Malawni, de Wajarikoele-vrouw, de laatste van haar stam, thans ook overleden.

dat ik mij er te goedkoop van afmaakte; dat ik de Wajarikoele iets schuldig bleef.

De Wajarikoele is voor mij een tragische verschijning.

Algemeen geldt: de Wajarikoele is strijdlustig, roofzuchtig; hij overvalt de anderen, hij steelt de bezittingen, hij rooft de vrouwen, hij brandt en moordt.

Zo zegt men.

Maar wanneer men deze streken bezoekt, maanden achtereen hier rondzwalkt, wanneer men omgaat met de Bonni's, wier brutaal, heerszuchtig optreden ten opzichte van de bovenlandse Indiaan nog altijd geoorloofd en een vanzelfsprekende zaak schijnt; wanneer men de Wajana's hoort, die niet één doodslag de Wajarikoele toeschrijven, die noch vriend noch vijand van hem zijn, evenals in de dagen van Coudreau, dan begin je aan die verhalen sterk te twijfelen, je wordt achterdochtig, je gelooft ze niet meer en verwerpt ze als laster.

Er zijn misschien schrijvers, die deze gruwel-verhalen bewijzen, maar ik ken die schrijvers niet. En mochten zij er zijn, de tijd ontbreekt me tot langer onderzoek; de kans ze te ontmoeten heb ik niet.

Coudreau, uit wiens werken vooral men de blamerende meningen over de Wajarikoele's haalt, de voornaamste schrijver over hen, hij in allen gevalle behoort niet tot de schrijvers, die bewijzen.

Evenmin Crevaux.

Coudreau verhaalt veel verschrikkelijks, maar hij doet tenslotte toch ook niets anders dan maar vertellen, wat anderen hem verteld hebben: wat Yeloe fantaseert over de „lange oren" en Apatoe over de pijlen, die zullen vliegen. Een allerduidelijkst getuigenis van onkunde over het volk geeft hij van zichzelf, wanneer hij aankomt met.... gissingen. Hij gist, hij vermoedt, dat zij wel de Lang-oren konden zijn, over wie in andere streken anderen geschreven hebben. Het èchte dus weet hij niet; hij gist. Wat de Bonni's zeggen: ziedaar zijn kennis! Wat is er van aan?

Een feit is, dat de Wajarikoele werd vervolgd, meedogenloos vervolgd.

Yeloe en Apatoe, of liever hun voorouders, de Bonni's, die zoveel kwaad te vertellen hebben van de Wajarikoele, zijn het juist, die hem alle kwaad aandeden. De Wajarikoele weigerde de onderwerping. En de Bonni kwam op hem af met overval, doodslag en gevankelijke wegvoering. De Wajarikoele hardde het niet langer naast de grote rivier en trok zich terug.

Dan komen de vreemdelingen, de reizigers, de onderzoekers. De verdreven Wajarikoele is de onrechtpleger, de heersende Bonni de verongelijkte. De Wajarikoele treedt alle menselijke rechten met voeten, de Bonni is de rechtvaardige. Laster heeft dit voor, dat zij – evenals een andermans eer – eigen schande bedekt. En laster is iets, dat gemakkelijk groeit, op de meest onmogelijke plekken en zij heeft een zó hardnekkig leven, dat mens noch tijd haar neerslaan. Tot op de dag van heden is de vervolgde en uitgemoorde Wajarikoele de moordenaar.

De Wajarikoele werd vervolgd en uitgemoord. Teruggetrokken van de grote rivier, zich verbergend in de bossen, zijn zij de prooi van de Wama. De Wama rooft de vrouwen en kinderen, doodt de mannen.

De gouddelver treedt dan op.

Malawni verhaalt mij van haar moeder te hebben gehoord, dat er blanken in twee boten kwamen tot in haar dorp, die haar broertje de keel afsneden en het lijk in 't water wierpen. De Wajarikoele vertrouwde niemand meer. Is het dan wonder, dat de Wajarikoele, als hij een boot zijn gebied of kreek ziet binnenvaren, aan rovers denken moet en moordenaars en de pijl grijpt en er op inschiet? Het bloedbad, aangericht door Reinald, en de nieuwe kinderroof was het antwoord op deze zelfverdediging.

Sinds honderd jaar heeft men de Wajarikoele vervolgd, het leven langs de grote rivier hem onmogelijk gemaakt. Hij trekt zich terug in de zijrivieren. Van de zijrivieren naar de kreken. Van de kreken naar de bossen. Zij hebben zelfs geen boten meer. De laatst overgeblevenen huiveren in de overigens flinke boten van de Wajana's.

Tòch waren zij oorspronkelijk van de grote rivier, visten zij en zochten zij de zandbanken af, hadden hun boten: de schorsboten. Malawni verhaalt mij, hoe men vroeger ze maakte. *Woetaw* (de Bonni's zeggen — meen ik — patoewi) heette de boom, wiens schors men nam. De schors, eerst geruime tijd (twee weken?) geweekt in het water, kwam later in het vuur. Wel ver was het gekomen met 't volk, dat het er geen boten meer op nahouden kon.

En mocht ik mij vergewissen over het karakter van de stam in het oud verleden, de Wajarikoele der laatste honderd jaar is een vervolgde.

In naam en faam tot heden toe de gesel van de rivier, in werkelijkheid de sinds lang van de rivier verdrevene!! In naam en faam rovend en moordend, in werkelijkheid beroofd door de Bonni, vermoord door de goudwerker en de Wama!!

Ik noemde en noem nog de Wajarikoele een tragische verschijning.

In memoriam Malawni

Mijn laatste gedachte — aleer ik afscheid neem van dit zo tragische volk — zij voor de nog onlangs laatst overgeblevene van de stam, voor de thans eveneens gestorven Malawni.

Ik hoor haar nog vertellen over de dode, liggend in zijn graf. Konkonmoerikarï, ik kan mij niet bewegen. En over de troost, de opwekking, de aanmoediging, die aan de dode geschonken wordt. Mimokámoeri, wacht slechts een poos! heb een weinig geduld! Straks, als de zon opkomt, zullen wij gaan!

Dat die woorden zo spoedig op haar van toepassing zouden zijn!

Malawni was een stil en zacht mens en heeft meer lijden dan vreugde gekend. Haar broertje vermoord; haar eerste man verongelukt door een val uit de boom; haar tweede man gestorven aan tuberculose, haar kinderen al te vroegtijdig gestorven; zij zelf verkocht aan de Bonni, mishandeld door de Bonni!

Dat God, Die zij gezocht en gevonden heeft, haar opwekke en tot zich neme! Dat de Zon der Gerechtigheid en Barmhartigheid, die voor haar is opgegaan, haar genadig zij en trooste en haar schenke de eeuwige vreugd!

Ziet! De Zon rijst op! Snellen wij Haar tegemoet!

SLOTWOORD

Voornemens komt men niet altijd na

Een slotwoord was van de aanvang der reis af niet bedoeld.

Waar ik aanving met „De heenreis", volgde thans, nu ik het onderzoek der drie stammen voltooid heb, als eindartikel beter „De terugreis".

Maar ik heb mij aan het voornemen, ter plaatse zelf het artikel te schrijven, de spijzen warm op te dienen, niet al de dagen der reis tot aan de laatste dag toe kunnen houden. 'k Heb in de dagen van de terugkeer helemaal niet geschreven.

Nauwelijks zijn wij van de Feti-kreek weg, even de Oelemari in, met de bedoeling haar noordelijke bovenstroom nog eens en dit keer hoger op te varen, of de malaria grijpt plotseling enkele onzer mannen aan, werpt ook schrijver dezes neer en met zulk geweld, dat een dier dagen dokter en mannen hem reeds voor dood hielden. Ieder begrijpt, dat op de terugreis — die eerst twee weken later aanvaard kon worden — evenmin als de lichaamskrachten teruggekeerd zijn, de geest werken kan noch wil. Er was dus geen sprake van schrijven, van behandelen der terugreis.

Zo maak ik, in de civilisatie teruggekeerd, er een slot aan.

Gevaren van malaria, val en versnelling, onstuimig water

Vertrokken uit Paramaribo op 23 juli 1938, keerden wij 4 februari '39 in Albina en donderdag daarop volgend in Paramaribo terug.

Een onzer ontbrak: Malawni.

Verschillenden liepen zware malaria op, beginnend reeds bij 't opgaan in het Lawa-gebied, later op de eindpunten onzer tochten in boven-Oelemari en boven-Loë en eindelijk kort vóór de terugtocht in 't gebied der Wajana's. Gelukkig, dat de ziekte niet meer slachtoffers vroeg! De zorgvolle dokter, na God, is menig onzer ten zeerste verplicht.

De vallen en versnellingen waren ons gunstig, zondert men op onze terugtocht de Poeloe Goedoe uit. Voorman Smit en Frederik, de Arrowak, danken hun leven enkel aan het gelukkige feit, dat de Djoekaboot, bemand met Mooiman en Aida, schuin achter hen aan kwam. Zonder aarzelen zwenkten de Djoeka's, grepen toe, ontrukten de zinkenden aan de nabije val.

Bijna in de haven leden wij nog gedeeltelijke schipbreuk. Vier uur van Albina, bij Timeren, stak er zulk een stormwind op dat de laatste der door een barkas voortgesleepte boten 't niet langer harden kon, dook en volliep. Maar Hendry en Herman, welke laatste ter hulp toesnelde, bereikten al

zwemmend gelukkig de oever. Voor Albina zelf verdronk die dag bij die stormwind een Fransman — hoorden wij later.

Beknopt overzicht der door de expeditie bereikte resultaten

Het Loë- en Oelemari-gebied hebben wij in alle richtingen doorkruist. De schrik, welke tot nu toe bij de Wajana's en Bonni's en alle belanghebbenden voor deze rivieren bestond, kan thans worden getoetst. Over 't algemeen heeft zij geen zin meer, geen reden van bestaan. Loë- en Fetikreek zijn verlaten en veilig voor een ieder. Voor de Oelemari (vaart men ze nl. verder op), vooral voor de beide bovenrivieren, make men restrictie. Een groot gezelschap is ook dáár veilig. De enkeling, de kleinere groep van twee of drie mensen, ried ik liefst een langer verblijf aldaar — gelijk voor de goudwerker vereiste is — af. De Wama's (al zijn zij weinig in aantal) zie ik niet aan als bang voor of afkerig van een onverwachte overval, een strijd met de in hun ogen nieuwe indringers en nieuwe inbezitnemers der streek. Het hier gezegde geldt natuurlijk voor onze tijd. Wie weet hoe over enkele jaren de bevolkingstoestand in die gebieden is.

Met de Indianen, die er zijn, kwamen wij in contact. De ernstige Wama, zijn spoor volgend, vonden wij in 't bos, in de diepte van 't dal. Tot de lachende Wajana langs de hoge, open rivieroevers keerden wij herhaaldelijk terug. Over de vervolgde Wajarikoele kregen wij volledige inlichtingen.

Etnografica brachten wij niet mee. Een teleurstelling! Maar wij hebben thans de zekerheid — al is die negatief — dat hoop op etnografica van tenminste twee der drie stammen ijdel is en redelijk niet gekoesterd kan worden. De Wajarikoele's zijn niet meer en de Wama's bezitten niets. De Wama's werden overvallen en konden dus niets verbergen. In hun kampen stond niets: geen huisraad, geen werktuig. Geen manden of korven zagen we, waarin sieraden of andere bezittingen. De éne zaden-schort, die de vrouw, de éne stenen bijl, die de man bezit, staan zij niet af.

Overigens bracht de expeditie waardevolle gegevens aan 't licht over beide tot nu toe geheel onbekende stammen. In de Wama's trof zij een zwervers-, een nomaden-volk aan, een unicum in Suriname; in de Wajarikoele de spreker en vertegenwoordiger van het oude Karaibs. Kennis van taal en volk, verschaft door Malawni en aangevuld na langdurig onderzoek door de Wajana's, de buren, is door de expeditie — en juist nog op tijd! — voor de ondergang behoed. Deze gegevens werden elders gepubliceerd.

Ook de Wajana — over wie nog altijd de kennis kan worden vermeerderd, getuige wel de Franse expeditie, die terzelfder tijd als wij en om hem alleen de rivier opging * — ook de Wajana heeft de expeditie menige interessante bijzonderheid van zijn doen en denken laten zien, die ze met graagte opnam en noteerde.

Zo hebben wij met vertrouwen en zelfs enige voldoening verslag gegeven van ons pogen en doen in die streken, van onze omgang met die volkeren.

* Zie blz. 184.

En nu, nu wij thuis zijn, terug in het werk, dat het onze is, terug in de belangen en idealen, welke ons leven vullen – nu zijn wij zeker blij, dat de taak volbracht, de tocht afgelopen is?

Ja!

En ook al om de vermoeienissen van de tocht, om de eenzaamheid en het ongure vaak van de plaats en het gebrekkige soms in spijs en drank, om de regens, om de zon en om honderden dingen meer zijn wij blij. Bij allen rijst, tegen de tijd dat de reis eindigt, een verlangen naar de terugkeer.

Maar tòch.... Dat neemt niet weg, dat de gedachten nog herhaaldelijk daarginds zijn.

Je hoort weer het nooit eindigend lied van de bruisende val; je kapt op de harde bomen-dam, dwars over de boven-kreek; je volgt de „grote weg" door 't oerbos, waarbij het zweet je van 't lijf loopt; je klautert de naakte rotsenberg op; je slaapt in 't diepe, donkere dal naast het kreekje.

Je leeft telkens weer in die streken en waart er rond.

Je let op in 't bos. Zo aanstonds springt de manboera voor je uit. Op die open plek kuiert een anamoe. Waar blijft de pauwies? Hoor! Het tevreden gezoem van een troep kami-kami's. Vanuit de verte drijft de hoge roep van een kwatta op je aan. Drie, vier mannen antwoorden. Onheilspellend doet het aan, als in de nacht de brulapen zwijgen of in de morgen of avond de tokoro ontbreekt. Ontbraken die kikkers maar eens! Al te luidruchtig zijn ze. Erger is het, als de bos-koe loeit, de vervelendste vogel van de wereld! Met zijn vijven of zessen, elkaars lange, in-saaie roep overnemend, roepend onafgebroken een uur aan één stuk vlak boven je hoofd in de hoge bomen. Het maakt je gek! Schiet er toch onder! Betere dingen zijn er dan de bos-koe, dan de kikkers! 'n Boven-kreek vol anjoemara's; een versnelling met vette, uit 't water schietende koemaroe's. 'n Kleine waterloop zelfs, 't bos uitmurmelend, met honderden en honderden alampira's.

Je moet wel terugdenken aan die dagen en die plaatsen, aan 't bos, aan rivier en kreek. Je bent er al te zeer in opgegaan.

Aan de mensen! Aan de Wama, de Wajana, aan de onzen!

De noodkreet der jonge Wama-vrouw snijdt je nog door 't gemoed, telkens als je iemand over die ontmoeting vertelt. Of je ziet plotseling Janamali voor je staan, stevig en onwrikbaar als een boom, onbeweeglijk onder de wespen, lachend....

Brown's roep drijft mèt de morgenmist op je af over het water: „Tijger in de val!" en je lacht. Je lacht, je herinnert je de magere stem, die over 't water niet opklinken wou. Maar tevens respect voor Brown, die op de grens een zieke kameraad 20 km ver op zijn schouder wegdroeg, bergop bergaf, naar de dokter!

En dan Frederik, verdwaald op 't eindpunt van het tracé gekapt in de boven-Loë, slapend in de nacht ergens alleen; Frederik, de volgende dag tegen de middag terugkerend, rondkijkend en fluitend, verbaasd over hen, die hem angstig zoeken. Hij was toch niet verdwaald?.... Frederik, op de stroom met de koela werkend, door de koela in de stroom geduwd, viel

toch niet in 't water.... Wie beweert er zo iets? Hij sprong er immers uit zichzelf in?

Je herinnert je die voorvallen en vele andere meer, je beleeft ze opnieuw.

En hoe geheel anders is 't hier, in de civilisatie! Nu geen avonturen meer. Je verwacht niet bezocht te worden door een overzwemmende pakira, een naar je afdalende tapir. Hier zijn geen oevers, waarlangs een tijger ligt te dutten; geen oeverstruiken, waarop de leguanen blakeren in de zon; geen oeverbomen, waarin marails en pauwiezen zitten, die op je wachten; geen kreek, waarin de anjoemara's zich aan je opdringen!

En.... het is gedaan met de vrijheid: daar mag je niet komen, verboden terrein! Laat die dingen toch liggen; ze zijn niet van jou. Zo mag je niet verschijnen; een ieder lacht je uit. En zo voort.

Ginds was 't anders. De civilisatie gàf, maar ontnàm ook veel.

Zo eindig ik.

Lag de streek niet zo ver, ik gaf de raad er eens heen te trekken. Want de natuur, de ongerepte natuur – die voor ons, mensen, is en die wij, geciviliseerden, verloren hebben – weer eens te mogen ingaan, vrij en frank en naar hartelust onszelf er in te mogen onderdompelen, is een voorrecht, is een levens-verfrissing, is een ware herleving!

AANGEHAALDE LITERATUUR

Ahlbrinck C.s.s.R., W., *Vijf maanden in het oerwoud.* Rotterdam 1929.

— Encyclopaedie der Karaïben, behelzend taal, zeden en gewoonten dezer Indianen. *Verhandel. d. Kon. Ned. Akad. v. Wetenschappen, Afd. Letterkunde,* nwe rks, dl XXVII, no. 1. Amsterdam 1931.

Blink, H., *Stanley, zijn leven en lotgevallen in Afrika's donkere wildernissen,* bij de opsporing van Emin Pacha. Aan de hand van het oorspronkelijk werk aan het Nederlandsche volk verteld. 's-Gravenhage 1891.

Cabeliau, A., Verclaringe van de onbekende ende onbeseylde voiage van America beginnende van de riviere Amasonis tot het eylant van Trinidad toe, 1599. In: *De Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, dl I.* 's-Gravenhage 1862, pp. 153–160.

Coudreau, Henri, *Chez nos Indiens, Quatre années dans la Guyane française, 1887–1891.* Paris 1893.

Crevaux, J., *Voyages dans l'Amérique du Sud.* Paris 1883.

Geijskes, D. C., *Met de Oajana's op stap. Verslag van een reis naar de Litani (Boven Marowijne) in Suriname.* Paramaribo 1942.

Goeje, C. H. de, *Beiträge zur Völkerkunde von Surinam.* Leiden 1908.

— *Verslag der Toemoekhoemak-expeditie.* Overdruk uit Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap, jrg. 1908. Leiden 1908.

— Bij primitieve volken. *De Gids,* Amsterdam, juni 1939.

— Neolithische Indianen in Suriname. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap,* 2e ser., dl LX, 1943, p. 334, met verdere literatuuropgave.

— Études linguistiques Caribes. *Verhandel. d. Kon. Ned. Akad. v. Wetenschappen, Afd. Letterkunde,* nieuwe reeks, dl IL, no. 2, Amsterdam 1946.

Franssen Herderschee, A., *Verslag van de Gonini-expeditie.* Overdruk Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap, jrg. 1905. Leiden 1905.

— *Verslag der Tapanahoni-expeditie.* Overdruk Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap, jrg. 1905. Leiden 1905.

Hoff, B. J., The languages of the Indians of Surinam and the comparative study of the Carib and Arawak languages. *Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenk.,* dl 111, afl. 4, 1955, p. 325, bibliography p. 349.

— Lijst van de geschriften van prof. C. H. de Goeje. *West-Ind. Gids,* jrg. 36, mei 1956, p. 91–94.

Kappler, A., *Holländisch-Guiana, Erlebnisse und Erfahrungen während eines 43jährigen Aufenthalts in der Kolonie Surinam.* Stuttgart 1881.

Leeuwen, W. L. M. E. van, *Epiek en lyriek.* Groningen, Den Haag 1930.

Lier, W. F. van, *Kandoe, Kina, Moela. Drie Boschnegerbegrippen.* Paramaribo, juli 1943; druk J. H. Oliviera.

Lynden, A. J. H. van, Op zoek naar Suriname's zuidgrens. De grensbepaling tusschen Suriname en Brazilië, 1935–1938, met korte verslagen van F. H. M. van Straelen, K. Meuldijk en H. E. Rombouts. *Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap,* 2e ser., dl LVI, 1939, p. 793.

Schmidt, Lodewijk/Gerold Stahel, *Verslag van drie reizen naar de Bovenlandsche Indianen.* Bulletin No. 58, Departement Landbouwproefstation in Suriname, 1942.

Sievers, W., *Süd- und Mittel-Amerika,* 2e druk 1903, geciteerd bij Franssen Herderschee, „Gonini-expeditie", p. 114.

Vidal, G., *Voyage d'exploration dans le Haut Maroni (Guyane française), septembre à novembre 1861.* Paris 1862, 2e éd. 1882.

De jonge Franse etnoloog Paul Sangnier is in 1939 in Frankrijk bij een tocht in de Dordogne omgekomen; zijn collectie etnografica uit Guiana is in het Musée de l'Homme in Parijs ondergebracht onder nummer 3925.

Voor de illustraties, voorzover niet afkomstig van de expeditie zelf, werd gebruik gemaakt van foto's van de Gonini- en Toemoekhoemak-expedities (nrs 1–4, 29), dr. D. C. Geijskes (10), prof. C. H. de Goeje (13, 14), atelier Hanna (frontispiece), admiraal C. C. Käyser (17, 18), ir. C. van Kooten (11), K. Meuldijk (35) en prof. G. Stahel (37 en 40). De tekeningen zijn ten dele overgenomen uit de Encyclopaedie der Karaïben, de kaarten zijn naar gegevens van de grensexpeditie eveneens door E. la Rose vervaardigd.

Boven de kaart van Suriname, beneden het Braziliaans gebied boven de Amazone. In het midden (de stippellijn) de zuidgrens van Suriname.

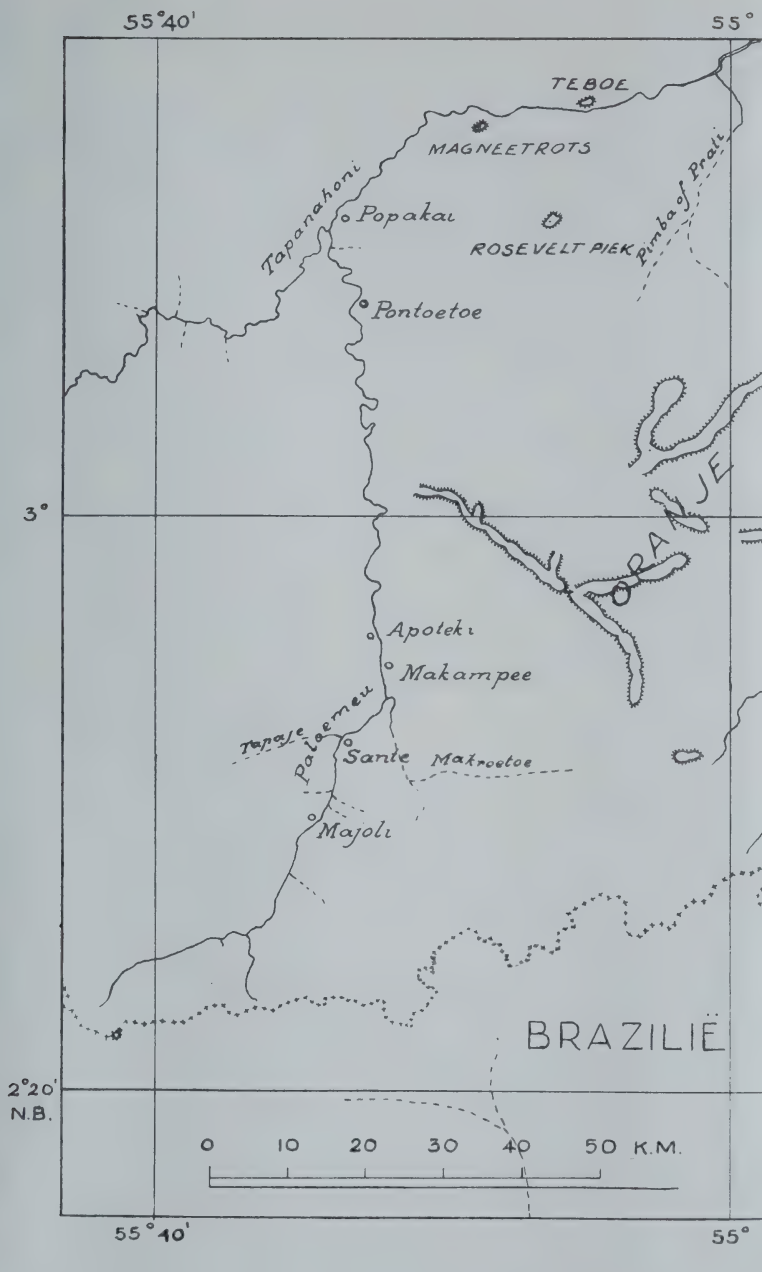

Wijdere uitwerking van de op de vo

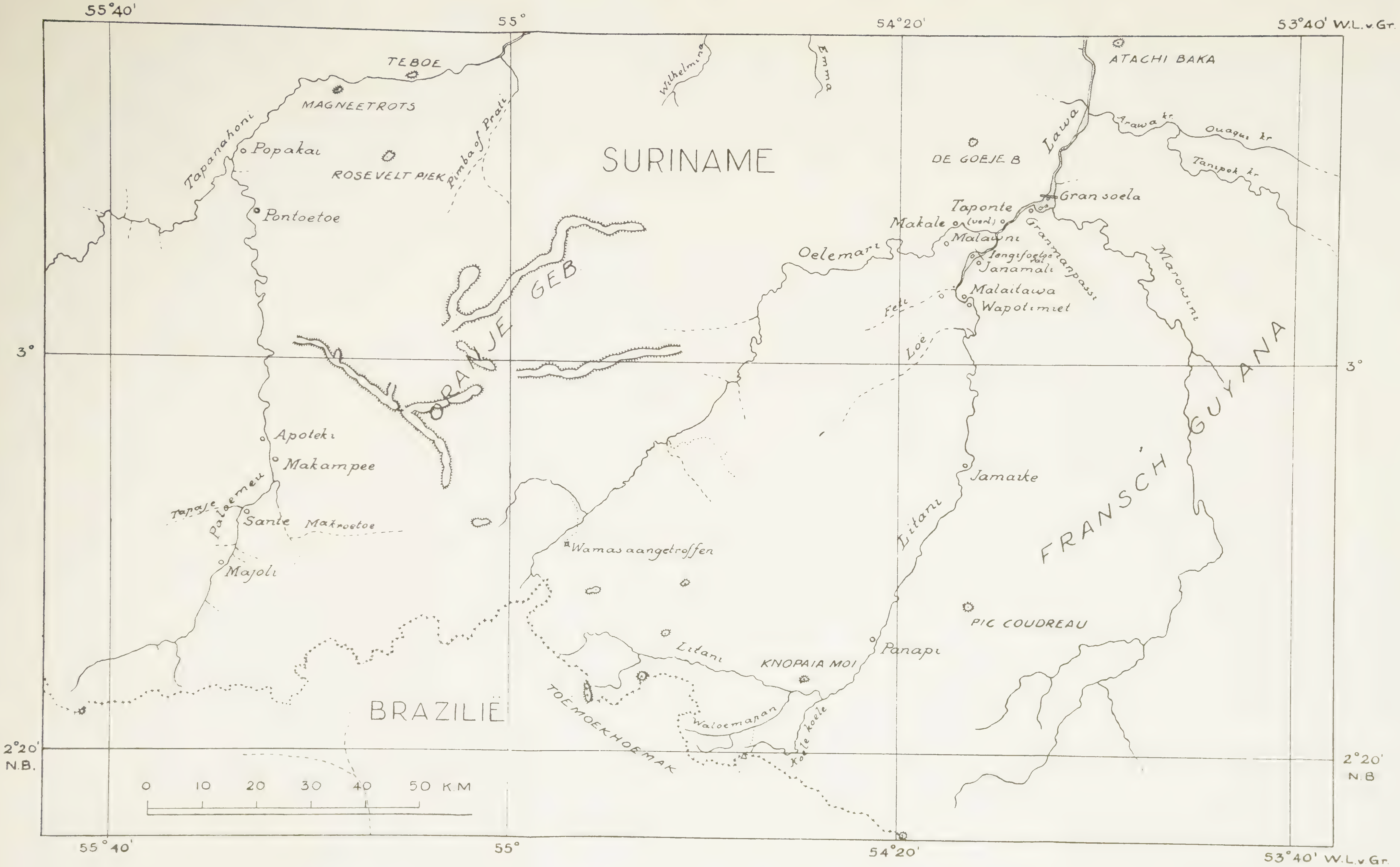

Wijdere uitwerking van de op de vorige kaart met strepen afgezette streek, waar de expeditie haar onderzoekingen deed.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 072884452

DRUKKERIJ UMA ARNHEM